

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПРИЙДУН СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 327(477) “1991/2015”

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ:
ЄВРОПЕЙСЬКО-АТЛАНТИЧНИЙ АСПЕКТ (1991–2015)**

**07.00.02 – всесвітня історія
03 – гуманітарні науки**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів має посилання на відповідне джерело

С. В. Прийдун

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: **Алексієвець Леся Миколаївна**, доктор історичних наук, професор

Тернопіль – 2019

АНОТАЦІЯ

Прийдун С. В. Трансформація зовнішньої політики України: європейсько-атлантичний аспект (1991–2015). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 “Всесвітня історія”. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019.

У дисертаційному дослідженні, присвяченому комплексному вивченню європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України, визначено теоретичні, методологічні та концептуальні особливості історичного процесу зовнішньополітичного курсу трансформації України до вимог сучасної системи міжнародних координат, розглянуто історіографію та охарактеризовано джерельну базу праці.

Висвітлено історико-геополітичні передумови та основні етапи становлення зовнішньої політики України. Здійснено аналіз пріоритетів зовнішньополітичної діяльності України, дипломатичного потенціалу держави та місця в новітніх геополітичних реаліях. Автор акцентує увагу на визначальному впливі міжнародних чинників на процес українського державотворення. Національне питання ніколи не обмежувалось лише українцями, а здебільшого носило глобальний характер, оскільки відзначалось геополітичною важливістю. Підтвердженням цьому є ХХ ст., коли поява самостійної України стала можлива внаслідок завершення радикальних перетворень, які означали трансформацію системи міжнародних відносин та зміну геополітичних параметрів. Запропоновано диференційовану авторську періодизацію еволюції зовнішньої політики незалежної України, в основі якої геополітичні пріоритети України в міжнародній політиці та основні здобутки і прорахунки в реалізації зовнішньополітичного курсу. Виявлено головні тенденції та проблеми становлення правового та інституційного забезпечення реалізації стратегічного зовнішньополітичного курсу держави.

У пропонованому дослідженні проаналізовано основні проблеми та особливості становлення України як суб'єкта міжнародних відносин. Окреслено внутрішньо- і зовнішньополітичні чинники суб'єктивізації України в міжнародних відносин і доведено, що визначаючий вплив на процес становлення міжнародної правосуб'єктності України зумовлений специфікою транзиту УРСР в незалежну державу, зокрема, наслідками серії неформальних компромісів між націонал-демократами та партійною номенклатурою. Показано ментальну неготовність українського населення до докорінного розриву з минулим, що призвело до консервації радянських методів та принципів державного управління, а, отже, і неготовності до реалізації активного самостійного зовнішньополітичного курсу. Виявлено геополітичні перешкоди легітимізації України на міжнародній арені, неадекватність Заходу до розпаду СРСР та простежено реалізацію політики на збереження єдиної ядерної держави. Доведено взаємозалежність між ядерним роззброєнням України та її легітимізацією як суверенної держави. Автор акцентує увагу на російському чинникові в процесі суб'єктивізації, потужному інформаційному, економічному та політичному тиску на Київ з метою інтеграції України у геополітичні проекти, спрямовані на збереження монопольного лідерства Москви на пострадянському просторі і дискредитацію ідеї української державності. Відзначено роль Києва в унеможливленні трансформації СНД в наддержавну структуру.

Україна, успадкувавши третій ядерний потенціал, намагалась конвертувати відмову від нього в максимальні політичні, безпекові та фінансові переваги. Тоді як США і РФ, виступаючи ситуативними союзниками, намагались мінімізувати претензії України на отримання безпекових гарантій та матеріальних компенсацій, Росія сприймала незалежність України як тимчасове явище, намагалась унеможливити дистанціювання Києва від інтеграційних планів Москви, спрямованих на реінтеграцію СРСР. Для США пріоритетом було врегулювання ядерних питань та недопущення появи нових ядерних держав, тому Вашингтон намагався підштовхнути Москву та Київ до взаємних поступок у сфері ядерного роззброєння і розподілу Чорноморського флоту СРСР. Зважаючи

на загрозу втрати суверенітету України над Кримом, яка зумовлювалась активною підтримкою Москвою сепаратистських настроїв на півострові, українське керівництво погодилось передати Росії свою частку флоту колишнього СРСР, що дозволило перейти до вирішення питань матеріальної компенсації за ядерні заряди.

Становлення постбіполярної системи міжнародних відносин вимагало від держав, які прагнули стати її суб'єктами, активних дій з метою адаптації до нової геополітичної реальності. Інструментарієм вирішення цих завдань стали формування і реалізація європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України, який передбачав налагодження та активізацію співпраці з лідерами нової системи міжнародних відносин ЄС і США, а, отже, і НАТО як ключового механізму зовнішньої політики останніх в Європі. Складність геополітичного становища і тривалий період відсутності власної держави значно ускладнювали остаточну переорієнтацію на Захід, яка зумовлювалась необхідністю політичних і безпекових гарантій незалежності, доступу до можливостей економічної модернізації, тоді як російський вектор залишався імперативом розв'язання першочергових економічних, енергетичних та гуманітарних питань. Саме розвиток європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики став запорукою гарантування реалізації стратегії міжнародної суб'єктності України.

Автор обґрунтовує вплив зміни новітньої системи міжнародних відносин на зовнішньополітичний курс України. Трансформація світового порядку до поліцентричної моделі, характерними ознаками якої стала криза геополітичного лідерства США, розширення ЄС і НАТО шляхом інтеграції посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи та активізація РФ на міжнародній арені, перетворювала нашу державу на буферну зону, що означало серйозне обмеження її суб'єктності в міжнародних відносинах. За таких обставин активізація курсу на європейсько-атлантичну інтеграцію ставала ефективним способом уникнення "фінляндизації" української зовнішньої політики та збереження суб'єктності в міжнародних відносинах.

У цьому контексті виявлено і проаналізовано особливості відносин України з ЄС і НАТО, виокремлено проблеми і перешкоди активізації співпраці та надання нашій державі перспектив членства. Автор акцентує увагу на тому, що європейсько-атлантична інтеграція України не обмежується досягненнями певних критеріїв і показників, оскільки означає серйозну зміну рівноваги в геополітичному трикутнику США–ЄС–РФ. Саме тому після перемоги Помаранчевої революції Захід не запропонував Україні перспективи членства в ЄС та не надав Плану дій щодо членства в НАТО.

Зауважимо, що відсутність консенсусу серед української політичної еліти щодо необхідності визначення магістрального шляху розвитку держави в поєднанні з внутрішньополітичними протистояннями, домінуванням корпоративних інтересів над національними значно ускладнили реалізацію курсу на міжнародну інтеграцію України.

Простежено взаємозв'язок між неготовністю Заходу сприймати пострадянський простір як сферу дії міжнародного права та дипломатії і агресивною політикою РФ щодо пострадянських республік з метою унеможливлення їхнього дистанціювання від геополітичних задумів Москви, спрямованих на реінтеграцію СРСР. У цьому контексті Східне партнерство стало спробою ЄС зміцнити свій вплив на європейські держави пострадянського простору, але відсутність у ньому політичної складової та перспективи членства для молодих демократій ускладнили їхнє дистанціювання від РФ.

Автор розглядає поразку стратегії європейсько-атлантичної інтеграції України в період президентства В. Ющенка як поглиблення кризи геополітичного лідерства США, для яких після приходу до влади Б. Обами пріоритетним стало вирішення проблем Афганістану, Іраку та Ірану. У цьому контексті Вашингтон потребував підтримки Москви, тому політика “перезавантаження” відносин з РФ означала послаблення підтримки європейсько-атлантичних прагнень України і Грузії.

Президенство В. Януковича ознаменувалось згортанням європейсько-атлантичного напрямку зовнішньої політики, особливо в контексті співпраці з

НАТО. За своїм змістом багатовекторність часів В. Януковича мала проросійський характер, продовження переговорів щодо укладання Угоди про асоціацію залишались важливим легітимізуючим чинником напередодні парламентської кампанії 2012 р. Однак відмова від підписання Угоди про асоціацію продемонструвала залежність української влади на чолі з В. Януковичем від Москви, яка доклала максимум зусиль, щоб унеможливити подальшу асоціацію України з ЄС. Відмова В. Януковича від історично зумовленого руху України на Захід призвела до втрати легітимності української влади та до початку Революції Гідності, яка поглибила трансформацію міжнародної політики до європейсько-атлантичного інтеграційного процесу.

Доведено, що в умовах російської збройної агресії європейсько-атлантичний вектор зовнішньої політики України став вагомим інструментом збереження та зміцнення суб'єктності нашої держави в міжнародних відносинах. Активізація відносин з ЄС в контексті імплементації Угоди про Асоціацію та створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі започаткували якісно новий етап у відносинах Україна-ЄС. В умовах протистояння російській агресії активізація співпраці з НАТО набуває особливої актуальності передусім у сфері реформування України та наближення її до стандартів Альянсу. Порухення територіальної цілісності й суверенітету України значно ускладнило перспективу членства держави в ЄС і НАТО, однак остаточно зруйнувало міф про дружбу народів та значно послабило пострадянську ідентичність українських громадян. Зазначимо, що війна на сході України виходить далеко за межі двостороннього міждержавного конфлікту і носить характер континентального (ЄС-РФ) та глобального (Захід-РФ) протистояння. Оскільки окупація Криму та частини Донбасу стала серйозним прецедентом у міжнародних відносинах та порушила баланс сил у регіоні, відновити *status quo* можливо лише шляхом реформування базових міжнародних безпекових інституцій, зокрема РБ ООН.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, система міжнародних відносин, ЄС, НАТО, європейсько-атлантичний вектор, США, РФ, інтеграція.

ANOTATION

Pryidun S.V. Transformation of Ukraine's Foreign Policy: European-Atlantic Aspect (1991–2015). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a candidate degree in historical sciences, specialty 07.00.02. – World History. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, 2019.

The dissertation research is devoted to the comprehensive study of the European-Atlantic dimension of the transformation of Ukraine's foreign policy and the theoretical, methodological and conceptual peculiarities of the historical process of the foreign policy course of Ukraine's transformation to the requirements of the modern system of international coordinates are determined. It overlooks the historiography and describes the sources of the research.

The historical and geopolitical background and the main stages of the formation of the foreign policy of Ukraine are highlighted. The analysis of priorities of foreign policy of Ukraine, the diplomatic potential of the state and place in the latest geopolitical realias has been analyzed. The author focuses on the decisive influence of international factors on the process of Ukrainian state building. The national question was never confined only to Ukrainians, but was mostly global because of its geopolitical importance. This is confirmed by the twentieth century, when the emergence of independent Ukraine became possible as a result of the completion of radical transformations, which meant the transformation of the system of international relations and change of geopolitical parameters. The author proposes a differentiated periodization of the evolution of the foreign policy of independent Ukraine based on the geopolitical priorities of Ukraine in international politics and the main achievements and miscalculations in the implementation of the foreign policy course. The main tendencies and problems of the formation of legal and institutional support for realization of the strategic foreign policy course of the state are revealed.

The proposed research analyzes the main problems and peculiarities of the formation of Ukraine as a subject of international relations. The internal and external factors of the formation of Ukraine as a subject of international relations are outlined

and it is proved that the determining influence on the process of formation of the international legal personality of Ukraine is determined by the specificity of the transit of the Ukrainian SSR to an independent state, in particular, it is due to the consequences of a series of informal compromises between the national democrats and the party nomenclature. The mental unwillingness of the Ukrainian population to radically break with the past is shown, which led to the conservation of Soviet methods and principles of state administration, and, consequently, unwillingness to implement an active independent foreign policy course. The geopolitical obstacles of legitimizing Ukraine in the international arena, the West's unpreparedness to the collapse of the USSR and the implementation of policies for the preservation of a unified nuclear power state are outlined. The interdependence between nuclear disarmament of Ukraine and its legitimation as a sovereign state are proved. The author focuses on the Russian factor in the process of subjectivization, the powerful informational, economic and political pressure on Kyiv to integrate Ukraine into geopolitical projects aimed at preserving the monopoly leadership of Moscow in the post-Soviet space and discrediting the very idea of Ukrainian statehood. The role of Kyiv in eliminating the transformation of the CIS into a supranational structure was noted.

Ukraine, having inherited the third nuclear potential, tried to convert the rejection of it to the maximum political, security and financial advantages. While the US and Russia, acting as situational allies, tried to minimize Ukraine's claims for security guarantees and material compensation. Russia perceived Ukraine's independence as a temporary phenomenon, trying to prevent Kyiv from moving away from the integration plans of Moscow aimed at the reintegration of the USSR. For the United States, the priority was to resolve nuclear issues and prevent the emergence of new nuclear powers, which is why Washington was trying to push Moscow and Kyiv to mutual concessions in the field of nuclear disarmament and distribution of the Black Sea Fleet of the Russian Federation. Given the threat of Ukraine's sovereignty over Crimea, which was conditioned by Moscow's active support for separatist sentiment on the peninsula, the Ukrainian leadership agreed to hand over to Russia its fleet of the former USSR, which

allowed the transition to a solution to the issues of material compensation for nuclear charges.

The emergence of a post-bipolar system of international relations required new states, which sought to become its subjects, active to adapt to a new geopolitical reality. The toolkit for solving these tasks was the formation and implementation of the European-Atlantic vector of Ukraine's foreign policy, which foresaw the establishment and intensification of cooperation with the leaders of the new system of international relations of the EU and the US, and hence NATO as the key mechanism of their foreign policy in Europe. The complexity of the geopolitical situation and the long period of the absence of its own state greatly complicated the final reorientation to the West, which was conditioned by the need for political and security guarantees of independence, access to the opportunities for economic modernization, while the Russian vector remained imperative to solve the priority economic, energy and humanitarian issues. It is the development of the European-Atlantic vector of foreign policy that was the key to ensuring the implementation of the strategy of the international subjectivity of Ukraine.

The author substantiates the influence of the change in the model of the system of international relations on the foreign policy course of Ukraine. The transformation of the world order into a polycentric model, the hallmark of which was the crisis of US geopolitical leadership, the expansion of the EU and NATO through the integration of post-communist states of Central and Eastern Europe, and the intensification of the Russian Federation in the international arena, transformed our state into a buffer zone, which meant a serious limitation of its subjectivity in international relations. In such circumstances, the intensification of the course on European-Atlantic integration has become an effective way of avoiding the "Finlandization" of Ukrainian foreign policy and preserving subjectivity in international relations.

In this context, the peculiarities of Ukraine's relations with the EU and NATO have been identified and analyzed, the problems and obstacles of activating cooperation and providing our country with the prospects of membership have been identified. The author emphasizes that European-Atlantic integration of Ukraine is not limited to the achievements of certain criteria and indicators, since it means a serious change in the

equilibrium in the geopolitical triangle of the US–EU–the Russian Federation. That is why, after the victory of the Orange Revolution, the West did not offer Ukraine a prospect of EU membership and did not provide the MAP.

The author has noted that the lack of consensus among the Ukrainian political elite regarding the necessity to determine the main path of the state's development in conjunction with internal political confrontations and the dominance of corporate interests over the national ones greatly complicated the implementation of the course on European-Atlantic integration of Ukraine.

The relationship between the lack of readiness of the West to perceive the post-Soviet space as a sphere of international law and diplomacy and the aggressive policy of the Russian Federation towards post-Soviet republics has been traced to prevent their distance from the geopolitical plans of Moscow aimed at the reintegration of the USSR. In this context, the Eastern Partnership has become an attempt by the EU to strengthen its influence on European post-Soviet states, but its lack of a political component and the prospect of membership for young democracies complicated their distancing from the Russian Federation.

The author considers the defeat of the strategy of European-Atlantic integration of Ukraine during the period of V. Yushchenko's presidency as a deepening crisis of US geopolitical leadership, for which B. Obama came to power after resolving the problems of Afghanistan, Iraq and Iran. In this context, Washington needed support from Moscow, so the policy of "resetting" relations with Russia meant weakening the support of the European-Atlantic aspirations of Ukraine and Georgia.

Viktor Yanukovich's presidency marked the curtailment of the European-Atlantic foreign policy direction, especially in the context of cooperation with NATO. In its content, Viktor Yanukovich's multi-vector approach was pro-Russian in nature, and the continuation of negotiations on the conclusion of the Association Agreement remained an important legitimizing factor on the eve of the 2012 parliamentary campaign. However, the refusal to sign the Association Agreement demonstrated the dependence of the Ukrainian authorities led by Viktor Yanukovich from Moscow, which made every effort to disable the further association of Ukraine with the EU. Viktor

Yanukovych's refusal from the historically determined movement of Ukraine to the West led to the loss of legitimacy of the Ukrainian authorities and the start of the Revolution of Dignity, which initiated the final and irreversible transformation of international politics into the European-Atlantic integration process.

The research proves that in the conditions of Russian armed aggression, the European-Atlantic vector of Ukraine's foreign policy became a powerful instrument for preserving and strengthening the subjectivity of our state in international relations. The intensification of relations with the EU in the context of AA implementation and the establishment of an in-depth and comprehensive free trade zone has opened a qualitatively new stage in Ukraine-EU relations. In the face of confronting Russian aggression, the intensification of cooperation with NATO becomes particularly relevant, first of all, in the reform of Ukraine and its approach to the Alliance's standards. Violation of the territorial integrity and sovereignty of Ukraine greatly complicated the prospect of membership of the state in the EU and NATO, but finally destroyed the myth of friendship of peoples and considerably weakened the post-Soviet identity of Ukrainian citizens. It should be noted that the war in the East of Ukraine goes far beyond the boundaries of bilateral intergovernmental conflict and has the character of the continental (EU-RF) and global (West-Russian) confrontation. Since the occupation of the Crimea and parts of the Donbas has become a serious precedent in international relations and has broken the balance of power in the region, it is only possible to restore the status quo by reforming the basic international security institutions, in particular the UN Security Council.

Key words: Ukraine, foreign policy, system of international relations, EU, NATO, European-Atlantic vector, USA, Russia, integration.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці,

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-ій річниці Незалежності України присвячено. С. 106–114.
2. Прийдун С. Інституційно-правове забезпечення реалізації зовнішньої політики України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. С. 99–106.
3. Прийдун С. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 79–90.
4. Прийдун С. Особливості та проблеми становлення України як суб'єкта нової системи міжнародних відносин // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 51. С. 65–73.
5. Алексієвець Л., Прийдун С. Теоретико-методологічні основи дослідження трансформації зовнішньої політики України до європейсько-атлантичного процесу (1991–2015) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2018. Вип. 21: 25-ій річниці історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка присвячено. С. 207–215.
6. Прийдун С. Проблема розподілу Чорноморського флоту СРСР у зовнішній політиці України (1991–1997 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 113–120.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Прийдун С. Формування та реалізація зовнішньополітичного курсу України 1990–1991 рр. // Шевченківська весна – 2016: історія: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 6–8 квітня 2016 р.). К., 2016. С. 255–258.
8. Прийдун С. Становлення та розвиток політико-дипломатичних відносин України та НАТО: 1992–1994 рр. // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 69-ї міжнародної наукової конференції (Харків, 29 квітня 2016 р.). Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 141–142.
9. Прийдун С. Роль України в інституалізації Співдружності Незалежних Держав // Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. (Тернопіль, 18 травня 2017 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 154–163.
10. Прийдун С. Політико-правова основа реалізації мінського процесу 2014–2015 рр.: деякі особливості та проблеми // Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської молодіжної наукової конференції. (Київ, 10 березня 2017 р.). К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. С. 157–165.
11. Прийдун С. Концепція багатовекторності у зовнішній політиці України: основні здобутки та прорахунки української дипломатії // Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. (Чернівці, 24 листопада 2017 р.). Чернівці, 2017. С. 14–18.
12. Прийдун С. Особливості транзиту УРСР в незалежну Україну // Проблеми та перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації: матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. (Тернопіль, 3 грудня 2018 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 131–138.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.....	12
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ, СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
1.1. Теоретико-методологічні основи дослідження.....	24
1.2. Історіографічний аналіз проблеми.....	37
1.3. Джерельний комплекс.....	56
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ.....	83
2.1. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України.....	83
2.2. Інституційно-правове забезпечення реалізації зовнішньої політики України.....	99
РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В НОВІТНІЙ СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ.....	116
3.1. Особливості та проблеми становлення України як суб'єкта нової системи міжнародних відносин.....	116
3.2. Основні тенденції і напрямки зовнішньої політики незалежної Української держави.....	135
3.3. Європейсько-атлантичний вектор як найважливіший напрям зовнішньої політики України: його витоки і перспективи.....	167
РОЗДІЛ 4. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКО-АТЛАНТИЧНОГО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ.....	191
4.1. Європейський Союз у зовнішній політиці України: основні тенденції та проблеми реалізації стратегії європейської інтеграції.....	191
4.2. Еволюція парадигми відносин Україна – НАТО.....	212

4.3. Активізація європейсько-атлантичного вектору зовнішньої політики України в контексті асоціації з ЄС та протидії збройній агресії Росії.....	225
ВИСНОВКИ.....	257
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	263
ДОДАТКИ.....	299

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим

ВРУ – Верховна Рада України

ВДА МЗС України – Відділ державного архіву Міністерства закордонних справ України

ГУАМ – Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова (організація за демократію та економічний розвиток)

ДНЯЗ – Договір про нерозповсюдження ядерної зброї

ЄвразЕС – Євразійське економічне співтовариство

ЄЕП – Єдиний економічний простір

ЄК – Європейська комісія

ЄС – Європейські Співтовариства, з 1 листопада 1993 р. – Європейський Союз.

ЗВТ – Зона вільної торгівлі

КУН – Комісія Україна–НАТО

КМУ – Кабінет Міністрів України

МВФ – Міжнародний валютний фонд

МЗС – Міністерство закордонних справ

НБСЄ/ОБСЄ – Нарада / Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОВД – Організація Варшавського договору

ОДКБ – Організація договору колективної безпеки

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПВЗВТ – Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі

ПДЧ – План дій щодо членства в НАТО

ПЗМ – Партнерство заради миру

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СНО – Договір про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь

СОТ – Світова організація торгівлі

СхП – Східне партнерство

РПАС – Рада північноатлантичного партнерства

РЄАП – Рада євроатлантичного партнерства

РНБО – Рада національної безпеки і оборони

РПАС – Рада північноатлантичного співробітництва

УПС – Угода про партнерство і співробітництво

УА – Угода про асоціацію

ЦЄІ – Центральноевропейська ініціатива

TACIS – Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States –
“Технічна допомога для СНД”

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувався кардинальними геополітичними трансформаціями. Завершення “холодної війни” і розпад СРСР внесли серйозні зміни в ялтинсько-потсдамську систему міжнародних відносин, біполярність якої замінила постбіполярна модель. Становлення незалежної України стало можливим у контексті глобальних змін міжнародного порядку, характерною ознакою якого є поглиблення європейсько-атлантичних інтеграційних процесів, унаслідок чого наша країна опинилась в епіцентрі радикальних геополітичних зрушень. Це закономірно поставило Україну перед стратегічним викликом щодо її ефективної адаптації в умовах нової геополітичної реальності та необхідності реалізації стратегії міжнародної суб’єктності. Складність геополітичного становища України зумовила тривалий і суперечливий процес формування її зовнішньої політики, трансформації від багатовекторності до безальтернативного курсу на європейсько-атлантичну інтеграцію. Зміни зовнішньополітичної стратегії України синхронізувались у часі з трансформацією постбіполярної системи міжнародних відносин від монополярності до поліцентричної моделі світового устрою, характерними особливостями якої стало послаблення геополітичного впливу США, фрагментація ЄС та посилення РФ. У цьому контексті активізація європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України розглядалась РФ як порушення балансу геополітичного трикутника США–ЄС–РФ. Це призвело до збройної агресії проти України, окупації Криму та частини Донбасу й зумовило кризу міжнародних відносин.

Для України, котра потерпає від агресії з боку РФ, участь у будь-яких інших інтеграційних проектах, окрім ЄС і НАТО, є неприйнятною. За цих умов європейсько-атлантичний вибір зовнішньої політики України є пріоритетом, що відповідає споконвічним цивілізаційним орієнтаціям і прагненням українців. Нова парадигма зовнішньої політики України передбачає поглиблення зв’язків зі структурами ЄС і НАТО, активну участь у виробленні загальноєвропейської і світової архітектури безпеки, співробітництво з метою інтеграції до них.

Реалізація європейсько-атлантичного курсу України є ключовим імперативом збереження її суб'єктності в міжнародних відносинах та умовою досягнення стабільності й розвитку як суверенної національної держави, самоутвердження у світовій політиці. Європейсько-атлантичний вектор сприятиме розв'язанню внутрішніх і зовнішніх політичних, економічних та соціодуховних проблем, утвердженню України у світі як незалежної конкурентоспроможної держави, збереженню миру й безпеки на європейському континенті.

Дослідження європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України сприятиме вивченню зовнішньополітичної логіки ЄС і НАТО та розвитку стратегічної співпраці з ними відповідно до національних інтересів. Процеси європейсько-атлантичного характеру ведуть до переосмислення важливих проблем та виявлення ключових чинників і конкретних обставин щодо поглиблення взаємодії, пошуку й обґрунтування відповідей на найактуальніші питання міжнародного життя.

Наукова актуальність теми зумовлюється і тим фактом, що в запропонованому контексті вона розроблена ще недостатньо. Вивчення еволюції зовнішньополітичного курсу України стане науково-теоретичною базою, що сприятиме розкриттю та використанню потенціалу для реалізації національних інтересів і забезпечення досягнення стратегічної мети України на входження в ЄС і НАТО. Все це актуалізує запропоноване дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукової проблематики кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка “Україна–Європа–Світ: історико-політичні й духовні аспекти розвитку” (Рішення вченої ради ТНПУ ім. В. Гнатюка від 29.12.2010 р., протокол № 4).

Метою дисертаційного дослідження є визначення основних тенденцій та особливостей європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України шляхом аналізу змісту й характеру відносин ЄС і НАТО з

Україною 1991–2015 рр., виявлення пріоритетів, здобутків, проблем співпраці та перспектив набуття членства в цих організаціях.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких науково-дослідницьких завдань:

- проаналізувати теоретико-методологічні основи, стан вивчення проблеми й джерельну базу дослідження;
- висвітлити геополітичні передумови становлення незалежної України та основні проблеми її суб'єктивізації в міжнародних відносинах;
- розкрити вплив різних чинників у становленні зовнішньої політики України в добу незалежності та виявити її напрями трансформації в нових геополітичних умовах;
- розглянути основні пріоритети зовнішньої політики України у форматі європейсько-атлантичної інтеграції та геополітичної трансформації сучасності;
- виявити тенденції й проблеми співпраці ЄС, НАТО і України, форми і динаміку відносин та перспективу подальшого розвитку.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика України в системі міжнародних відносин 1991–2015 рр.

Предмет дослідження становлять загальні тенденції та специфічні особливості трансформації зовнішньополітичного курсу України до європейсько-атлантичних інтеграційних процесів у означений період.

Хронологічні рамки дослідження визначені його тематичною спрямованістю й охоплюють 1991–2015 рр. Нижня хронологічна межа (1991 р.) зумовлена завершенням “холодної війни”, дезінтеграцією СРСР, становленням постбіполярної системи міжнародних відносин та проголошенням незалежності України. Верхня – (2015 р.) зумовлюється активізацією європейсько-атлантичного вектора як ключового інструментарію зміцнення суб'єктності України в сучасних міжнародних відносинах.

Для надання праці завершеності матеріали окремих розділів виходять за означені межі.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України та європейсько-атлантичний простір.

Методологічні основи роботи складають принципи об'єктивності та історизму і загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, індукція та дедукція, абстрагування і конкретизація тощо), спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний, історико-типологічний) та деякі інші наукові методи дослідження, а також системний, міждисциплінарний і плюралістичний підходи до вивчення європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України на основі комплексного застосування всієї сукупності джерел із проблеми, що має спільну просторово-часову локалізацію та предметну площину.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних положень і узагальнень й концептуалізації підходів, сукупність яких сприятиме успішному здійсненню трансформації зовнішньої політики України в європейсько-атлантичному контексті шляхом модернізації механізмів її реалізації.

У дисертації уперше:

- в українській історіографії пропонується новий підхід щодо дослідження еволюції зовнішньої політики України в європейсько-атлантичному процесі;
- подано власний погляд на становлення нової системи взаємин Україна–ЄС–НАТО;
- запропоновано авторську диференційовану періодизацію зовнішньої політики України;
- уведено до наукового обігу неопубліковані раніше документи Відділу державного архіву Міністерства закордонних справ України.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження основних історико-політичних передумов та реального стану й проблем у становленні міжнародної правосуб'єктності України;
- зміст європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України як магістрального шляху входження до міжнародних структур та організацій;

– положення про співпрацю України з ЄС і НАТО, іншими світовими об'єднаннями як історично зумовлений процес взаємодії в контексті глобалізаційних процесів;

Уточнено:

– зміст і характер терміну “європейсько-атлантичний аспект зовнішньої політики України”, “міжнародна правосуб'єктність”;

– значення і роль європейсько-атлантичного вектора у відновленні територіальної цілісності й суверенітету України;

– здобутки української і зарубіжної історіографії в аналізі доробку із запропонованої проблеми, його узагальнення і систематизація.

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, результати та висновки, що викладені в дисертаційній роботі й виносяться на захист, отримані автором самостійно. У публікації, виконані у співавторстві за номером 5 (відповідно до списку опублікованих праць за темою дисертації), особистий внесок здобувача становить 60 % (С. В. Прийдун) до 40 % (Л. М. Алексієвець).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладено й обговорено на засіданні кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства ТНПУ ім. В. Гнатюка; оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських конференціях та щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького колективу університету. *Міжнародних:* XIV Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених “Шевченківська весна – 2016: Історія” (Київ, 6–8 квітня 2016 р.); 69 Міжнародній науковій конференції “Каразінські читання” (історичні науки) (Харків, 29 квітня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції “Європа–Україна–Тернопільщина: міжнародні відносини, співпраця, безпека” (до Дня Європи в Україні) (Тернопіль, 19–20 травня 2017 р.); XI Міжнародній науковій конференції студентів та молодих вчених “Актуальні проблеми зовнішньої політики України” (Чернівці, 24 листопада 2017 р.); Міжнародній науковій конференції “Історична наука та освіта в Україні: інновації, виклики, перспективи” (Тернопіль, 30 травня 2018 р.). *Всеукраїнських:* II Всеукраїнській науковій конференції “Історія України: сучасні

виклики” (Тернопіль, 18 травня 2016 р.); Всеукраїнській науковій конференції “Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації” (Київ, 10 березня 2017 р.); I Всеукраїнській науковій конференції “Проблеми і перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації” (м. Тернопіль, 3 грудня 2018 р.).

Публікації. Основні положення дисертації та її результати викладено у 12 публікаціях, 6 із яких – статті у фахових наукових виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних, 6 – матеріали наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (354 позиції), додатка. Загальний обсяг дисертації складає 302 сторінки, з яких 212 – основний текст.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ, СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1. 1. Теоретико-методологічні основи дослідження

Зовнішня політика є одним з найскладніших предметів наукового дослідження. Як ознака та інструментарій утвердження суверенітету та незалежності головних суб'єктів міжнародних відносин зовнішня політика окремих держав є невід'ємною складовою системи міжнародних відносин. Саме тому проблематика зовнішньої політики в науковому пізнанні поєднує в собі комплекс системних складових всесвітньої і національної історії, геополітики, політології і права. Упродовж історичного розвитку людства систему світового облаштування легітимізувала певна система міжнародних відносин, яка формувалась зовнішньополітичною діяльністю основних держав як наслідок глобального конфлікту.

Особливість дослідження зовнішньої політики України на сучасному етапі ускладнюється тим, що значна частина процесів та явищ, які є невід'ємними складовими зовнішньополітичного курсу України, ще не завершилися і тривають. Яскравим прикладом цього є реалізація курсу на європейсько-атлантичну інтеграцію. Крім того, активні учасники предмета дослідження, політики, дипломати, можуть особисто заперечити чи спростувати висновки історика щодо подій чи явищ, які не завершилися. Ще одним чинником, який ускладнює об'єктивне дослідження сучасних подій, є особисті політичні симпатії чи антипатії дослідника, суспільні настрої і ситуації. У цьому випадку важко не погодитись з Г. Касьяновим, який зазначає, що дослідники, які вивчають сучасну історію, деякою мірою також самі є об'єктами дослідження [1, с. 4–5].

Дослідження європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України ускладнюється тим, що тривалий час ця проблематика була предметом політичних маніпуляцій та інсинуацій, важливим мобілізаційним

чинником у електоральних кампаніях не лише українських, але й іноземних політичних сил.

Попри усі особливості та труднощі історичного дослідження сучасної історії, подій, які тривають, дослідження є важливим для нашої держави та Європи загалом, аби утримуватись від наукового осмислення.

Наукове вивчення і висвітлення всього різноманіття та складників зовнішньої політики, нормативно-правових явищ, зовнішньополітичних інституцій та процесів міжнародного облаштування базуються на методології як складовій системі принципів, методів, підходів, операцій та засобів історичного аналізу. Методологія осмисленого розгляду історичної діяльності сприяє теоретичному синтезу та аналізу знань, що дозволяє перетворити певну їх суму з простого чи лише емпіричного осмисленого набору розрізнених фактів історико-політичного життя у єдину цілісну систему історичних знань [2, с. 207].

Вибір методологічного інструментарію зумовлений потребою всебічного і неупередженого вивчення зовнішньої політики України 1991–2015 рр., з'ясування її теоретико-концептуального підґрунтя, чинників, що визначали зміст та пріоритети становлення, зокрема в аспекті реалізації засадничих завдань у європейсько-атлантичному контексті. Відзначимо, що, поділяючи думку відомого українського методолога Я. Калакури, методологічним інструментарієм наукового пізнання розуміємо усю сукупність сформованих на підставі загальної наукової практики, а також під впливом особливостей предмета дослідження, теоретико-методологічних основ, принципів, методів, прийомів, способів та засобів, що використовуються для вивчення навколишньої дійсності [3, с. 26]. Маючи в розпорядженні значний масив дослідницьких інструментів, наголосимо на виборі тих, які уможливають комплексне вивчення зовнішньої політики України визначеного періоду із врахуванням впливу на неї всіх взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх чинників й конкретних обставин.

Зауважимо, що важливим пріоритетом методології сучасної історичної науки є підвищення науково-концептуального значення методології із врахуванням теоретичних основ дослідження проблеми, з'ясування поняттєво-категоріального

апарату. У цьому зв'язку доречно передусім розглянути термінологічні питання та визначити особливості розвитку історичної науки і конкретної теми, що забезпечує ґрунтовне та об'єктивне з'ясування сутності основних тенденцій становлення і розвитку зовнішньої політики України в сучасній системі міжнародних відносин. У контексті дослідження набуває ключового значення виявлення суті й змісту таких базових понять, як “зовнішня політика”, “міжнародні відносини”, “зовнішньополітична діяльність”, “європейсько-атлантична інтеграція”, “національні інтереси”. Підкреслимо, що досвід світового історіописання доводить наявність змін у розумінні найпоширеніших у науці історичних категорій і понять, кожне з яких раніше чи пізніше, залежно від епохи і стану суспільств, набуває особливих прикмет та змісту, витісняючи інші попередні. Варто зазначити, що зовнішню політику та пов'язані з нею відносини досліджували у теорії міжнародних відносин чи не найбільше. Проте ще й досі поняття зовнішньої політики залишається дискусійним. Зовнішня політика, порівняно із внутрішньою, має виразну специфіку, оскільки реалізується у міжнародному соціумі, особливості якого визначають його зміст і форми. Політична діяльність у міжнародному середовищі містить елемент випадковості та непередбачуваності [2, с. 207–208].

Визнання України міжнародною спільнотою дало поштовх до ґрунтовної розробки теоретичних аспектів зовнішньої політики. Загальноприйнятими теоретичними основами зовнішньої політики України є ідеї державності, гуманізму, української традиційної філософії і менталітету українського етносу, які складають джерело доктрини, концепції та мети зовнішньої політики Української держави [4]. Теоретичною базою розуміння змісту зовнішньої політики України, її відносин на міжнародному рівні на дво- і багатосторонній основі, їхньої еволюції в нових геополітичних умовах значною мірою можуть бути праці таких відомих українських учених, як С. Віднянський [5; 6; 7], О. Івченко [8], А. Кудряченко [9], А. Зленко [10], Ю. Макар [11], С. Троян [12], Л. Чекаленко [13; 14], Г. Касьянов [1], М. Алексієвець і Я. Секо [15; 16] та ін. У них містяться цінні аналітичні матеріали щодо визначення зовнішньої політики

України, її еволюції, проаналізовано основні напрямки й пріоритети зовнішньополітичної діяльності держави, а також дається ґрунтовний аналіз радикальних змін у європейському геополітичному просторі зламу ХХ–ХХІ ст. Науковці пропонують новітні теоретико-методологічні підходи та інтерпретації емпіричних даних, сприяючи цим осмисленню зовнішньополітичної діяльності окремих держав, їх зовнішньої політики. Однак зауважимо, що, незважаючи на зростання в останні роки кількості наукових праць із зазначеної проблеми, у сучасній українській історіографії немає дефініції феномена зовнішньої політики. На думку А. Суботіна, зовнішня політика – це система дій міжнародного актора, спрямована на забезпечення впливу на поведінку інших суб'єктів міжнародних відносин та пристосування до наслідків процесів міжнародної системи [17, с. 529]. Г. Удовенко, Д. Кавка, О. Черниш зазначають, що “зовнішня політика – загальний курс держав у міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами та інститутами відповідно до потреб, принципів і цілей її внутрішньої політики” [18, с. 222].

У сучасній теорії міжнародних відносин більшість дослідників схиляється до визначення діяльнісного характеру взаємодії внутрішньої та зовнішньої політики, конкретний стан якої, насамперед, залежить від статусу суб'єкта міжнародних відносин [17, с. 529]. Натомість, загальний курс держави у сфері зовнішньої політики, за енциклопедичним визначенням, переважно розглядають як її поведінку в міжнародному середовищі, що випливає із реакції її політичного керівництва на зовнішні чи внутрішні подразники [18, с. 222]. У міжнародних відносинах держава має бути об'єктом з боку інших держав, міжнародних організацій, суспільних груп чи окремих осіб [18, с. 222]. Зовнішню політику розглядаємо як велику, складну, дипломатичну систему, з власною структурою. Процеси зовнішньополітичної діяльності можуть бути підпорядковані потребам розвитку окремих країн, а також цінностям усіх, їх безпеці й стабільності.

Здійснюючи зовнішньополітичні функції, кожна держава проводить певну політику за межами країни, у міжнародному просторі. На нашу думку, зовнішня політика – це діяльність держави та інших політичних інституцій, що проводиться

на міжнародній арені, а також комплекс дій, що спрямовується на встановлення і підтримку взаємин зі світовим співтовариством, захист національних інтересів та поширення власного впливу на інші суб'єкти міжнародних відносин. Зовнішня політика є продовженням внутрішньої, формується на основі багатьох чинників, зумовлених географічним розташуванням, історичними зв'язками і менталітетом нації, її релігійними, моральними та світоглядними особливостями. Еволюція сучасної міжнародної системи та розвиток політичних процесів радикально трансформували середовище, у якому діють та взаємодіють окремі держави, змінюють традиційні функції держави, зумовлюючи її до перегляду стратегічних пріоритетів і механізмів реалізації зовнішньої політики. Такий методологічний підхід й методологічні твердження аргументовані численними історичними джерелами [2, с. 209].

На рубежі XX–XXI ст., із радикальною зміною геополітичної ситуації, якісно нових форм набули міжнародні відносини. З огляду на це, слушно з'ясувати термінологічні питання щодо понять “міжнародні відносини” та “зовнішньополітична діяльність”. Це дає змогу краще зрозуміти пріоритет, зміст та основні напрямки зовнішньої політики в нових історичних умовах. Категорія “міжнародні відносини” кристалізувалася шляхом абстрагування у конкретних історичних умовах, просуваючись до явної конструкції з широким спектром визначень. На думку А. Суботіна: “Міжнародні відносини – специфічна форма соціальних відносин, участь в яких відтворює міжнародну суб'єктність індивідуального чи колективного актора й головне функціонування, призначення якої полягає в реалізації цивілізаційної та антропологічної єдності людства” [19, с. 453]. А зовнішньополітичну діяльність здійснює держава в різних сферах відносин з іншими суб'єктами міжнародних відносин чи їх групами, що спрямована на забезпечення найсприятливіших умов для розвитку країни, досягнення загальної безпеки, вирішення глобальних проблем сучасності та сприяння зміцненню та прогресу світової спільноти. Складовою та невід'ємною частиною політичної діяльності держави є зовнішня політика, яка і покликана реалізовувати взаємовідносини між державами та народами на міжнародній арені.

Практика сучасної зовнішньополітичної діяльності кожної країни потребує ґрунтовного опрацювання комплексу теоретичних і прикладних проблем, які пов'язані з розвитком усієї системи міжнародних відносин, з метою повного використання міжнародного становища для досягнення зовнішньополітичних цілей згідно з національними інтересами держави [18, с. 222]. Вважаємо, що національні інтереси України полягають передусім у гарантуванні суверенітету, державної незалежності, збереження територіальної цілісності та непорушності кордонів, захисту інтересів громадян держави і забезпеченні їх добробуту, розвитку добросусідніх відносин з усіма членами світової спільноти, дотримання прав міжнародного співіснування та здійснення миру й рівноправного співробітництва.

У контексті теми важливе значення має теоретико-концептуальне з'ясування такого поняття, як “європейсько-атлантична інтеграція”. Адже від змісту, який у нього вкладено, залежить виявлення основних тенденцій у взаєминах України на дво- і багатосторонній основі, тобто у відносинах з ЄС та НАТО. Отже, відносини – складова частина міжнародної діяльності України як сукупність різних форм і засобів її співробітництва у всіх сферах суспільного життя. Європейсько-атлантична інтеграція – складний процес політичного, правового, економічного, а в деяких випадках соціального та культурного зближення держав, з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам. Інтеграція є наслідком і формою прояву інтернаціоналізації та глобалізації суспільних систем, провідною тенденцією світового цивілізаційного розвитку, що прискорюються усвідомленням потреби спільного вирішення глобальних проблем сучасності, адекватної відповіді на планетарні виклики. Користь європейсько-атлантичної інтеграції України, а також реалістична оцінка розвитку міграції в Європі та світі схиляють нашу державу до вибору безпосереднього зближення й інтеграції з європейськими і євроатлантичними структурами, зокрема з ЄС і НАТО [2, с. 210].

Зауважимо, що лише системне використання теоретичних основ у поєднанні з науковою методологією забезпечує цілісне вивчення сучасної зовнішньої політики України. Теоретичний апарат розглядаємо як органічно

взаємообумовлений комплекс з науковими принципами, методами та підходами у дослідженні зовнішньополітичної діяльності України на новому етапі світового розвитку. З огляду на такий підхід у вивченні становлення та розвитку новітньої української зовнішньої політики, застосовують основоположні принципи історичного дослідження, як історизм та об'єктивність.

Принцип історизму посідає одне з пріоритетних місць, зумовлене розумінням того, що вивчення зовнішньої політики України потребує розгляду фактів, подій та явищ у конкретно-історичній обстановці, у взаємозв'язку та взаємообумовленості з урахуванням наслідків глибоких внутрішньополітичних і геополітичних трансформацій впродовж 1991–2015 рр. На основі використання принципу історизму забезпечено показ генези української зовнішньої політики окресленого періоду у взаємодії з внутрішньою політикою, поєднання з потребами інтеграції до ЄС та НАТО і зовнішньополітичною кон'юктурою, а також наповнення її реальним змістом у контексті європейсько-атлантичної інтеграції. Дотримання принципу історизму спонукає розглядати сучасну зовнішню політику України в її еволюції у контексті якісно нової постбіполярної системи міжнародних відносин, уможливорює виокремлення в їх розвитку основних етапів й пріоритетних напрямків, розкриття змісту зовнішньополітичної діяльності України зазначеного часу. А також узагальнити вплив внутрішніх і зовнішніх чинників та конкретних обставин на розроблення національної зовнішньої політики, її адекватну організацію в сучасних геополітичних реаліях.

Принцип об'єктивності пов'язаний з принципом історизму у висвітленні зовнішньої політики України та її діяльності на міжнародній арені. Його використання вимагає від дослідника врахування всіх внутрішніх зв'язків і відносин системи зовнішньополітичної доктрини України, факторів, що впливають на її функціонування. Принцип об'єктивності, що виходить із цивілізаційного погляду на історію як об'єктивний процес, спонукає до висвітлення у їх правдивому вигляді, без фальсифікацій, свідомих перекручень та вміщувань у задалегідь сформовані рамки. Зумовлює вивчати сучасну зовнішню політику України в її еволюційному становленні в дискурсі європейсько-

атлантичних інтеграційних процесів, при цьому визначаючи увесь спектр впливу на неї як позитивних, так і негативних. Об'єктивність історичних знань із проблеми передбачає, що процес їх здобуття відповідає реальній дійсності. Аналізуючи трансформацію зовнішньої політики в контексті європейсько-атлантичної інтеграції 1991–2015 рр., зацентруємо на об'єктивній перевірці, уточненні отриманого фактологічного матеріалу, встановленні тотожностей та відмінностей у характеристиці подій, явищ і процесів у зовнішньополітичній діяльності України. Означений підхід забезпечує висвітлення розвитку і реалізації зовнішньої політики України в сучасній геополітичній ситуації в динаміці об'єктивного історичного поступу, виявлення пріоритетів, осмислення тенденцій та проблем у процесі їх формування на довготривалу перспективу. Йдеться про повне врахування всіх внутрішніх і зовнішніх чинників щодо України. Усвідомлення усіх аспектів дозволяє виявити пріоритети зовнішньої політики України 1991–2015 рр. у європейсько-атлантичному вимірі.

Ефективність вищезазначених наукових принципів залежить від комплексного застосування широкого спектру науково-дослідницьких методів, чільне місце серед яких займають як загальнонаукові, так і спеціально-наукові чи, власне, історичні та конкретно-наукові, або спеціальні. Серед них окремо розглянемо ті, до яких варто, на наш погляд, найчастіше звертатися задля розв'язання науково-дослідних завдань з теми. Зауважимо, що відповідні наукові методи застосовуються, як правило, у взаємодії, оскільки, вважаємо, за умови цілісного використання можна комплексно розглянути всі аспекти становлення й розвитку зовнішньополітичної діяльності України 1991–2015 рр., виявити її певні здобутки, тенденції та перспективи в контексті новітньої системи міжнародних відносин [2, с. 211–212].

В історичних дослідженнях, як і в інших науках, істотне значення мають такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування. На всіх етапах проведення дослідження, забезпечення органічного взаємозв'язку цілого та його частин, виокремлення пріоритетних напрямків зовнішньополітичної діяльності України та визначення доцільності використання

позитивних аспектів у реалізації європейсько-атлантичної інтеграції, окремих питань у здійсненні зовнішньої політики базовим є метод аналізу і синтезу. Саме вони уможливають поєднати різноманітну інформацію на основі широкого використання історичних спеціальних даних та сформувати цілісну систему знань про українську зовнішню політику сучасності. На значну увагу заслуговують аналіз і синтез історичних даних та ступінь їх наукового використання.

Суттєве значення для розуміння ключових аспектів розроблення зовнішньої політики України, визначення її пріоритетних компонентів, виявлення проблем у різних напрямках реалізації, з'ясування істотних чинників впливу на прогресивний розвиток має емпірико-аналітичний розгляд основних форм й тенденцій зовнішньополітичної діяльності країни в сучасній геополітичній ситуації в контексті міжнародних викликів, охоплюючи перспективу її поглиблення до національних інтересів і цілей. У ході системного аналізу визначаються елементи подій та явищ, які досліджуються, системні зв'язки між складовими зовнішньої політики, що визначають різні функціональні дії, координацію, взаємодію, субординацію між елементами. Зовнішньополітичні явища розглядаємо як складові відособлені феномени, що мають свій склад, структуру і зміст, виконують відповідні функції в постбіполярній системі міжнародних відносин. У ході аналізу із загальної структури зовнішньої політики України виокремимо пріоритетні для цього дослідження сфери, суб'єкти і напрями. Використання методу аналізу є важливим для предметного вияву й оцінки конкретних історичних фактів і подій у процесі реалізації зовнішньополітичного курсу нашої держави, а також для ефективності механізмів міжнародної діяльності, дипломатичних та інших форм й методів реалізації зовнішньої політики в нових геополітичних реаліях. Аналітичний метод дозволяє виявити місце та роль України серед інших суб'єктів міжнародних відносин, розкрити історичну необхідність європейсько-атлантичної інтеграції України, проаналізувати форми взаємодії з країнами-членами ЄС і НАТО, визначити основні форми дії та функціонування їх структурних частин, перетину інтересів і цілей. Саме емпіричний аналіз і синтез розкривають характерну динаміку

міжнародних відносин й міждержавних зв'язків, взаємодії з різними міжнародними організаціями, а головне – якісні показники зовнішньополітичної діяльності.

З огляду на ці проблеми виокремимо історико-генетичний метод. Завдяки йому можна послідовно висвітлити генезу політичної дійсності 1991–2015 рр. у міжнародному середовищі у взаємозв'язку з внутрішніми та зовнішніми чинниками, що визначають спрямованість розвитку зовнішньої політики України, а також у з'ясуванні та аналізі причинно-наслідкових зв'язків між подіями та явищами зовнішньополітичного розвитку, у висвітленні історичних фактів та конкретних ситуацій. Варто підкреслити, що означений науковий метод передбачає розгляд минулого з врахуванням впливу на зовнішню політику не лише об'єктивних, а й суб'єктивних чинників. Застосування історико-генетичного методу забезпечує з'ясування головних аспектів розвитку зовнішньої політики України у зв'язку із суспільно-політичною, соціально-економічною, соціокультурною та оборонно-безпековою ситуацією в державі, а також з урахуванням чинників, пов'язаних із деякими українськими і зарубіжними діячами, політиками, дипломатами [2, с. 212].

Істотне значення для дослідження історичних подій та явищ має історико-хронологічний метод, застосування якого дає змогу розглянути їх у часовій послідовності, динаміці розвитку й з'ясувати суть та особливості головних етапів формування і розвитку зовнішньої політики України 1991–2015 рр. Вивчаючи окремі пріоритети зовнішньополітичної діяльності нашої держави, сукупність фактів і подій, через які розкривається їх сутність, цей метод дає змогу досліджувати їх з огляду на послідовність, виникнення й розвиток. Його використання розкриває внутрішній зміст зовнішньої політики на певних етапах її історичного становлення й розвитку, уможливорює дослідити історичні події і явища в цій конкретній своєрідності з урахуванням їх змін, загальних та специфічних закономірностей, що проявляються в процесі реалізації української міжнародної політики в сучасних умовах.

Загальним і обов'язковим спеціально-конкретним методом є порівняльно-історичний, який сприяє висвітленню цілісності, взаємопов'язаності, а подекуди й суперечностей у формуванні та реалізації зовнішньої політики України, орієнтуючись на пошуки в ній як спільних рис, так і відмінностей на певних етапах історичного розвитку. Компаративний метод дає можливість порівнювати за тотожними критеріями історичні ситуації й події, що мали місце в різних державах, але в один і той же час, або подій і процесів, що відбувались в одній і тій самій державі, але впродовж визначеного часового періоду – у такий спосіб віднаходити в них окремі закономірності, а також специфіку.

Як засвідчує українська і зарубіжна історіографія, одним з уживаних у них є також історико-типологічний метод, спрямований на дослідження проблем за конкретними ознаками і впорядкування їх в окремі типи, простеження взаємозв'язків між фактичним унікальним та загальним типовим. Його слід використовувати для упорядкування історіографічної і джерельної бази, визначення основних пріоритетів зовнішньої політики України в нових геополітичних умовах, кожен з яких має власні сутнісні ознаки й типологічні рівні. Історико-типологічний метод забезпечує розгляд події/процесу/явища як перманентного, характерного етапам і подіям історичного розвитку. Так, аналізуючи становлення зовнішньої політики України, її європейсько-атлантичну інтеграцію, логічно виокремити певні етапи. Використання історико-типологічного методу сприяє розумінню та узагальненню історичних подій і фактів, їх типологізації й визначенню ключових характеристик зовнішньополітичної діяльності України зазначеного періоду [2, с. 212–213].

Також виокремимо важливість використання таких конкретно-історичних методів наукового пізнання, як системно-структурний і статистичний. Перший з них дає змогу визначити причинно-наслідкові зв'язки між подіями і фактами, осмислити зміст взаємодії основних частин зовнішньої політики України, їх взаємообумовленості з викликами й подіями загальної міжнародної ситуації, їхні суттєві зв'язки й головні тенденції, оскільки українська міжнародна політика перебуває, як вище зазначалось, у безпосередньому зв'язку з міжнародною

обстановкою. Тож дослідження власне зовнішньої політики України задля кращого її сприйняття передбачає врахування також міжнародної кон'юнктури, ситуації в міжнародному світі.

Статистичний метод забезпечує встановлення різноманітних аспектів національної зовнішньої політики завдяки використанню конкретних даних, добору й аналізу статистичної інформації, наведення кількісних показників співпраці України із зарубіжними країнами і міжнародними організаціями у різних сферах міжнародної взаємодії, з'ясування окремих етапів зовнішньополітичної діяльності України і найпріоритетніших напрямів та форм. Аналіз цифрового матеріалу сприяє формулюванню узагальнювальних висновків й положень про події і тенденції, які безпосередньо у статистиці не відображаються, а також обґрунтуванню ймовірних аспектів подальшого розвитку зовнішньої політики України в європейсько-атлантичному контексті.

З науково-дослідницькими принципами та методами наукового пізнання органічно поєднані теоретико-методологічні підходи, які є не менш важливими у виявленні зовнішньої політики України в добу незалежності. У контексті проблеми принципово важливим серед них, безперечно, є системний підхід, який сприяє адекватній постановці проблематики, вибору шляхів і засобів розв'язання поставленої мети і завдань. Змістом системного підходу є теоретико-концептуальні уявлення про цілісність об'єктивного світу, співвідношення цілого та його органічних частин, взаємодія системи із соціумом, загальні закономірності функціонування і розвитку системи, структурованість понять системного об'єкта, активний характер діяльності суб'єктів суспільно-політичних систем. У ході системного аналізу визначаються елементи подій та явищ дослідження, специфіка їх змісту та функціонального призначення. Означений підхід уможливорює сприйняття міжнародних відносин на будь-якому рівні як цілісної системи та у розумінні взаємообумовленості її структурних елементів. Важливим є те, що з огляду на залежність зовнішньої політики України від зовнішнього і внутрішнього чинників, а також певну детермінованість щодо системи міжнародних відносин, досягнення поставлених мети й завдань видається

можливим тільки за умови врахування цієї взаємообумовленості. Послугуючись системним підходом, слід виокремити основні компоненти зовнішньої політики України і системоутворюючі зв'язки із сучасною системою міжнародних координат, означити основні напрямки зовнішньополітичної діяльності держави в європейсько-атлантичному контексті, охарактеризувати їхній зміст та ключові тенденції розвитку, довести, що зовнішня політика є динамічною системою, яка постійно перебуває у стані розвитку, змінюється під впливом внутрішніх та зовнішніх детермінант. Отож, зовнішня політика України впродовж 1991–2015 рр. зазнала впливу взаємопов'язаних чинників, “мозаїка” яких адаптувалась до викликів часу, як наслідок, змінилася і сама зовнішньополітична діяльність [2, с. 214].

Розуміння динамічності зовнішньополітичного курсу України, бачення не тільки механізму функціонування міжнародної політики, а й її розвитку, не лише тенденційність стану компонентів і структури геополітичної системи, а й тенденцій майбутнього, передбачає використання міждисциплінарного підходу. Використання праць представників інших гуманітарних наук уможливорює зосередження на дослідженні магістральних напрямів зовнішньої політики України, розгляд їх у контексті геополітичних викликів, осмислення місця держави в сучасному міжнародному просторі, їх ролі в забезпеченні європейської і євроатлантичної інтеграції, стабільності й безпеки на європейському континенті. Вивчення теми на основі міждисциплінарного підходу дає можливість здійснити цілісний аналіз зовнішньополітичної діяльності України в сучасних геополітичних реаліях. Методологічна роль міждисциплінарного підходу значно зростає, якщо він поєднується з принципами історичного аналізу подій і фактів, виступає як міждисциплінарно-історичний підхід.

Таким чином, глибоке і предметне дослідження зовнішньої політики України в європейсько-атлантичному контексті, з'ясування її сутності, основних пріоритетів та якісних характеристик, динаміки розвитку в усій багатомасштабності об'єктивної реальності світового розвитку можливе лише за умов широкого використання теоретичного та методологічного інструментарію.

Повертаючись до предмета дослідження, відзначимо, що зовнішня політика України характеризується постійним генезисом, динамікою, значно зумовленими спрямованістю розвитку світового співтовариства, а її зміст та характер визначаються національними інтересами. Комплексне використання теоретико-методологічних засад дозволяє всебічно розглянути проблему та забезпечити наукову достовірність отриманих результатів.

1.2. Історіографічний аналіз проблеми

Важливість зовнішньополітичних чинників у становленні, розбудові незалежної України, а також у контексті реалізації курсу на європейсько-атлантичну інтеграцію і необхідність відновлення територіальної цілісності та суверенітету держави зумовили велику популярність досліджень зовнішньої політики, міжнародних відносин та європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України.

Дослідження проблем зовнішньої політики України розпочалось у перші роки після здобуття незалежності. Її історіографія є багатою та різноманітною, охоплює як розробку програми зовнішньополітичної діяльності України, так і всі складові пріоритети системи міжнародних відносин в умовах геополітичних змін, глобалізації та інших тенденцій світового розвитку сучасності.

Незважаючи на порівняно нетривалий з історичного погляду період реалізації зовнішньополітичного курсу незалежної України, напрацьовано широкий масив наукових праць, з огляду на специфіку проблеми, класифіковано за регіональним походженням. Таким чином, історіографію проблеми складають три групи досліджень: західна історіографія, праці українських дослідників та дослідження російських науковців. Беручи до уваги актуальність проблеми дослідження, у кожній з цих груп можна виокремити загальну та спеціально-тематичну історіографію в контексті їх розгляду за проблемно-хронологічним і країнознавчим принципами.

Загальна частина історіографії проблеми – це теоретико-концептуальні праці, у яких висновки та оцінки авторів допомагають осмислити зміст, значення основних тенденцій, явищ та процесів міжнародних відносин і зовнішньої політики України як невід’ємної складової. Аналіз загальних праць дозволяє простежити основні передумови та етапи становлення постбіполярної системи міжнародних відносин, її характерні особливості та суперечності, що сприяє усвідомленню місця та значення України в процесі глобальних геополітичних трансформацій.

Спеціально-тематичну історіографію складають дослідження, присвячені висвітленню особливостей зовнішньополітичної діяльності України, її місця в системі міжнародних відносин та європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики держави.

Основну частину доробку західної історіографії теми складають наукові дослідження американських вчених. Це пояснюється монопольним лідерством США в постбіполярній системі міжнародних відносин. Актуальність цих праць зумовлювалась необхідністю наукового дискурсу щодо перспектив збереження status quo в міжнародній політиці, аналізу глобальних викликів, загроз та прогнозування моделей подальшої трансформації ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин.

Зокрема, сюди належать наукові розвідки американського теоретика зовнішньої політики, геостратега, політолога, радника президента США Дж. Картера з національної безпеки З. Бжезінського. Книга “Велика шахівниця: американська першість та її стратегічні імперативи” стала однією з найцитованіших праць у сфері геополітики та міжнародних відносин на межі XX–XXI ст. Окрім висвітлення основних особливостей постбіполярної системи, З. Бжезінський значне місце відводить і Україні, яку відносить до геополітичних вісей і якій належить ключове значення у збереженні стабільності й безпеки на Європейському континенті [20].

Виклики XXI ст. та подальша еволюція системи міжнародних відносин від моно- до багатополлярної моделі, кризи геополітичного лідерства США

проаналізовані у працях “Стратегічне бачення. Америка і криза світової влади” та “Вибір: світове панування чи світове лідерство”. Автор обґрунтовує необхідність активізації трансатлантичної співпраці США, збереження союзницьких відносин з Японією та зміцнення співпраці з Китаєм. Варто зазначити, що, на відміну від європейських теоретиків, З. Бжезінський відстоює право і необхідність України стати повноправним членом ЄС і НАТО як запоруку її модернізації та противагу РФ [21; 22].

Власне, бачення України в міжнародних відносинах та геополітиці З. Бжезінський узагальнив у праці “Україна в геостратегічному контексті”. Головна ідея книги полягає в необхідності суб’єктивізації нашої держави в міжнародних відносинах, інтеграції в євроатлантичні структури як запоруки стабільності й безпеки на європейському континенті. Натхненний перемогою Помаранчевої революції американський дослідник, відводить нашій державі глобальну мету – створення історичної трансконтинентальної Європи. Варто зазначити, що саме З. Бжезінський перший у лютому 2014 р. заявив про серйозну ймовірність вторгнення РФ на територію України після повалення режиму В. Януковича [23].

Однією з найпопулярніших теорій міжнародних відносин 90-х р. ХХ ст., яка актуальна сьогодні, є зіткнення цивілізацій, запропонована та обґрунтована в однойменній праці американського політолога С. Хантінгтона. Відкидаючи “кінець історії” Ф. Фукуяма, дослідник прогнозує майбутні глобальні конфлікти, основну роль у яких відіграватимуть культурно-релігійні чинники. С. Хантінгтон підтверджує тезу про те, що Україна знаходиться на цивілізаційному розломі Заходу і Сходу, що значно ускладнює її зовнішньополітичний курс [24].

Важливою проблемою становлення постбіполярної системи міжнародних відносин стало налагодження відносин США і РФ. Основним пріоритетом для Вашингтона було унеможливлення реваншистських настроїв всередині Росії, саме тому американська дипломатія протягом 90-х рр. ХХ ст. зосереджувалась на залученні Москви до співпраці у вирішенні глобальних проблем. Однією з таких проблем стало збереження режиму нерозповсюдження зброї масового знищення

та збереження єдиної ядерної держави на пострадянському просторі – РФ. За змістом пострадянська зовнішня політика США часто була проросійською, відносини з колишніми радянськими республіками, зокрема Україною, формувались крізь російську призму. Саме аналізу цих проблем присвячена монографія Дж. Голдгеера і Дж. Макфола “Цель и средства. Политика США в отношении России после “холодной войны”. Авторы висвітлюють дискусію всередині політичної еліти США щодо формування стратегії до незалежної України та її ядерного потенціалу [25].

У книзі “Європа: історія” британський історик Норман Дейвіс обґрунтовує свій образ Європи, невід’ємною частиною якої є Україна. Ця праця особливо актуальна для нашого дослідження, оскільки автор висвітлює формування різноманітних дискурсів Європи, зокрема “Центральна Європа”, “Східна Європа”. Крім того, Норман Дейвіс, пояснюючи специфіку відносин Заходу і РФ, пропонує концепцію “союзницької схеми історії”. Вона пояснює відсутність адекватних відповідей Заходу на агресивну зовнішню політику РФ наявністю спільного міту про перемогу над нацизмом і участю у формуванні ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин [26].

Специфіка тематики дисертаційного дослідження зумовлює необхідність використання міждисциплінарного підходу. Крім історичних, особливо актуальними для забезпечення об’єктивного висвітлення проблеми є політологічні, геополітичні й частково юридичні дослідження. У цьому контексті варто відзначити працю британського історичного географа М. Геффернена “Значення Європи: Географія та геополітика”, у якій автор намагається окреслити географічні та геополітичні межі європейської ідентичності. У дослідженні проаналізовано ключові геополітичні теорії, зокрема найактуальніші для ХХ ст., взаємоконкуруючі між собою – “Гартленду” і “Рімленду”. Варто зазначити, що Україна за своїм геополітичним становищем знаходиться на перетині їх меж, що, очевидно, ускладнює реалізацію самостійної зовнішньої політики [27].

Зважаючи на російську агресію проти України та спроби Києва зміцнити роль ЄС у політико-дипломатичному відновленні територіальної цілісності нашої

держави, особливо актуальним є дослідження Н. Попеску “Зовнішня політика ЄС та пострадянські конфлікти: приховане втручання”. Автор аналізує особливості участі ЄС у врегулюванні локальних конфліктів на пострадянському просторі. Низька активність Брюсселя у врегулюванні конфліктів у Придністров’ї, Південній Осетії, Абхазії та Нагорному Карабасі, за словами Н. Попеску, зумовлюється небажанням відкритої конфронтації з РФ та протистояннями між інституціями ЄС й окремими державами-членами [28].

Загострення міжнародних відносин на початку XXI ст., зумовлене агресивною політикою РФ на пострадянському просторі, відомий британський журналіст назвав “новою холодною війною”. В однойменній книзі, яка стала бестселером, автор акцентує увагу на поєднанні Москвою дипломатії, фінансів і енергоресурсів з метою ревізії ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин. Особливе місце у праці присвячено аналізу політичної системи в РФ, яку створив В. Путін, агресії проти Грузії в 2008 р. та діях Москви, спрямованих на збереження пострадянських республік у своїй сфері впливу. Загалом дослідник відстоює необхідність підтримки України в її європейсько-атлантичних прагненнях, розглядаючи її як ключовий чинник демократизації РФ. Едвард Лукас заявляє про слабкість Заходу в протистоянні неоімперським амбіціям Росії. Не надання Україні і Грузії Плану дій щодо членства в НАТО (далі – ПДЧ) на Бухарестському саміті Альянсу, на думку автора, заохотили РФ до агресії проти них. Натомість, неспроможність ЄС запропонувати Україні перспективу членства ускладнило політичну стабільність в Україні та призвело до поразки Помаранчевої революції [29].

Старший науковий співробітник Американської ради міжнародних відносин Стівен Бленк у книзі “Перспективи російської зовнішньої політики” детально висвітлює становлення та реалізацію політики Москви, спрямованої на ревізію сучасної системи міжнародних відносин та унеможливлення євроатлантичної інтеграції пострадянських республік. Автор акцентує увагу на Бухарестському саміті НАТО 2008 р. та погрозах В. Путіна поставити під сумнів територіальну цілісність України у випадку її геополітичної переорієнтації [30].

Посилення поліцентричної моделі міжнародного порядку в ХХІ ст., зокрема зміцнення Китаю в міжнародних відносинах, актуалізували пошук нового підходу до обґрунтування характерних тенденцій міжнародної політики. У цьому контексті варто відзначити концепцію французького політолога Д. Муазі, який розкриває вплив глобалізації крізь призму емоцій. Автор акцентує увагу на змінах у світі після 2001 р. та відводить ключову роль у логіці міжнародної політики культурним чинникам. Д. Муазі пропонує свій варіант подолання кризи Заходу в умовах посилення Азії. Загалом книгу можна назвати відповіддю “зіткненню цивілізацій” С. Хантінгтона [31].

Найновішою працею ще одного теоретика зовнішньої політики США та сучасної системи міжнародних відносин стала книга колишнього держсекретаря США Г. Кіссінджера “Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті”. Колишній держсекретар США пояснює сучасну кризу міжнародних відносин та послаблення Заходу зміцненням інших регіонів, які не приймають вестфальські принципи міжнародного устрою, оскільки не брали активної участі в їхньому формуванні, а отже, намагатимуться їх змінити з метою легітимізації свого піднесення. Таким чином, Г. Кіссінджер ставить під сумнів існування єдиної загальноприйнятої моделі світового устрою, механізми якої забезпечували б баланс між силою та легітимністю [32].

ЄС як найвпливовіша інтеграційна організація здійснює потужний вплив на своїх безпосередніх сусідів. У цьому контексті особливо актуальним є досвід трансформації політичних режимів колишніх комуністичних держав та їх інтеграції у ЄС і НАТО. Цим питанням присвячена монографія М. А. Вахудової “Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму”, у якій проаналізовано відмінність між впливом активних і пасивних важелів ЄС на своїх сусідів. Щодо України, то дослідниця розглядає Європейську політику сусідства як компромісний і довготривалий пасивний важіль впливу на нашу державу з метою її підготовки до майбутньої перспективи членства в ЄС [33]. Детальнішому аналізу впливу ЄС на демократизацію та лібералізацію суспільно-

політичного життя в Україні після 2004 р. присвячені праці М. Лупу [34] та М. Емерсона [35].

Проблеми формування спільної зовнішньої політики ЄС розглядаються у праці за редакцією Д. Томаса. Важливу увагу в книзі відведено висвітленню подолання розбіжностей серед держав-членів Унії щодо міжнародної політики. Українському вектору зовнішньої політики ЄС відведено окремий розділ, який висвітлює політику Брюсселя щодо України в контексті Помаранчевої революції та періоду президентства В. Ющенка. Головну ідею цієї політики характеризує назва самого розділу “Двері ні закриті, ні відкриті” [36].

Узагальнення досвіду зовнішньополітичної діяльності ЄС та аналіз його геополітичного значення здійснено в праці “Зовнішня політика Європейського Союзу. Оцінка європейської ролі у світі” за редакцією італійської дослідниці Ф. Бінді. Питанням європейсько-атлантичної інтеграції України виокремлено розділ, у якому здійснено порівняльний аналіз політики ЄС щодо України і Білорусі в контексті політики сусідства. Автор акцентує увагу на залежності зовнішньополітичних курсів цих двох пострадянських республік від позиції РФ і США. Очевидно, що за рівнем суб’єктивізації в міжнародних відносинах та європейсько-атлантичних прагненнях Україна значно випереджає Білорусь, але російський чинник залишається одним з ключових і в українській зовнішній політиці [37].

Актуальними для дослідження стали праці західних політологів та істориків українського походження, що дозволяє їм об’єктивніше вивчати зовнішню політику України в контексті реалізації європейсько-атлантичних прагнень.

У працях Т. Кузьо виділяє наступні циклічні періоди у відносинах України із Заходом: байдужість, партнерство і співпраця. Ще однією важливою тенденцією відносин України зі США, ЄС і НАТО стала її залежність від РФ. Тобто, український вектор зовнішньої політики Заходу дуже часто реалізовувався крізь російську призму. Важливу роль у неготовності Заходу запропонувати перспективу членства в ЄС і НАТО Тарас Кузьо покладає на внутрішньополітичні протистояння всередині української політичної еліти, яка не зуміла конвертувати

позитивний міжнародний імідж України після Помаранчевої революції в геополітичні здобутки [38; 39].

Таким чином, важливу роль у формуванні та реалізації зовнішньополітичного курсу держави відіграють внутрішньополітичні чинники. У цьому контексті Україна відрізняється своєю специфікою, зумовленою тривалим періодом бездержавності та домінуванням зовнішніх чинників у проголошенні її незалежності. Для нас питання трансформації політичного режиму в Україні, перехід від комунізму до демократії є особливо важливим, оскільки дозволяє пояснити тривалу невизначеність у зовнішній політиці. Варто відзначити праці Т. Кузьо [40; 41; 42], О. Мотиля [43], Е. Вільсона [44], які акцентують увагу на особливості транзиту УРСР в незалежну Україну шляхом укладання неформальних пактів між колишніми партійними функціонерами і націонал-демократами, бо саме неформальність цих компромісів заклала міцну основу домінуванню “три з правилами” над “трою за правилами” у політичному житті нашої держави.

Глибока криза системи міжнародних відносин, складовою якої є російська агресія проти України, стала серйозним викликом для ЄС. У книзі “Сила раю. Як Європа може бути попереду в азійському сторіччі” професор міжнародної політики Вільного університету Брюсселя Йонатан Голслах пропонує власне бачення подолання кризи європейської легітимності та ідентичності. Значну роль у своєму дослідженні автор відводить РФ як важливому партнеру ЄС та пояснює провал демократизації російського суспільства відсутністю належної підтримки Заходу. Україну дослідник розглядає як частину Східної Європи, геополітично важливого регіону, який піддається російському тиску. Підтвердженням цього, за словами автора, є російська інтервенція на сході України, яка стала серйозним випробовуванням для європейської єдності [45].

Французький історик А. Аржаковський у праці “Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке. Погляд з Європи” пропонує власне бачення подолання сучасної кризи міжнародних відносин та врегулювання українсько-російських відносин. Він пропонує створення нової системи колективної безпеки в Європі за

участі України, але без членства останньої в НАТО. А. Аржаковський засуджує російське вторгнення в нашу державу, але акцентує увагу на необхідності децентралізації України. Щодо Криму, то одним із варіантів подолання кризи, на думку французького історика, є проведення повторного референдуму за участі міжнародних спостерігачів та експертів [46].

Таким чином, для західної історіографії проблеми дослідження характерною рисою є те, що здебільшого історики і політологи розглядають Україну як інструмент свого впливу і тиску на РФ, а не як самостійного геополітичного суб'єкта з власними інтересами. Американські і британські дослідники вважають Україну запорукою безпеки і стабільності в Європі та обґрунтовують необхідність інтеграції нашої держави до ЄС і НАТО. Натомість, їхні колеги з інших європейських держав досить обережно оцінюють перспективу європейсько-атлантичної інтеграції України, відстоюючи необхідність збереження партнерських відносин з РФ, яка розглядає пострадянський простір як сферу своєї міждержавної інтеграції.

Аналіз української історіографії розпочнемо з праць, які висвітлюють особливості політичного розвитку нашої держави. Адже зовнішня політика за змістом є інструментом створення сприятливих умов для реалізації внутрішньополітичних завдань.

Аналізуючи вплив внутрішньополітичних чинників на формування та становлення зовнішньої політики України, варто відзначити праці О. Бойка “Україна: від путчу до Пущі (серпень – грудень 1991 р.)” [47], Гриньова В., Гугеля А. “Потерянное десятилетие – контуры новейшей политической и экономической истории Украины” [48], які дозволяють краще зрозуміти специфіку становлення незалежної України, її політично-правових аспектів [48].

Ідеї Т. Кузьо і О. Мотиля про специфіку трансформації політичного режиму в Україні після розпаду СРСР були розвинені в праці Ю. Мацієвського “У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)”, який розглядає становлення і розвиток української незалежної держави з точки зору квадратранзиту [49].

Уперше в українській історіографії підсумки зовнішньополітичної діяльності України було узагальнено О. Івченком, який у монографії “Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан” проаналізував зовнішню політику України в період 1944–1996 рр. Основний акцент у праці зроблено саме на становленні України як суб’єкта міжнародних відносин та інституалізації зовнішньої політики нашої держави, значна увага приділена проблемним питанням українсько-російських відносин, реалізації курсу на досягнення без’ядерного статусу, участі в загальноєвропейських об’єднаннях та Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) [8].

Особливості дезінтеграції СРСР та становлення нових незалежних держав проаналізовано в праці “Міжнародні відносини та зовнішня політика” за редакцією Л. Гайдукова, де лаконічно висвітлюються геополітичні передумови становлення незалежної України, її вплив на формування постбіполярної системи міжнародних відносин [50].

Олексій Сивак у кандидатському дослідженні “Формування та здійснення зовнішньої політики України (1990–1999 рр.)” аналізує зовнішню політику України в період становлення молодого держави. Значну увагу автор приділяє проблемам та особливостям відносин України з ЄС і НАТО [51].

Десята річниця незалежності стала важливим приводом для підсумку та осмислення ролі нашої держави в міжнародних відносинах. Саме в цьому контексті варто відзначити фундаментальну академічну працю колективу вітчизняних істориків – “Нариси з історії дипломатії України” за редакцією В. Смоля. У дослідженні автори узагальнюють історичний досвід формування зовнішньої політики України на різних етапах. Один з розділів цієї праці присвячений періоду незалежності. Його автор, В. Литвин, висвітлює основні напрямки, проблеми та перспективи зовнішньої політики України в перше десятиліття незалежності. Характерною рисою цієї роботи, на нашу думку, є гіперболізація ролі Л. Кучми в реалізації зовнішньополітичного курсу України [52].

У колективній монографії “Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти” за редакцією Ф. М. Рудича європейсько-атлантичний вектор зовнішньої політики України розглядається в контексті політичної модернізації. У праці детально висвітлено співпрацю України з ЄС і НАТО та визначено вплив російського чинника на зближення з цими структурами [53].

Радник Президента України А. Гальчинський у своїй книзі “Україна – на перехресті геополітичних інтересів” розглядає євроінтеграційний курс України в контексті перетину геополітичних інтересів США–ЄС–РФ [54].

У монографії “Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи” М. Михальченко аналізує загальні проблеми пізнання сучасних суспільств крізь призму системно-цивілізаційної методології. Україну автор визначає як важливого суб’єкта міжнародних відносин, справжній потенціал якого ще не розкрито в силу історичного розвитку та геополітичного становища [55].

Одним із перших узагальнених досліджень розширення ЄС стала праця О. Ковальнової “Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України”. Автор на прикладі держав Центральної і Східної Європи виокремлює політичні детермінанти вступу до ЄС, теорії європейської інтеграції та формування стратегій розширення Унії. Особливе значення відводиться висвітленню політико-правового механізму вступу до ЄС [56].

Проблемам глобалізації та викликів XXI ст., а також їхньому впливу на Україну присвячена книга відомого українського дипломата Ю. Щербака “Україна: Виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття”. Автор детально висвітлює характерні особливості та проблеми становлення України як суб’єкта міжнародних відносин, акцентує увагу на необхідності активізації європейсько-атлантичного вектора з метою зміцнення українсько-американського партнерства та набуття членства в НАТО [57].

Професор Я. Малик у монографії “Україна у міжнародних відносинах” чи не вперше в сучасній історіографії робить спробу аналізу місця та значення України

в міжнародних відносинах ХХ ст., крім того, детально та об'єктивно висвітлює особливості сучасної зовнішньої політики України. Автор також аналізує основні аспекти та проблеми суб'єктивізації України в міжнародних відносинах та співпраці з міжнародними організаціями. Особливо актуальним для нашого дослідження став розділ “Проблеми національної безпеки України в умовах глобалізації”, де висвітлюються особливості геополітичного становища України та її значення для глобалізаційних процесів [58].

Аналіз праці М. Дорошко і Н. Шпакової дозволив краще зрозуміти геополітичний аспект пострадянського простору шляхом вивчення зовнішньополітичних орієнтацій пострадянських республік. Зважаючи на складне геополітичне становище, автори виокремлюють євразійську, євроатлантичну та південно-східну концепцію формування геостратегії України в умовах постбіполярної системи міжнародних відносин. Найдієвішим способом утвердження України як суб'єкта, а не об'єкта міжнародної політики, є її перетворення у справжнього регіонального лідера – одним з таких варіантів став концепт Грузія – Україна, Азербайджан – Молдова (далі – ГУАМ) [59].

На сучасному етапі дослідженням тематики зовнішньої політики і міжнародних відносин займається С. Віднянський, який очолює відділ історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ. Саме він є автором численних монографій та статей, присвячених зовнішній політиці незалежної України, її значенню в системі міжнародних відносин та реалізації європейсько-атлантичної інтеграції. Серед них можна виокремити монографію “Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1993–2003)”, де детально висвітлюються усі події зовнішньополітичної діяльності України та її участь держави у міжнародних організаціях [60].

Помаранчева революція значно актуалізувала дослідження відносин України з ЄС і НАТО в контексті реалізації політики з метою набуття членства в цих організаціях. У праці “Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти” І. Тодоров проаналізував та узагальнив особливості європейсько-

атлантичного вектора зовнішньої політики України в період 1991–2004 рр. Особливу увагу історик акцентує на політико-правових засадах реалізації курсу на членство в ЄС і НАТО. Окремий розділ присвячено внутрішньому забезпеченню європейського і трансатлантичного співробітництва України [61].

Завідувач відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАНУ Г. Касьянов у монографії “Україна 1991–2007: нариси новітньої історії” узагальнює п’ятнадцятирічний досвід державного будівництва незалежної України. В окремих розділах проаналізовано особливості зовнішньополітичної діяльності, зокрема, автор акцентує увагу на залежності зовнішньої політики України від внутрішньополітичних процесів. Значна увага приділена саме розбудові власної дипломатичної служби та проблемним питанням зовнішньої політики України, зокрема зовнішньополітичним аспектам ядерного роззброєння України, українсько-російським конфліктам та євроатлантичній інтеграції України. Загалом автор визначає зовнішньополітичний курс України як “...повільний, іноді з зупинками й періодами зворотного ходу, дрейф України в бік Заходу”, хоча, цей дрейф був ідеологічним і політичним, а економічні чинники стали визначальними лише згодом [62].

Детальний аналіз зовнішньої політики України висвітлює в праці “Зовнішня політика України” Л. Чекаленко. Особливу увагу в дослідженні відведено співпраці України з ЄС і НАТО, перспективам реалізації європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України та її участі у становленні європейської системи безпеки [13; 14].

Аналіз концептуальних проблем, пов’язаних зі становленням України як держави в геополітичному просторі, а також питань, що стосуються національної безпеки України в архітектурі колективної безпеки та оборони, знаходимо у книзі колишнього Секретаря РНБО України В. Горбуліна “Через роки, через відстані... Держава та особистість”. Будучи спеціалістом у галузі національної безпеки, Горбулін акцентує увагу на важливості скасування позаблоковості України та зближення з НАТО для збереження територіальної цілісності та суверенітету [63].

Важливе значення в дослідженні взаємовідносин України з НАТО належить праці “Вступ до НАТО – стратегічний вибір України” за загальною редакцією О. Соскіна. Науково-методологічний характер видання спрямований на інформування населення щодо переваг членства нашої держави в Альянсі та подолання радянських стереотипів щодо НАТО. Не менш важливим є аналіз досвіду посткомуністичних держав-членів НАТО у сфері моніторингу громадської думки з питань євроатлантичної інтеграції [64].

Порушення територіальної цілісності та суверенітету України внаслідок російської агресії значно актуалізували дослідження зовнішньої політики України в цілому та її відносин з ЄС і НАТО зокрема.

Правовому аспекту зовнішньополітичної діяльності України, її міжнародної правосуб’єктності, двостороннім міждержавним відносинам України присвячені монографії О. Задорожнього. Зокрема, у книзі “Генеза міжнародної правосуб’єктності України” автор висвітлює глибокі традиції зовнішньополітичної діяльності та історичний досвід активної участі українських державних утворень протягом усієї історії [65]. У монографії “Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014 рр.” [66] О. Задорожній детально аналізує нормативно-правову базу українсько-російських відносин. Наступні його праці, а саме: “Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права” [67] та “Российская доктрина международного права после аннексии Крыма” [68] – є надзвичайно актуальними в контексті протидії російській агресії, оскільки вперше в українській науці було систематизовано основні порушення РФ міжнародного права під час агресії проти України.

Першим українським дослідженням окупації Автономної республіки Крим (далі – АРК) Росією стала книга українського політолога Т. Березовця “Анексія: острів Крим. Хроніки “гібридної війни”. Автор детально аналізує передумови та особливості російського вторгнення, маловідомі факти протистояння агресії. Особлива роль відведена аналізу технологій і механізмів “гібридної війни” [69].

Концепція “гібридної війни” набула подальшого розвитку в праці політолога Є. Магди, який у монографії розглядає цей тип війни як основний інструмент ревізії сучасної системи міжнародних відносин. Автор детально аналізує всі аспекти “гібридної війни”, розглядає російсько-українську війну як протистояння між двома центрами тяжіння на пострадянському просторі [70].

Колективна монографія українських вчених “Світова гібридна війна: український фронт” виводить російську агресію проти України за рамки двостороннього державного конфлікту. Автори розглядають сучасну зовнішню політику РФ в контексті глибокої кризи міжнародних відносин та безпеки. Особливу роль у книзі відведено реакції міжнародної спільноти на російську агресію та здійснено аналіз мінського процесу в контексті міжнародної політики [71].

Агресія РФ проти України поставила під сумнів режим нерозповсюдження зброї масового знищення, адже згідно з Будапештським меморандумом, Росія виступала одним з гарантів територіальної цілісності й суверенітету України, яка відмовилась від третього ядерного потенціалу в світі. Значну популярність мають праці, присвячені ядерному роззброєнню України. У цьому контексті варто виокремити монографію Ю. Костенка “Історія ядерного роззброєння України”, яка відзначається систематизацією цікавих наукових фактів, висвітленням деталей дипломатичних переговорів та внутрішньополітичних протистоянь всередині України. Автор критикує форсоване ядерне роззброєння України, відстоюючи тезу про те, що Київ мав змогу отримати набагато більші дивіденди від реалізації курсу на без’ядерний статус [72].

Своє бачення перспектив європейського майбутнього запропонував Б. Ложкін у книзі “Четверта республіка: Чому Європі потрібна Україна, а Україні – Європа”. Автор розглядає Євромайдан як важливий етап українського державотворчого оновлення в контексті повернення до Європи. Суть четвертої республіки в Україні полягає в подоланні радянських пережитків, усуненні впливу олігархів та зближенні з ЄС [73].

Специфіка тематики дослідження зумовлює особливу актуальність наукових статей, адже саме в них подаються найновіші оцінки та концепції сучасного зовнішньополітичного курсу нашої держави. Зазначені праці є надзвичайно важливими для дослідження зовнішньої політики України та європейсько-атлантичного аспекту її трансформації. У цьому контексті варто відзначити наукові фахові видання, які презентують найновіші наукові розвідки в галузі міжнародних відносин, зовнішньої політики України та геополітики загалом, а саме: “Міжнародні зв’язки України”, “Україна–Європа–Світ”, “Віче”, “Зовнішні справи”, “Науковий вісник Дипломатичної академії України”, науковий щорічник “Україна Дипломатична”.

У публікаціях, присвячених зовнішній політиці України, українські історики М. Алексієвець та Я. Секо здійснюють аналіз цивілізаційного аспекту зовнішньої політики України та підсумовують, що під час становлення незалежності України її зовнішня політика еволюціонувала від багатовекторності до безальтернативності європейсько-атлантичної інтеграції [15; 16].

Еволюція зовнішньої політики незалежної України, характерні тенденції, проблеми її розвитку та місце держави в системі міжнародних відносин стали предметом досліджень С. Віднянського [5–7; 74–77;], А. Мартинова [78–80], Л. Алексієвець [81], А. Кудряченка [9; 82; 83], Ю. Макара [11]. На особливу увагу заслуговують праці першого Міністра закордонних справ України А. Зленка, який, крім безпосередньої участі у становленні та розвитку української дипломатії, у 2006 р. захистив кандидатську дисертацію на тему “Формування та еволюція зовнішньополітичної стратегії України (1991–2004 рр.)” [83–88].

Проблемам ядерного роззброєння України та розподілу Чорноморського флоту СРСР присвячені наукові публікації К. Гурін [89], О. Святуна [90], І. Лоссовського [91], В. Стешенка [92], О. Потехіна [93], П. Гай-Нижника [94; 95], С. Адамовича [96], Н. Рибака [97].

Григорій Перепелиця у працях зосереджується на аналізі безпекової складової зовнішньої політики та міжнародних відносин [98–102]. Особливо актуальною для нашого дослідження стала стаття “Україна та ГУАМ у новій

архітектурі регіональної безпеки”, у якій автор акцентує увагу на перспективності реалізації проекту ГУАМ як інструмента перетворення України на справжнього регіонального лідера [99].

Володимир Горбулін обґрунтовує значення євроатлантичної інтеграції як інструмента політики національної безпеки України [103]. Своєю чергою, І. Тодоров зосереджується на аналізі відносин з ЄС та особливостями його східної політики [104; 105]. Аналізу поліцентричної моделі системи міжнародних відносин та зовнішньої політики США і ЄС, присвячені наукові розвідки С. Толстова [106–112]. Теоретико-концептуальні особливості трансформації ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин та характерні ознаки глобалізації і фрагментації та їх вплив на зовнішню політику України стали об’єктом наукового дослідження С. Трояна [12; 113–115].

Політичним імперативам європейської інтеграції України до ЄС присвячено дисертаційне дослідження О. Шеретюк [116], а питанням Східного партнерства – праці О. Добржанської [117; 118].

Окремі аспекти реалізації курсу на європейсько-атлантичну інтеграцію у працях висвітлюють Л. Чекаленко [119–121], М. Юрчак [122; 123], Т. Кияк [124], А. Веселовський [125], В. Огризко [126; 127], В. Хандогій [128; 129], Л. Шкляр [130], І. Дацків, О. Ляшенко [131], ін.

Російська агресія проти України зумовила глибоку кризу системи міжнародних відносин та продемонструвала недовірливість міжнародних механізмів попередження та унеможливлення військових конфліктів. Актуальні аспекти цих проблем у працях висвітлюють В. Ткаченко, М. Дорошенко [132; 133]. Особливо актуальною є публікація Н. Городньої “Причини міжнародної “Української кризи” у західному науковому дискурсі”, яка дозволяє краще зрозуміти підходи до пояснення російської агресії проти України з погляду неореалізму та конструктивізму [134].

Свій внесок в історіографію проблеми дослідження здійснив і автор дисертації. Публікації С. Прийдуна висвітлюють характерні особливості

становлення і розвитку зовнішньої політики України та її трансформації до європейсько-атлантичного інтеграційного процесу [2; 135–145].

Таким чином, праці українських істориків та політологів становлять важливу складову історіографії досліджуваної проблеми. Варто зазначити, що більшість українських дослідників пояснюють європейсько-атлантичний вектор зовнішньої політики цивілізаційним вибором та способом збереження власної ідентичності у протистоянні російській агресії.

Щодо російської історіографії, то у дослідженні використали ті праці, які дозволять краще зрозуміти позицію Москви щодо важливих геополітичних проблем, що безпосередньо стосуються України. Першим з таких питань стало ядерне роззброєння України. Відомий російський американіст О. Арбатов у праці “Ядерные вооружения и республиканский суверенитет” повністю заперечував право власності України на ядерні заряди, які знаходились на її території, відстоюючи монопольне право РФ на весь ядерний потенціал колишнього СРСР [146].

У монографії “Мировой порядок XXI века” А. Уткін аналізує постбіполярну систему міжнародних відносин та розглядає євроатлантичні прагнення посткомуністичних держав як загрозу геополітичному становищу РФ. Очевидно, що автор обгрутовує необхідність відходу від монополярної моделі міжнародних відносин [147].

Щодо власне української проблематики, то варто відзначити дисертаційне дослідження Н. Аладьїної “Приоритеты внешней политики Украины 1991–2008 гг.”. Європейсько-атлантичному вектору зовнішньої політики України відведено окремий розділ. Слід наголосити, що бажання стати членом ЄС і НАТО російська дослідниця пояснює як спосіб унеможливлення зближення з РФ. Автор прогнозує занепад українського військово-промислового комплексу за умови вступу України до НАТО. У відносинах з ЄС, Н. Аладьїна звертає увагу на те, що дуже часто українська євроінтеграція зводиться до декларацій і заяв, не супроводжується реальними кроками до її досягнення. Крім того, як зазначає

дослідниця, курс на зближення з ЄС і НАТО не знаходить підтримки в українського населення [148].

Варто відзначити і дослідження Л. Усової, присвячене політиці євроатлантичної інтеграції України в контексті російсько-українських відносин. Автор акцентує увагу на позаблоковому статусі України та розглядає активізацію співпраці Києва з Брюсселем як загрозу своїм національним інтересам. Основним завданням зовнішньої політики України, за словами дослідниці, має стати закріплення позитивних тенденцій, які спостерігаються в російсько-українських відносинах після 2010 р. [149].

Отже, характерною рисою праць російських авторів є те, що вони фактично заперечують суб'єктність України в міжнародній політиці, розглядаючи європейсько-атлантичну інтеграцію України як результат своєрідного тиску чи провокації Заходу проти РФ. Ще однією особливістю російської історіографії проблеми є акцентуація уваги на позаблоковому статусі України, який розглядається як гарантія неучасті в об'єднаннях, не підконтрольних РФ.

Таким чином, проблеми наукового осмислення формування та реалізації зовнішньої політики України, її відносин з ЄС і НАТО стали предметом досліджень західних, українських та російських істориків та політологів. Однак актуальність пропонованої проблематики, що зумовлена кризою міжнародних відносин та протистоянням російській агресії, вимагає узагальнення основних здобутків та проблем української дипломатії в контексті трансформації зовнішньої політики від багатовекторності до європейсько-атлантичного інтеграційного процесу. Оскільки останній синхронізувався в часі з трансформацією системи міжнародних відносин від монополярності до поліцентричності світового порядку, констатуємо, що в українській історичній науці відсутнє спеціальне дослідження європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України.

1. 3. Джерельний комплекс дослідження

Зовнішня політика як одна з ключових функцій держави реалізується за допомогою інституційно-правових механізмів, як і інші напрямки державної політики, відображає суб'єктивне навантаження осіб, які її координують та очолюють. Саме тому об'єктивне дослідження європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики є неможливим без залучення широкого кола джерел, різних за походженням.

У класифікації емпіричної бази дослідження дотримуємось генетичного принципу та виділяємо такі групи: документи Відділу державного архіву Міністерства закордонних справ (далі – ВДА МЗС) України; нормативно-правові документи у сфері зовнішньої політики України (Закони України, Постанови Верховної Ради України (далі – ВРУ) і Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), Укази Президента України); міжнародні дво- і багатосторонні угоди і протоколи; документи та заяви інституцій ЄС і НАТО; мемуарна література; заяви, промови та коментарі українських та зарубіжних лідерів, політиків і дипломатів.

З архівних документів ВДА МЗС у роботі використано окремі справи фонду №1 “Документи з основної діяльності”, де зберігаються важливі документи, що стосуються зовнішньої політики незалежної України. Особливо важливими для дослідження є офіційні листи та розпорядження Міністра закордонних справ України до глав дипломатичних місій України в різних державах. Більшість використаних документів цих справ стосуються реалізації курсу на без'ядерний статус України та дозволяють краще зрозуміти та усвідомити зовнішньополітичні аспекти цього процесу, зокрема тиск США та РФ на Україну. Крім того, проаналізовані документи є яскравим свідченням активної діяльності української дипломатії, спрямованої на отримання гарантій національної безпеки в обмін на відмову від ядерної зброї та врегулювання безпекових питань [150–155].

Варто відзначити справу №183, яка вміщує документи міжнародних політичних конференцій за участю України. Це, своєю чергою, дозволяє простежити міжнародні дискусії щодо залучення посткомуністичних держав до євроатлантичних структур [156].

Справа №940 висвітлює особливості реформування структури системи МЗС. Справа №600/1 охоплює документи, які відображають питання правонаступництва України щодо договорів СРСР [157].

Детальному вивченню співпраці України і НАТО сприяло опрацювання документів архівних справ №185, №185/3, №185/4, №11956. Аналіз цих документів вкотре підтвердив важливий вплив російського чинника в готовності НАТО до співпраці з Києвом. Крім того, детальна інформація про засідання Комісії Україна–НАТО (далі – КУН) у лютому 2005 р. сприяла кращому усвідомленню позиції різних держав-членів НАТО щодо перспектив поглиблення співпраці з Україною. Особливо позиції Берліна і Парижа, які, на відміну від лідерів інших держав, утримались навіть від вербальної підтримки В. Ющенка після перемоги Помаранчевої революції [158–161].

Відносинам з ЄС присвячений великий масив архівних матеріалів. Зокрема, справа №600/2 вміщує документи щодо виконання Угоди про партнерство і співробітництво між ЄС і Україною, а також намагання української сторони розширити співпрацю в її рамках [162]. Справа №110/1 відображає особливості відносин України з ЄС у 1995 р. [163]. Справа №110/2 складається з документів, які розкривають політичний діалог Києва і Брюсселя на найвищому рівні [164]. Розширенню ЄС у 2004 р. та аналізу його наслідків для України присвячені документи справи №110/3 [165].

Цінними для дослідження відносин України з ЄС є документи, які висвітлюють спроби української сторони взяти активну участь в активізації діяльності ЄС в галузі безпеки, зокрема створення військових сил швидкого реагування під егідою ЄС в 2000 р. [166–168].

Правове забезпечення зовнішньої політики є важливим механізмом її реалізації як інструментарію збереження та утвердження суверенітету в міжнародних відносинах. За період незалежності напрацьовано потужну нормативно-правову базу зовнішньополітичного курсу України. Від таких глобальних та державотворчих документів, як “Декларація про державний суверенітет” [169], “Акт проголошення незалежності України” [170], звернення

Верховної Ради України “До парламентів і народів світу” [171] та Постанови ВРУ “Про Основні напрями зовнішньої політики України” [172], “Заява Верховної Ради про без’ядерний статус України” [173], що стали основою для формування зовнішньополітичних концепцій України, до рішень та постанов КМУ і МЗС, Указів Президента, якими затверджуються виконання різноманітних зовнішньополітичних завдань. У цьому контексті варто відзначити Укази, якими Президент України затверджував Стратегію інтеграції, Програму інтеграції України до ЄС, створював або ліквідував органи з питань забезпечення європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики. Не менш важливе значення належить Указам, які вводили у дію рішення РНБО щодо ухвалення та зміни воєнних доктрин та стратегій національної безпеки. Особливе значення належить законам України, які визначають зовнішньополітичний курс держави та її співпрацю з євроатлантичними структурами. У цьому контексті варто відзначити ЗУ “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” [174] та “Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості” [175].

Важливе значення у дослідженні належить аналізу дво- і багатосторонніх угод та протоколів. В контексті становлення суб’єктності України в міжнародних відносинах важливе значення належить розв’язанню комплексу питань, пов’язаних з ядерним роззброєнням. Одним з ключових і завершальних його складових стало приєднання України до Договору про СНО-1 [176] шляхом підписання Лісабонського протоколу та приєднання нашої держави до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (далі – ДНЯЗ) [177].

Основою взаємодії держав у міжнародних відносинах є партнерство та співробітництво. Протягом 1990-х рр. Києву вдалось підписати такі двосторонні угоди з ключовими геополітичними гравцями та своїми сусідами: Угоду про партнерство і співробітництво (далі – УПС) України і ЄС [178], Хартію Українсько-Американського партнерства, дружби і співробітництва [179] та приєднання України до Програми “Партнерство заради миру” (далі – ПЗМ) та Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО [180].

Укладання цих угод стало важливим здобутком української дипломатії, оскільки створювало нормативно-правову базу відносин з ключовими геополітичними учасниками міжнародної політики. У цьому контексті Україна залишалась лідером серед пострадянських держав щодо суб'єктивізації в міжнародних відносинах, однак Київ значно поступався колишнім посткомуністичним країнам Центральної і Східної Європи, які після краху комунізму заявили про свою мету інтеграції до ЄС і НАТО. Спроба українських дипломатів закріпити в УПС перспективу членства не отримала підтримки Брюсселя, що залишатиметься характерним і для Угоди про асоціацію з ЄС.

Складність урегулювання відносин з РФ зумовила напрацювання та підписання понад десять двосторонніх міждержавних та міжурядових угод у сфері розподілу Чорноморського флоту СРСР та контролю за вивезенням ядерної зброї. Підсумком перших років діалогу та основою двостороннього міждержавного співробітництва став т. зв. “Великий договір” 1997 р., який відзначався більше своїм символізмом, аніж прагматичністю, та відтермінував, а не вирішував, найскладніші проблеми двосторонніх відносин [181].

Ключове значення в контексті трансформації зовнішньої політики України до європейсько-атлантичного інтеграційного процесу належить Угоді про асоціацію, як базовому двосторонньому договору, який визначає основні пріоритети співпраці Україна–ЄС за принципом політичної асоціації та економічної інтеграції. Особливістю цієї угоди є те, що її невід'ємною частиною є створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (далі – ПВЗВТ) між Україною і ЄС, що є додатковим стимулом для реалізації курсу на подальшу інтеграцію з ЄС [182].

Очевидно, що в умовах сучасної кризи міжнародних відносин авторитет ООН та РБ ООН значно послабився, проте за цими інституціями все ж залишаються ключові функції легітимізації міжнародних процесів. РБ ООН і ГА використовуються державами здебільшого як платформи для промоції своїх геополітичних ідей і планів. У цьому контексті варто відзначити резолюцію Генеральної Асамблеї ООН [183; 184] та Ради Безпеки, які дозволяють провести

порівняльний аналіз між наявними нормами міжнародного права та реальним станом речей у міжнародних відносинах [185].

Досліджуючи європейсько-атлантичний вектор зовнішньої політики України, потрібно значну увагу приділяти і документам ЄС і НАТО щодо нашої держави. Це сприятиме простеженню еволюції ставлення до українських інтеграційних прагнень. Одним з перших документів цієї групи є заява Європейського товариства від 2 грудня 1991 р., яка відзначала демократичний характер всеукраїнського волевиявлення 1 грудня 1991 р. Уперше ЄС визнав європейські прагнення України 11 грудня 1999 р., коли Європейська Рада ухвалила “Спільну стратегію ЄС щодо України” [186]. Важливе значення в аналізі українського вектора ЄС належить Постановам та рішенням Європейського парламенту (далі – ЄП) та Європейської комісії (далі – ЄК) [187]. Особливо актуальними для нашого дослідження є спільні заяви за підсумками самітів Україна–ЄС.

У цьому ж контексті актуальними джерелами дослідження є заяви та декларації НАТО щодо України та підсумкові декларації самітів Альянсу. Важливими для України в контексті її євроатлантичних прагнень є Празька декларація (2002 р.) [188], Бухарестська (2008 р.) [189] та Уельська декларації (2014 р.). Зокрема, в останній із вищезазначених, держави Альянсу засудили вторгнення РФ в Україну та заявили про відданість санкційній політиці. [190].

Важливим джерелом інформації є офіційні сайти МЗС України, ВРУ, НАТО, Європейського парламенту, Представництва ЄС в Україні та Представництва НАТО в Україні.

Вагомим і пізнавальним інформативним джерелом у дослідженні європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України є наративні джерела, зокрема, мемуари, що і складають наступну групу використаних джерел. Варто зазначити, що за період незалежності опубліковано десятки спогадів відомих політиків та дипломатів. Очевидно, що автори пишуть мемуари з метою відзначення своєї ролі та значення в тих чи інших процесах, здебільшого намагаються пояснити чи виправдати допущені помилки. Незважаючи на це, саме джерела такого характеру сприяють предметному

відтворенню перебігу різноманітних подій та дозволяють усвідомити мотиваційні чинники ключових рішень відомих діячів.

Аналізуючи спогади першого Президента України Л. Кравчука “Маємо, те що маємо”, можна простежити особливості зміни політичного режиму в 1990–1991 рр. та складнощі, з якими зіткнулась Україна в перші роки незалежності. Л. Кравчук розглядає проблеми ядерного роззброєння та розподілу ЧФ СРСР як єдиний комплекс, від розв’язання якого залежала майбутня співпраця з США, Європою і РФ [191].

Не менш важливе значення для дослідження перших років незалежності України та її геополітичних проблем має збірка бесід з першим Президентом України Л. Кравчуком “Останні дні імперії... Перші роки надії”. У цій книзі висвітлено деталі дипломатичних переговорів у Біловезькій Пущі та особливості міжнародних аспектів ядерного роззброєння, розподілу Чорноморського флоту СРСР та врегулювання відносин з РФ [192].

Цінними для дослідження європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України є спогади першого Міністра закордонних справ України А. Зленка “Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен”. А. Зленко, якого справді можна назвати батьком української дипломатії, крізь власний дипломатичний досвід детально описує особливості становлення України як суб’єкта міжнародних відносин та розбудови власного дипломатичного корпусу. Окремі розділи його книги присвячені участі України в ООН, відносинам з Францією, США, РФ, Польщею та НАТО. Очолюючи українське зовнішньополітичне відомство в один з найскладніших періодів незалежності, А. Зленко здійснює комплексний аналіз процесу ядерного роззброєння України, висвітлюючи його значення не лише для нашої держави, але і для загального скорочення ядерних озброєнь. Важливе значення автор відводить співпраці з європейсько-атлантичними інституціями та подоланню радянських стереотипів щодо них [193].

Важливими є спогади й іноземних лідерів, зокрема Б. Єльцина “Записки президента: Размышления, воспоминания, впечатления...”, аналіз яких вкотре

підтверджує тезу про те, що російська демократія закінчується там, де починається українське питання. Хоча, варто зауважити, що, на відміну від більшості російського політикуму, перший президент РФ сприяв Україні, вбачаючи в Києві потужного союзника реваншу комуністів [194].

Варто відзначити спогади Дж. Буша молодшого “Ключові рішення”, які дозволяють простежити еволюцію зовнішньополітичного курсу США після 11 вересня та кризи світового порядку. Хоча потрібно сказати, що 43-й президент США не відводить важливого значення Україні у книзі, відзначаючи лише важливість Помаранчевої революції та європейсько-атлантичних прагнень нашої держави [195].

У 2014 р. вийшли спогади третього Президента України В. Ющенка “Недержавні таємниці. Нотатки на берегах пам’яті”, незважаючи на відсутність у праці аналізу зовнішньої політики України, все ж вона дозволяє краще зрозуміти взаємозалежність зовнішньополітичного курсу України від внутрішньополітичних процесів. До того ж, окремий розділ у спогадах В. Ющенка присвячено російській агресії проти Грузії в 2008 р. та висвітленню позиції України в особі Президента щодо загрози цього конфлікту для України [196].

Специфіка проблематики зумовлює необхідність аналізу політичних заяв та коментарів українських та зарубіжних політиків, дипломатів та державних діячів. Завдяки їх комплексному аналізу можемо простежити еволюцію ставлення держав, які вони представляють, до того чи іншого питання, пов’язаного з європейсько-атлантичним вектором зовнішньої політики України [197–199].

Таким чином, джерельна база, яка складається з архівних матеріалів, які автор вводить у науковий обіг, нормативно-правових документів, мемуарів, офіційних заяв і коментарів політиків, дипломатів та державних діячів доповнює історіографію окресленої проблеми та дозволяє об’єктивно висвітлити європейсько-атлантичний аспект трансформації зовнішньої політики України.

Висновки до розділу 1

Теоретико-методологічні основи дослідження визначаються складністю зовнішньої політики як предмета історичного аналізу. Серйозним викликом у цьому контексті є те, що значна частина досліджуваних процесів та явищ ще не завершилась і залишаються предметом політичних маніпуляцій. Проте актуальність проблеми, потреба її наукового осмислення та наявність методологічного інструментарію національної історичної науки дозволяють проаналізувати значення європейсько-атлантичного аспекта трансформації зовнішньої політики у сучасному контексті. Основу дослідження становлять принципи історизму та об'єктивності, ефективність яких зумовлюється комплексним застосуванням широкого спектру загально-, спеціальнонаукових і спеціальних методів. Комплексне використання теоретико-методологічного інструментарію забезпечило всебічний аналіз означеної проблеми та достовірність отриманих результатів.

Аналізуючи стан наукової розробки проблеми, варто відзначити популярність дослідження проблем зовнішньої політики України як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії. Комплексне вивчення наукового доробку дозволило з'ясувати ступінь розробки запропонованої проблеми, характер представленості у ньому ключових її аспектів. Ідеї та думки українських і зарубіжних учених у поєднанні з власним осмисленням наукової теми склали теоретичні основи авторського підходу до дослідження трансформації зовнішньої політики України в європейсько-атлантичному контексті. Завдяки цілісному опрацюванню вдалось досягти реалізації поставленої мети.

Для поглибленого і предметного дослідження проаналізовано та використано у праці різноманітні за змістом, формою та характером історичні джерела, що дозволило реконструювати деякі події та зробити теоретичні узагальнення із наукової проблематики. Опрацювання широкого комплексу джерел дало змогу виконати окреслені у дисертації завдання.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Касьянов Г. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування // Український історичний журнал. 2006. №4. С. 4–15.
2. Алексієвець Л., Прийдун С. Теоретико-методологічні основи дослідження трансформації зовнішньої політики України до європейсько-атлантичного процесу (1991–2015) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2018. Вип. 21: 25-й річниці історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка присвячено. С. 207–2015.
3. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ: Генеза, 2004. 496 с.
4. Теоретичні засади, принципи та завдання зовнішньої політики сучасної України. URL: http://studies.in.ua/mvidn_seminar/765-zovnshnya-poltiki-derzhavi.html (дата звернення: 6. 03. 2017 р.).
5. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації // Український історичний журнал. 2011. №4. С. 55–76.
6. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи реалізації // Український історичний журнал. 2001. №4. С. 41–57.
7. Віднянський С. В. Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2011. Вип. 6–7. С. 24–38.
8. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. К.: “РІЦ УАННП”, 1997.
9. Кудряченко А. І. Європейський вибір України: сучасний етап реалізації курсу // Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010, С. 76–88.
10. Зленко А. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму: виступи. Промови. Інтерв'ю. Статті / Упоряд. К. П. Єлісеєв. К.: Преса України, 2001. 370 с.

11. Макар Ю. І. Зовнішня політика України: наміри та реалії // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2008. Вип. 1. С. 189–198.
12. Троян С. С. Сучасні проблеми дослідження міжнародних відносин, зовнішньої політики та національної безпеки України // Зовнішні справи (UA Foreign Affairs). 2014. № 1. С. 6–11.
13. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підручник. К.: Либідь, 2006. 711 с.
14. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підручник. К.: Кондор, 2011. 290 с.
15. Алексієвець М., Секо Я. Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. С. 34–49.
16. Алексієвець М. М., Секо Я. П. Цивілізаційний аспект еволюції української зовнішньої політики в період незалежності // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2009. Вип. 3. С. 11–24.
17. Суботін А. Зовнішня політика України // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин ; [редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.]. Т. 1. Київ : Знання України, 2004. 760 с.
18. Удовенко Г. П., Кавка Д. П., Черниш О. М. Зовнішня політика // Політологічний енциклопедичний словник / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (ред.) та ін.; НАНУ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Укр. асоціація політологів. К. Генеза, 2004. 736 с.
19. Суботін А. Міжнародні відносини // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 453.

20. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
21. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади. Львів: Літопис, 2012. 168 с.
22. Бжезінський З. Вибір світове панування чи світове лідерство. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. 203 с.
23. Бжезінський З. Україна в геостратегічному контексті К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2006. 101 с.
24. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: Издательство АСТ, 2016. 640 с.
25. Голдгейгер Дж., Макфол М. Цель и средства. Политика США в отношении России после холодной войны. М.: Международные отношения, 2009. 520 с.
26. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. К.: Основни, 2014. 1464 с.: іл..
27. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика. К: Дух і Літера, 2011. 464 с.
28. Popescu N. EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts: Stealth Intervention. London: Routledge, 2010. 176 p.
29. Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу. К.: Темпора, 2009. 488 с.
30. Stephen J. Blank. Perspectives on Russian foreign policy. URL: <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/pub1115.pdf> (дата звернення 21.04. 2017).
31. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. К.: Брайт Букс, 2018. 184 с.
32. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Наш формат, 2017. 320 с.
33. Вахудова М. А. Нерозділена Європа: Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму. К.: Вид-во КМА, 2009. 377 с.

34. Lupu M. R. External democracy promotion in Ukraine and Moldova: the impact of the European Union. URL: <https://www.diis.dk/files/media/publications/import/wp2010-21-external-democracy-promotion-ukraine-moldova.pdf> (Дата звернення 27. 04. 2017).
35. Democratisation in the European neighbourhood / eds. M. Emerson, S. Aydın-Düzgit. – Brussels: Centre for European Policy Studies, 2005. 231 p.
36. Making EU foreign policy: national preferences, European norms and common policies / edited by Daniel C. Thomas, 221. 240 p.
37. The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World / Federiga Bindi editor. 2010. 367 p.
38. Kuzio T. Ukraine's Relations with the West: Disinterest, Partnership, Disillusionment // *European Security*. Vol.12. № 2 (Summer 2003). London: Frank Cass. Pp. 21–44.
39. Kuzio T. Ukraine's relations with the West since the Orange Revolution. URL http://shron1.chtyvo.org.ua/Taras_Kuzio/Ukraines_relations_with_the_West_since_the_Orange_Revolution.pdf (Дата звернення 30. 11. 2016).
40. Kuzio T. Prospects for the Political and Economic Development of Ukraine // Hamilton D, Mangott, G. eds. / *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova*. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations. 2007. P. 25–53.
41. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? // *Politics*. 2001. Vol. 21. №3. P. 168–177.
42. Kuzio T. Ukraine: Coming to terms with the Soviet legacy // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 1998. Vol. 14. №4. P. 1–27.
43. Motyl A. The Conceptual President: Leonid Kravchuk and the Politics of Surrealism / A. Motyl, J. Timothy Colton, R. C. Tucker (eds) // Boulder Co: Westview. 1995. P. 103–121.
44. Вільсон Е. Українці: несподівана нація. К.: “К. І. С.”, 2004. 552 с.
45. Голслах Й. Сила раю. Як Європа може бути попереду в азійському сторіччі. К.: Темпора, 2016. 354 с.
46. Аржаковський А. Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке. Погляд з Європи. Х.: Віват, 2015. 256 с.

47. Бойко О. Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень–грудень 1991 р.): Монографія. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. 224 с.
48. Гринев В., Гугель А. Потерянное десятилетие – контуры новейшей политической и экономической истории Украины. К.: МАУП, 2001. 432 с.
49. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
50. Гайдуков Л. Ф. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 рр.): Підручник. К.: Либідь, 2001. 622 с.
51. Сивак О. В. Формування та здійснення зовнішньої політики України (1990–1999 рр.) [Текст]: дис... канд. політ. наук: 23.00.04; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. К., 2000. 208 с.
52. Нариси з історії дипломатії України / За заг. ред. В. А. Смолія. К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. 736 с.
53. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: (Кол. моногр.) / За ред. Ф. М. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
54. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
55. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: Відродження, 2004. 488 с.
56. Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 340 с.
57. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. К.: Дух і літера, 2003. 578 с.
58. Україна в міжнародних відносинах ХХ ст. / За ред. професора Малика Я. Й. Львів: Світ, 2004. 468 с.
59. Дорошко М. С. Шпакова Н. В. Геополітичне становище та геополітична орієнтація країн СНД. К.: Центр учбової літератури, 2011. 204 с.

60. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / Відп. ред. С. В. Віднянський. К.: Генеза, 2004. 616 с.
61. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. Монографія. Донецьк, 2006. 268 с.
62. Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.
63. Горбулін В. Через роки, через відстані... Держава та особистість. К.: “Саміт-книга”, 2006. 306 с.
64. Вступ до НАТО – стратегічний вибір України / За загальною ред. О. І. Соскіна. К.: Вид-во “Інститут трансформації суспільства”, 2008. 192 с.
65. Задорожній О. В. Генеза міжнародної правосуб’єктності України: монографія; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ, нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2014. 688 с.
66. Задорожній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014 рр.: монографія; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ, нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2014. 960 с.
67. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ, нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2015. 712 с.
68. Задорожній О. В. Российская доктрина международного права после аннексии Крыма : монография / Укр. асоц. междунар. права, Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко. Ин-т междунар. отношений. – Киев : К.И.С., 2015. 143 с.
69. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки “гібридної війни”. К.: Брайт Стар паблішинг, 2015. 392 с.
70. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: Віват, 2015. 304 с.
71. Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2017. 496 с.

72. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. К.: Ярославів Вал, 2015. 464 с.
73. Ложкін Б. Є. Четверта республіка: Чому Європі потрібна Україна, а Україні – Європа. Харків: Фоліо, 2016. 252 с.
74. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Україна в постмодерній системі міжнародних відносин // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2001. Вип. 5. С. 140–148.
75. Віднянський С. У пошуках оптимальної зовнішньополітичної парадигми України // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2006. Вип. 7. С. 54–68.
76. Віднянський С. В. Україна в європейському геополітичному просторі: проблеми та перспективи інтеграції // Україна дипломатична. Науковий підручник. 2009. Вип. 10. С. 739–748.
77. Віднянський С., Мартинов А. Угода про асоціацію з Європейським Союзом як цивілізаційний вибір України // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2014. Вип. 15. С. 358–368.
78. Мартинов А. Відносини Євросоюзу і НАТО: історичні уроки // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 191–201.
79. Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 43–61.
80. Мартинов А. “Нова холодна війна” як прояв кризи постбіполярної системи міжнародних відносин // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. С. 237–244.
81. Алексієвець Л., Прийдун С. Україна в системі міжнародних відносин: деякі особливості й проблеми (1991–2011) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 10. С. 179–183.
82. Кудряченко А. Геополітичні дилеми сучасної України // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск 7. К., 2006. С. 502–523

83. Кудряченко А. Євроатлантичний поступ України та її відносини з Росією // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2009 . Вип. 10. С. 772–786.
84. Зленко А. М. Україна – невід’ємна частина євроатлантичної спільноти // Національна безпека та оборона. 2003. №7. С. 2–3.
85. Зленко А. М. Формування та еволюція зовнішньополітичної стратегії України (1991–2004 рр.): автореф. дис. ... канд. політ. наук; КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2006. 34 с.
86. Зленко А. М. Формування та реалізація концептуальних засад зовнішньої політики України // Україна дипломатична 2007. Вип. 8. С. 608–623.
87. Зленко А. М. Нейтралітет чи позаблоковість: чи це в інтересах України? // Віче. 2009. №8. С. 12–13.
88. Зленко А. М. Українська дипломатія та політика: вчора, сьогодні, завтра // Зовнішні справи. 2013. №8. С. 8–9.
89. Гурін К. Будапештський меморандум 1994 р.: договір чи домовленість? // Публічне право. 2016. № 2. С. 182–188.
90. Святун О. Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження зброї // Віче. 2014. №20. С. 15–20.
91. Лоссовський І. Будапештський меморандум як міжнародний договір, обов’язковий для виконання його гарантами // Віче. 2015. № 14. С. 28–31.
92. Стешенко В. М. Міжнародно-правова характеристика Будапештського меморандуму 1994 року // Юридичний науковий електронний журнал. 2016. №6. С. 251–254.
93. Потехін О. В. Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ // Агора. Вип. 16. С. 16–19.
94. Гай-Нижник П. Кримський вузол і питання Чорноморського флоту РФ у російсько-українських воєнно-політичних взаєминах (1991–2013 рр.) // Гілея. 2017. Вип.117 (№2). С.77–90.
95. Гай-Нижник П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України // Гілея. 2016. Вип.114 (№11). С. 366–378.

96. Адамович С. Фактор Чорноморського флоту Російської Федерації в суспільно-політичному житті України (1991–2012 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2012. Вип. 22. С. 65–75.
97. Рибак Н. Б. Кримська проблема в українсько-російських міждержавних відносинах 1990-х рр. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. 2014. № 809. С. 89–97.
98. Перепелиця Г. Російсько-українські відносини в контексті європейської безпеки // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2007. Вип. 8 С. 633–640.
99. Перепелиця Г. Україна та ГУАМ у новій архітектурі регіональної безпеки // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2005. Вип. 6. С. 623–635.
100. Перепелиця Г. До якої системи колективної безпеки може долучитись Україна // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2008. Вип. 9. С. 287–293.
101. Перепелиця Г. Україна і нові виклики у сфері безпеки // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2009. Вип. 10. С. 681–702.
102. Перепелиця Г. Україна поміж Європою та РФ: дилеми вибору зовнішньополітичних пріоритетів // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2012. Вип.13 С. 565–580.
103. Горбулін В. Внутрішні трансформації та зовнішні загрози. Євроатлантична інтеграція як інструмент політики національної безпеки України // День. 2008. №116. С. 3–4.
104. Тодоров І. Я. Європейська інтеграція України: сучасні виклики та перспективи // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 100(1). С. 25–30.
105. Тодоров І. Я. Регіональний вимір ініціативи ЄС “Східне партнерство” в Україні // Чорноморський літопис. 2013. Вип. 8. С. 38–42.
106. Толстов С. В. Еволюція статусу та ролі США і євроатлантичної спільноти в сучасній системі міжнародних відносин // Стратегічні пріоритети. 2013. № 4. С. 158–164.
107. Толстов С. Міжнародна система початку ХХІ століття // Зовнішні справи. 2013. № 10. С. 8–13.

108. Толстов С. Міжнародна система початку ХХІ століття // Зовнішні справи. 2013. № 11. С. 12–17.
109. Толстов С. Міжнародна система початку ХХІ століття // Зовнішні справи. 2013. № 9. С. 8–11.
110. Толстов С. Дікарев О. Європейський Союз як суб'єкт міжнародних відносин // Науковий збірник МАУП. 2013. № 3 (38). С. 60–73.
111. Толстов С. В. Становлення та розвиток політики ЄС у східноєвропейському регіоні // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2015. Т. 173. С. 72–82.
112. Толстов С. Політика ЄС щодо Росії: основні проблеми та тенденції // Історико-політичні студії. Зб. наук. праць. К., 2015. № 2 (4). С. 97–111.
113. Троян С. С. Українсько-російські відносини в контексті інтеграційних процесів на пострадянському просторі // Зовнішні справи. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ukrajinsko-rosiiski-vidnosini-v-konteksti-integraci/> (дата звернення: 07. 12. 2016)
114. Троян С. С. США в системі міжнародних відносин після 1991 року: концептуалізація проблеми // Уманська старовина. 2017. Вип. 3. С. 49–55.
115. Троян С. С. Сучасні системи міжнародних відносин: основні тенденції еволюції . URL: http://vmv.kyumu.edu.ua/v/08/troyan_ss.htm (дата звернення: 14. 11. 2016)
116. Шеретюк О. М. Політичні імперативи євроінтеграційного курсу України. Дис. на здоб наук. ст. канд. політ.: спец. 23.00.04. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Рівне, 2008. 222 с.
117. Добржанська О. Від європейської політики сусідства до східного партнерства // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2010. Вип. 514–515. С. 196–199.
118. Добржанська О. Результати імплементації ініціативи “Східне партнерство” Україною станом на кінець 2013 року // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2014. Вип. 702–703. С. 114–119.

119. Чекаленко Л. Камо грядеш? (Стратегічний вибір України) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2008. Вип. 9. С. 488–507.
120. Чекаленко Л. Становлення системи безпеки європейської інтеграції (етапи, механізм реалізації, залучення України) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2009. Вип.10. С. 647–670.
121. Чекаленко Л, Будко О. Європейська безпека через призму інтеграції // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2012. Вип. 13. С. 581–606.
122. Юрчак М. 25 років співпраці: фактор НАТО у відносинах України та Європейського союзу // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць.Серія: : Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-ій річниці Незалежності України присвячено. С. 50–57.
123. Юрчак М. Вплив Помаранчевої революції на політику Європейського Союзу щодо України в 2004–2005 рр. // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць.Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 16(1). С. 118–125.
124. Кияк Т. Євроінтеграція України очима ЄС // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2002. Вип. 3. С. 567–576.
125. Веселовський А. Україна та Європейський Союз: 2008 рік і далі // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2008. Вип. 9. С. 272–279.
126. Огрязко В. Українська дипломатія 2008 року: крізь турбулентність до вагомих результатів // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2009. Вип. 10. С. 78–106.
127. Огрязко В. Заручниця некомпетентності, приватних інтересів та малоросійства (несвяткові роздуми з нагоди 25-річчя дипломатії незалежної України) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2016. Вип. 17. С. 76–87.
128. Хандогій В. Д. Зовнішня політика України: досягнення, проблеми, перспективи. // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 1998. Вип. 1. С. 13–25.
129. Хандогій В. Україна–США: 20 років стратегічного партнерства (1996–2016) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2016. Вип. 17. С. 708–716.

130. Шкляр. Л. Криза євроінтеграційного проекту // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 10. С. 727–737.
131. Дацків І., Ляшенко О. Актуальні питання протиріч інтеграції України до Європейського союзу: історичний аспект // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. С. 58–65.
132. Ткаченко В., Дорошенко Н. // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2014. Вип. 14. С. 41–57.
133. Ткаченко В. Украина: испытание Майданом // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2014. Вип. 13. С. 127–151.
134. Городня Н. Причини міжнародної “української кризи” у західному науковому дискурсі // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 264–274.
135. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. С. 106–114.
136. Прийдун С. Інституційно-правове забезпечення реалізації зовнішньої політики України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 18.: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. С. 99–106.
137. Прийдун С. В. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини 2017. Вип. 19. С. 79–90.
138. Прийдун С. В. Особливості та проблеми становлення України як суб’єкта нової системи міжнародних відносин // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 51. С. 65–73.

139. Прийдун С. Проблема розподілу Чорноморського флоту СРСР у зовнішній політиці України (1991–1997 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 113–120.
140. Прийдун С. В. Формування та реалізація зовнішньополітичного курсу України 1990–1991 рр. // Шевченківська весна – 2016: історія: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. К., 2016. С. 255–258.
141. Прийдун С. В. Становлення та розвиток політико-дипломатичних відносин України та НАТО: 1992–1994 рр. // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 69-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 29 квітня 2016 р.). Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 141–142.
142. Прийдун С. В. Роль України в інституалізації Співдружності Незалежних Держав // Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 154–163.
143. Прийдун С. В. Політико-правова основа реалізації мінського процесу 2014–2015 рр.: деякі особливості та проблеми // Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської молодіжної наукової конференції, 10 березня 2017 р., м. Київ; ред. кол.: Салата О. О., Саган Г. В., Куцик Р. Р. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. С. 157–165.
144. Прийдун С. Концепція багатовекторності у зовнішній політиці України: основні здобутки та прорахунки української дипломатії // Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. С. 14–18.
145. Прийдун С. Особливості транзиту УРСР в незалежну Україну // Проблеми та перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації: матеріали I Всеукраїнської наукової конференції, Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 131–138.
146. Арбатов А. Ядерные вооружения и республиканский суверенитет. М.: “Международ. отношения”, 1992. 86 с.

147. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века. М: Издатель Соловьев; Алгоритм, 2001. 480 с.
148. Аладьина Н. В. Приоритеты внешней политики Украины 1991–2008 гг.: дисс. на соиск. уч. степени канд. по. Наук : спец. 07. 00 15. История международных отношений и внешней политики. М.: 2008. 265 с.
149. Усова Л. С. Политика евроатлантической интеграции Украины в контексте российско-украинских отношений: конец XX – начало XXI вв.: автореф. дис. ... канд. истор. наук; МГУ им. М. В. Ломоносова. М., 2011. 22 с.
150. Візит до США Міністра закордонних справ України А. М. Зленка 23–25 березня 1993 р. // Відділ державного архіву Міністерства закордонних справ (далі – ВДА МЗС) України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 6974. 38 арк.
151. Концепція національної безпеки і воєнна доктрина України. Офіційні документи і заяви з питань забезпечення національної безпеки, воєнної політики України та роззброєння // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7045. 63 арк.
152. Подальше скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Гарантії безпеки // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7067. 68 арк.
153. Політичні питання (а). Саміт щодо безпеки та співробітництва в Європі 4–6 грудня 1994 р., Будапешт // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7309. 109 арк.
154. Ситуація в українсько-російських відносинах (переговори щодо розподілу ЧФ, питання про Севастополь). Стан в Криму // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 9293. 9 арк.
155. Концепція національної безпеки і воєнна доктрина України. Офіційні документи і заяви з питань забезпечення національної безпеки, військової політики України та контролю над роззброєнням // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 10413. 250 арк.

156. Міжнародні політичні конференції за участю України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 183. 142 арк.
157. Питання правонаступництва України щодо договорів колишнього СРСР // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 600/1. 70 арк.
158. Співробітництво з НАТО. Том №4 // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 185. 129 арк.
159. Засідання Комісії Україна – НАТО та РЄАП на рівні міністрів закордонних справ та оборони // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 185/3. 107 арк.
160. Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 185/4. 137 арк.
161. Співробітництво міністерств і відомств України з НАТО в рамках річного Цільового плану (поточна інформація) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 11956. 11 арк.
162. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 600/2. 92 арк.
163. Взаємовідносини з Євросоюзом // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/1. 78 арк.
164. Політичний діалог Україна – ЄС на найвищому рівні // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/2. 198 арк.
165. Розширення ЄС та його наслідки для України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/3. 168 арк.
166. Міжнародні конфлікти. Посередництво України у врегулюванні міжнародних конфліктів // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7162. 23 арк.
167. Взаємовідносини з Євросоюзом. (Галузеві концепції та Національна програма інтеграції України до ЄС) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 10091. 168 арк.

168. Питання євроатлантичної безпеки // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 11957. 41 арк.
169. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1990. 31, с. 429. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 05. 04. 2016 р.).
170. Постанова Верховної Ради Української РСР. Про проголошення незалежності України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 12. 03. 2016 р.).
171. Звернення Верховної Ради України До парламентів і народів світу. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 8, стор. 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1927-12> (дата звернення: 17. 04. 2016 р.).
172. Постанова Верховної Ради України Про Основні напрями зовнішньої політики України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. 37, с. 379. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (дата звернення: 17. 04. 2016 р.).
173. Заява Про без'ядерний статус України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 51, ст. 742. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12> (дата звернення: 19. 04. 2016 р.).
174. Закон України Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 30. 05. 2016 р.).
175. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 4, ст.13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19> (дата звернення: 7. 06. 2016 р.).
176. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050 (дата звернення: 4. 07. 2016 р.).
177. Протокол до Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних

наступальних озброєнь. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_070 (дата звернення: 4. 07. 2016 р.)

178. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (дата звернення: 10. 10. 2016 р.).

179. Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_015 (дата звернення: 10. 10. 2016 р.).

180. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 (дата звернення: 23. 10. 2016 р.).

181. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006 (дата звернення: 3. 11. 2016 р.).

182. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 5. 01. 2017 р.).

183. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 68/262. Territorial integrity of Ukraine. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262 (дата звернення: 12. 12. 2016 р.).

184. Резолюція 3314 Генассамблеи ООН от 14 декабря 1974 года. URL: <http://www.rb.ru/inform/85707.html> (дата звернення: 19. 12. 2016 р.).

185. Резолюция СБ ООН № 2202 (2015) по Украине (17.02). URL: <http://www.analitik.org.ua/current-comment/ext/54ec7c2e69b97/> (дата звернення: 19. 12. 2016 р.).

186. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492. (дата звернення: 20. 11. 2017 р.).

187. European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (C5-0208/2000-2000/2116, COS). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P5-TA-2001-0150> (дата звернення: 6. 12. 2017 р.).
188. Prague Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague, Czech Republic. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm (дата звернення: 20. 12. 2017 р.).
189. Bucharest Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008. URL: https://www.nato.int/cps/us/natohq/official_texts_8443.htm (дата звернення: 4. 01. 2018 р.).
190. Wales Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales URL: https://www.nato.int/cps/ic/natohq/official_texts_112964.htm (дата звернення: 21. 06. 2018 р.).
191. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К., 2002. 392 с.; іл.
192. Кравчук Леонід Макарович. Останні дні імперії... Перші роки надії: Запис бесіди С. О. Кичигіна. Київ: Довіра, 1994. 230 с.
193. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. 559 с.
194. Ельцин Б.Н. Записки президента: Размышления, воспоминания, впечатления... М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2008. 375 с.: ил.
195. Буш Джордж В.. Ключові рішення. К.: Брайт Стар Паблішинг, 2012. 512 с.
196. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті. Харків: Фолио, 2014. 511 с.
197. Послання Президента України до Верховної Ради України. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку

України на 2002–2011 роки. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 19. 02. 2018 р.).

198. Трестороння заява Президентів України, США та Росії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/998_300 (дата звернення: 9. 01. 2018 р.).

199. Генеральний секретар Альянсу заявив, що якщо Україна подасть заявку на вступ, то НАТО розгляне її. URL: https://zaxid.net/nato_rozglyane_zayavku_pro_vstup_ukrayini__gensek_nato_n133221. (дата звернення: 20. 09. 2018 р.).

РОЗДІЛ 2

НАУКОВО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

2.1. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України

Перманентний процес українського державотворення супроводжувався глибокими традиціями зовнішньополітичної активності українських державних утворень протягом всієї історії. Адже зовнішня політика є ключовим інструментарієм функціонування державного організму від його архаїчних форм до сучасних найрозвиненіших держав. Зовнішньополітичний курс держав є не лише способом створення сприятливих умов на міжнародній арені для реалізації внутрішньополітичних цілей і завдань, але й способом утвердження та забезпечення суверенітету.

Активність та результативність зовнішньої політики зумовлюється внутрішньополітичними процесами держави. Відсутність чіткої зовнішньополітичної стратегії та вміння раціонального застосування зовнішньополітичних ресурсів (сукупність чинників впливу держави, які можуть бути застосовані для досягнення очікуваних результатів на міжнародній арені) призводять до погіршення становища держави на міжнародній арені, обмеженням суверенітету та втратою державності [1, с. 79].

Одним з найважливіших зовнішньополітичних ресурсів держави є її географічне розташування, яке визначає не лише зовнішню політику та ментальність народу, але й історію державності. Яскравим прикладом цього твердження є історичний досвід України. Розташована в Східній Європі, на перетині торговельно-воєнних шляхів між Сходом та Заходом, Україна, на території якої ідентифікується географічний центр Європи (Рахів) і центр Євразії (Крим), протягом своєї історії виконувала функцію щита, захищаючи Європу від експансії азійських племен ціною власних матеріальних та культурних ресурсів, а

часто і своєю державністю. Це призвело до негативної тенденції українського державотворення – перетворення України на заручника геополітичних інтересів сусідніх держав.

Підтвердженням цієї тези є висновок І. Лисяка-Рудницького, якого він дійшов у своєму есе “Україна між Сходом і Заходом”, про те, що наша держава “...розташована між світами грецько-візантійської й західної культури і законний член їх обох, – намагалася на протязі свої історії поєднати ці дві традиції в живу синтезу..., яка зазнала невдачі, й Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього натиску, а також від розривних внутрішніх сил” [2, с. 8–9].

Складність геополітичного становища України підтверджується місцем, яке їй у своїх концепціях відводять провідні геостратеги та політологи. Військово-політичні протистояння ХХ ст. знайшли відображення в різноманітних геополітичних теоріях, які формувались під впливом розвитку тогочасної науки та прагненнями розширити геостратегічні впливи держав шляхом пошуку універсальної моделі міжнародного порядку, яка б забезпечила стабільність та унеможливила появу масштабних світових конфліктів.

Однією з перших у цьому контексті є теорія Гартленду (серцевинної землі), сформульована Г. Маккіндером, який ключову роль у геополітиці відводить Світовому острову (Євразії), оскільки саме цей регіон є найбільшим, найбагатшим на ресурси та найзаселенішим, тому він виконує роль “географічної вісі історії”. Ключем до контролю над цим регіоном автор називає Східну Європу, через яку поширюється вплив на всю Євразію, а відтак і на весь світ. Саме тому Маккіндер розглядає Першу світову війну як боротьбу за контроль над Східною Європою [3, с. 104–109].

Друга світова війна та початок конфронтації між США та СРСР актуалізували перегляд теорії Гартленду та призвели до появи альтернативної теорії Рімленду (дугової землі). Автор цієї теорії Н. Спайкмен ключову роль відводить британським островам, Західній Європі, Близькому Сходу, Південно-Західній Азії, Китаю та Далекому Сходу, а також японським островам. Саме цей регіон, за Спайкменом, дозволяє контролювати Євразію, а значить і весь світ [4].

У цьому контексті геополітична роль України визначається не лише розмірами як найбільшої держави Східної Європи, але й тим, що вона фактично знаходиться на межі перетину Гартленду і Рімленду. Це своєю чергою створює сприятливі передумови для активної зовнішньополітичної діяльності, але водночас стає серйозним викликом для внутрішньополітичної стабільності. Така думка знаходить своє обґрунтування у працях теоретиків зовнішньої політики та геополітики періоду “холодної війни” та формування нової системи міжнародних відносин, зумовленої розпадом СРСР [1, с. 80].

За З. Бжезінським, Україна є геополітичною віссю, важливість якої на міжнародній арені зумовлюється географічним розташуванням та ключовою роллю у наданні чи відмові доступу до важливих регіонів або ресурсів геостратегічним гравцям [5, с. 40–41]. Аргументація З. Бжезінського підтверджує наведену вище думку про Україну як захисний щит на міжнародній арені протягом історичного розвитку.

Володимир Горбулін визначає актуальність українського чинника в глобальній політиці, зумовленій унікальним геополітичним становищем нашої держави такою тезою: “Протягом своєї історії Україна ставала спочатку наріжним каменем, а згодом каменем спотикання кількох наддержав, зовнішньополітичний вимір її діяльності має не тільки внутрішню, але й зовнішню вагу” [6, с. 83].

По території України, за С. Хантінгтоном, проходить цивілізаційний розлом між західною та православною цивілізаціями, що значно ускладнює не лише зовнішньополітичну діяльність України, але й внутрішньополітичну стабільність. Це своєю чергою посилювало вразливість нашої держави до міжцивілізаційної конфронтації, адже, як зазначає С. Хантінгтон, лінії розломів між цивілізаціями стають центральними лініями конфліктів у глобальній політиці [7, с. 199].

Аналізуючи процес українського державотворення, стверджуємо, що найбільший вплив на нього мали саме міжнародні, зовнішні чинники. Відсутність власної державності протягом століть, перебування в складі різних держав, які відрізнялись своєю політичною організацією, культурою та цивілізаційною

приналежністю, не перетворили українські землі на пасивний об'єкт міжнародних відносин.

Окрім того, протягом окремих періодів історії населення українських земель не лише чинило опір, але й активно впливало на міжнародну ситуацію. Яскравим свідченням цьому є період IX–XIII ст., з яким пов'язані перші дипломатичні традиції на території України. Утворення Київської Русі стало результатом державотворчої діяльності східнослов'янських племен, які консолідувались довкола племінного союзу полян з центром у Києві [1, с. 80–81].

Розміри та геополітичне становище Київської держави зумовлювали активну зовнішньополітичну діяльність, яка була спрямована на захист кордонів та на гарантування безпеки торгових шляхів, про що свідчать успішні походи київських князів на Візантію – тодішнього потужного геополітичного гравця та центра цивілізації. Зазвичай ці походи закінчувались підписанням письмових двосторонніх угод, що регламентували політичні, економічні та військові аспекти русько-візантійських відносин [8, с. 116–117].

Ключове значення для зміцнення позицій Києва на міжнародній арені мало хрещення Київської Русі, яке за тогочасними традиціями легітимізувало суб'єктність держави у міжнародних відносинах шляхом визнання її рівним і повноправним членом християнської спільноти. Це дозволило Володимирові Великому активно розвивати невід'ємний інструментарій тогочасної дипломатії – міждинастичні шлюби, які не лише забезпечували стабільність двосторонніх відносин, але й зміцнювали міжнародно-правовий статус Києва. Активізації зовнішньополітичної діяльності Русі та зміцненню її становища на міжнародній арені сприяла централізація державно-політичного устрою, яка стала одним з ключових завдань внутрішньої політики князя Володимира.

Апогеєм розвитку Київської держави, зокрема активності її зовнішньополітичної діяльності, стало правління князя Ярослава Мудрого (1019–1054). Цей період відзначається вирішенням усіх проблем внутрішньої та зовнішньої політики і супроводжується активним розвитком освіти та культури. Свідченням того, що в цей період Київська Русь стала невід'ємною частиною європейської державно-

політичної системи, став авторитет та престиж Ярослава Мудрого, який, продовжуючи традиції свого батька, став “тестем” Європи, поріднившись з багатьма європейськими династіями [9, с. 43].

Дезінтеграція Київської Русі, зумовлена величезними розмірами держави, поліетнічним складом населення, відсутністю чіткого механізму успадкування влади, утвердженням вотчинного землеволодіння як основи феодалних відносин, занепадом шляху “із варяг у греки”, а отже політичним та економічним занепадом Києва, призвела до поліцентризму державної влади. Це в поєднанні з монголо-татарською навалою призвело до втрати суб’єктності українських земель у міжнародних відносинах.

Продовження державотворчих традицій Київської Русі, зокрема спроби проводити самостійну зовнішню політику, спостерігаємо в князів Галицько-Волинської держави. Коронація Данила Романовича в 1253 р. легітимізувала його як європейського монарха, проте смерть папи Інокентія IV кардинально змінила політику Ватикану стосовно Галицько-Волинського князівства, що в поєднанні з відсутністю єдності європейських держав унеможливило спільні воєнні дії проти монголів [10, с. 66–67].

Занепад Галицько-Волинського князівства не лише остаточно позбавив українські землі суб’єктності в міжнародних відносинах, але й перетворив їх на об’єкт змагань між державами Центрально-Східної Європи. Послаблення Золотої Орди призвело до посилення Литви та Польщі, які поступово інкорпоровали українські землі до свого складу. Продовження традицій правової системи Київської держави та компромісний характер відносин між Великим князем Литовським та руськими князями зміцнювали позиції останніх у державному управлінні [8, с. 210–211].

Чергова спроба відновлення суб’єктності українських земель пов’язана з новою верствою українського суспільства – козацтвом, поява якого була зумовлена політикою Варшави щодо православного населення та посиленням турецько-татарської експансії на українські землі. Успішні морські походи козаків та стратегічно вигідне розташування їхньої головної військово-політичної бази

січі перетворило козацтво на ключовий та невід'ємний елемент антиосманської коаліції європейських держав.

Відновлення Української держави як Гетьманщини започаткувало якісно новий етап в історії української дипломатії. Це стало можливим завдяки перетворенню козацької держави на активного учасника міжнародних відносин. Становлення Гетьманщини відбулось унаслідок повстання Б. Хмельницького проти шляхетського панування, яке поступово трансформувалось у національну революцію та синхронізувалось у часі з формуванням нової вестфальської системи міжнародних відносин, яка легітимізувала наслідки завершення Тридцятилітньої війни та закріпила домінування державного суверенітету у міжнародних відносинах. Саме тому активна зовнішня політика Б. Хмельницького стала основним інструментарієм утвердження самостійності Гетьманщини та легітимізації права гетьмана на владу [1, с. 82].

Вразливість та складність геополітичного становища України в поєднанні з тривалим періодом відсутності власної державності унеможлилювали становлення самостійності Гетьманщини без підтримки іноземних держав та перехідного напівзалежного етапу. Це зумовило появу концепції полівасалітетної залежності в зовнішній політиці Гетьманщини, суть якої полягала в легітимізації України на міжнародній арені шляхом прийняття іноземного протекторату, одночасно апелюючи до монархів на всіх геополітичних напрямках з метою отримання допомоги у протистоянні з Річчю Посполитою та уникнення правового оформлення васальної залежності Гетьманщини [11, с. 51–52].

Полівасалітет Б. Хмельницького – раціональна відповідь на тогочасні виклики міжнародної політики та особливості геополітичного становища Гетьманщини – зберігав дієвість лише як тактичний спосіб адаптації новоутвореної держави на міжнародній арені, але не як багаторічна зовнішньополітична стратегія. Смерть Тимоша Хмельницького унеможливила появу спадкоємців династичного шлюбу сина українського гетьмана та доньки молдавського господаря, отже, і зміцнення Гетьманщини шляхом формування нової монархічної династії Хмельницьких як повноправних суверенів.

Ускладнення зовнішньополітичного становища України та відсутність реальної допомоги від іноземних держав зумовили активізацію московського вектора та оформлення українсько-московського союзу в Переяславі та закріпленому Березневими статтями Богдана Хмельницького. Незважаючи на те, що гетьман визнавав сюзеренітет московського царя, п. 14. українсько-московського договору закріплював право Війська Запорізького на самостійну зовнішньополітичну діяльність, за винятком відносин з Османською імперією та Річчю Посполитою, що своєю чергою свідчило про визнання суб'єктності Гетьманщини зі сторони Москви [12].

Варто зазначити, що реалізація курсу на українсько-московське зближення здійснювалась у контексті політики полівасалітету. Яскравим свідченням цього є формування та реалізація раднотського зовнішньополітичного курсу Б. Хмельницького, який передбачав створення нової антипольської коаліції в складі Гетьманщини, Трансільванії і Швеції, яка продемонструвала свою ефективність успішними військовими діями на території Польщі [13].

Щодо легітимності українсько-московського договору, то О. Задорожній акцентує увагу на відсутності необхідної процедури його ратифікації зі сторони найвищого колегіального органу Гетьманщини – генеральної ради, скликання якої відтермінувалось Б. Хмельницьким. Зважаючи на цю особливість, а також на невизначений правовий статус українсько-московських відносин та різне бачення політичної суті Березневих статей, констатуємо їхній номінальний характер [8, с. 246–247].

Спроба І. Виговського закріпити полівасалітетний міжнародно-правовий статус Гетьманщини, орієнтуючись на Річ Посполиту, уклавши з нею Гадяцький трактат 1658 р., денонсувавши українсько-московський договір, зазнала поразки та призвела до загострення не лише зовнішньополітичного, але й внутрішньополітичного становища Гетьманщини. Послаблення Гетьманщини активізувало дії Москви та Варшави щодо відновлення контролю над українськими землями, що призвело до початку Руїни, невід'ємним аспектом якої став поліцентризм влади, який своєю чергою призводив до поліцентризму в

зовнішній політиці. Перманентне внутрішньополітичне протистояння гетьманів обох берегів Дніпра, зумовлене агресивною політикою Московії і Польщі, призвело до втрати суб'єктності Гетьманщини на міжнародній арені та її перетворення на об'єкт міжнародних відносин, що було закріплено Андрусіївським перемир'ям 1667 р. та Вічним миром 1686 р. [1, с. 83].

Зважаючи на складність становища українських земель, продовжували здійснюватись спроби відновлення суверенітету шляхом зміни протектора. Антиколоніальне повстання І. Мазепи та переорієнтація на Швецію мали на меті відновлення суб'єктності України та її активну участь у формуванні нової європейської системи міжнародних відносин. Проте поразка шведів під Полтавою 1709 р. унеможливила зміну *status quo* українських земель, а остаточна перемога Петра I в Північній війні трансформувала Московське царство в Російську імперію. Це призвело до остаточної ліквідації Гетьманщини, знищення Запорізької Січі та скасування козацького устрою. Поділи Речі Посполитої значно розширили Російську імперію за рахунок українських земель, на яких у контексті реалізації політики уніфікації було створено губернії [1, с. 83].

Таким чином, близько 80 % українських земель стали ключовою частиною Російської імперії, оскільки, окрім наявності економічних ресурсів, легітимізували претензії династії Романових на статус європейської. Україна не лише втратила останні атрибути державності, але й укотре стала об'єктом поділу між іноземними державами, які сутєво відрізнялись політичним устроєм, культурою та цивілізаційною приналежністю, що значно ускладнювало державотворчі процеси українського народу, формуючи ментальні відмінності українського населення, яке проживало на території Австро-Угорської та Російської імперій.

Загострення міжнародних відносин у кінці XIX – на початку XX ст. перетворило “українське питання” на важливий об'єкт зовнішньої політики великих держав, які напередодні глобального конфлікту намагались посилити свої позиції та розширити сфери геополітичних інтересів за рахунок бездержавних народів.

Кардинальна трансформація міжнародних відносин зумовлена Першою світовою війною, дезінтеграція Російської та Австро-Угорської імперії призвели до відновлення української державності, а отже і продовження дипломатичних традицій, зумовлених необхідністю утвердження суверенітету в контексті формування нової системи міжнародних відносин. Центральна Рада як представницький орган українського народу започаткувала процес відновлення та інституалізації Української держави. Провал курсу на компроміс з Тимчасовим урядом та прихід до влади більшовиків призвели до проголошення Української Народної Республіки III Універсалом Центральної Ради, що започаткувало якісно новий етап зовнішньополітичної діяльності України [14, с. 235–236].

Несприйняття ідеї української державності більшовиками та намагання відновити повний контроль над територією колишньої Російської імперії призвели до першої більшовицької агресії проти УНР. Відстоювання українського суверенітету в умовах війни та легітимізації УНР на міжнародній арені зумовили процес інституційно-правового оформлення зовнішньополітичної діяльності. Уже 22 грудня 1917 р. Голова Генерального Секретаріату УНР В. Винниченко і Генеральний секретар з міжнаціональних справ О. Шульгин підписали “Законопроект про створення Народного секретарства справ міжнародних”, який цього ж дня був схвалений на засіданні Уряду УНР. Варто зазначити, що саме ця дата з 2000 р. є професійним святом українських дипломатів [15, с. 61].

Загроза втрати української державності через більшовицьку агресію актуалізувала необхідність самостійного виходу УНР на міжнародну арену, що стало можливим після проголошення незалежності та суверенітету УНР IV Універсалом 22 січня 1917 р. Остаточне відновлення правосуб’єктності України в міжнародних відносинах відбулось унаслідок підписання Брест-Литовського мирного договору з державами Четвертного союзу 9 лютого 1918 р. Цей договір містив положення про визнання незалежності України, окреслення її кордонів, встановлення дипломатичних відносин УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною [16].

Мир з Центральними державами став важливим тактичним здобутком дипломатії УНР, оскільки дозволив відновити суверенітет Центральної Ради на території України, проте в довгостроковій перспективі перетворення УНР на союзника держав, які програвали Першу світову війну, стало стратегічним прорахунком України, оскільки дискредитувало серед військових та політичних лідерів Антанти.

Незважаючи на це, Українській Державі як спадкоємиці УНР вдалось не лише зберегти правосуб'єктність у міжнародних відносинах, але й значно розширити зовнішньополітичні зв'язки. Було встановлено дипломатичні відносини з дванадцятьма державами, у цілому де-факто і де-юре Україну визнали 30 держав світу, за кордоном відкрито 50 консульств різних типів [17, с. 5–6].

Прихід до влади Директорії та відновлення УНР синхронізувались у часі з погіршенням зовнішньополітичного становища України, яке було зумовлене початком нового більшовицького наступу, активізацією білогвардійського руху та відсутністю єдиної позиції в керівництві УНР щодо зовнішньополітичної орієнтації. Проте Київ докладав максимум зусиль для зміцнення своєї суб'єктності на міжнародній арені та розширення дипломатичного представництва за кордоном. Одним з найбільших досягнень Директорії УНР стало підписання Акта Злуки 22 січня 1919 р. із ЗУНР, що стало яскравим свідченням єдності українського народу, незважаючи на складне геополітичне становище та тривалий період перебування у різних імперіях.

Однак версальська система міжнародних відносин не передбачала збереження правосуб'єктності України. Пріоритетом для Антанти стало створення сильної Польщі як ключового елемента санітарного кордону, що мав унеможливити подальшу експансію комунізму на захід та союз Росії з переможеною Німеччиною. Визнання державами Антанти “політики доконаних фактів” призвели до легалізації польської окупації Східної Галичини, румунської анексії Буковини й Бессарабії та приєднання Закарпаття до Чехословаччини [8, с. 455].

Поразка Директорії у війні з більшовиками призвела до остаточної втрати суб'єктності України в міжнародних відносинах та черговим поділом українських земель між іноземними державами. Новостворена УСРР, попри наявність усіх атрибутів державності, повноправним суб'єктом міжнародних відносин ніколи не була, оскільки її державний суверенітет та зовнішньополітичний курс повністю контролювались більшовицькою Росією, а після створення СРСР взагалі ліквідовано республіканське зовнішньополітичне відомство [1, с. 85].

Підсумовуючи період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., варто зазначити, що йому належить ключова роль у відновленні суб'єктності України в міжнародних відносинах, збагаченні дипломатичних традицій та розширенні зовнішньополітичних зв'язків. Попри існування кількох державних утворень в зазначений період, розглядаємо Україну як єдиного правового суб'єкта міжнародних відносин, оскільки українські уряди 1917–1921 рр. уособлювали повноту внутрішньої влади та проводили незалежну зовнішню політику, спрямовану на утвердження суверенітету України на міжнародній арені [18].

Актуалізація “українського питання” та можливість зміни бездержавного статусу українських земель стали можливими внаслідок глибокої кризи міжнародних відносин та підготовки держав до чергового розподілу сфер впливу в Центральній і Східній Європі. Ревізія версальської системи здійснювалась опозиційними до неї державами під прикриттям вирішення національного питання бездержавних націй, що перетворило “українське питання” на один з ключових об'єктів політики великих європейських держав. Проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р. та Акта відновлення Української держави 30 червня 1941 р. продемонстрували прагнення українського народу поєднати кардинальні геополітичні трансформації та державотворчі традиції для відновлення суверенітету та суб'єктності України на міжнародній арені. Проте відновлення української державності не належало до геополітичних пріоритетів держав-учасників Другої світової війни.

Об'єднання більшості українських етнічних земель у складі однієї держави – УРСР стало можливим унаслідок чергового глобального конфлікту, який, проте,

не відновив суб'єктності України в міжнародних відносинах. Багаторічна боротьба ОУН і УПА стала символом альтернативного розвитку української державності, незалежної від Москви. Саме для збереження свого монопольного права на вирішення “українського питання”, дискредитації антирадянського підпілля в Україні, легітимізації територіальних анексій 1939–1940 рр. та зміцнення своїх позицій на міжнародній арені Кремль розпочав реалізацію курсу на підвищення міжнародного правового статусу УРСР [19, с. 317].

Уже 1 лютого 1944 р. X сесія Верховної Ради СРСР ухвалила закони “Про утворення військових формувань союзних республік...” і “Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх відносин...”, статтями 18-а, 18-б ці закони увійшли як зміни до Конституції СРСР і протягом 1944 р. були узгоджені з конституцією УРСР [20; 21]. УРСР де-юре отримала всі атрибути суверенітету в міжнародних відносинах, проте короткотривала каденція першого наркома закордонних справ УРСР О. Корнійчука, зумовлена його активним курсом на розбудову зовнішньополітичного відомства та встановлення безпосередніх дипломатичних відносин з іноземними державами, стала яскравим свідченням залежності Києва від Москви в реалізації зовнішньополітичного курсу.

Формальна суб'єктність УРСР в міжнародних відносинах як інструментарій досягнення геополітичних цілей СРСР дозволила Україні долучитись до формування Організації Об'єднаних Націй – основи нової Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. Українська делегація взяла участь у роботі установчої конференції ООН в Сан-Франциско, 26 червня 1945 р. нарком закордонних справ УРСР Д. Мануїльський підписав Статут ООН, згідно з яким Україна стала повноправним членом, державою-засновницею ООН [22, с. 37].

Відсутність власного зовнішньополітичного курсу УРСР, попри декларативний суверенітет у міжнародних відносинах, закономірним явищем стало зміцнення позицій надцентралізованого СРСР у світі. Незважаючи на це, формальний вихід України на міжнародну арену створив необхідні умови для інформування міжнародної спільноти про нашу державу, активна участь УРСР в розбудові ООН та інших міжнародних організацій дозволила примножувати

традиції української дипломатії та здобувати важливий досвід міжнародної діяльності. До того ж, керований Москвою зовнішньополітичний курс УРСР став яскравим свідченням кардинальної відмінності між задекларованими та конституційно закріпленими повноваженнями республік та політичною дійсністю державного устрою СРСР [1, с. 86].

Лібералізація системи державного управління СРСР, а отже, і перерозподіл повноважень розпочались з приходом до влади М. Горбачова та початку реалізації курсу на перебудову, що була зумовлена глибокою системною кризою СРСР, яка охопила всі сфери суспільно-політичного життя та стала поразкою у протистоянні із США. Піднесення національної свідомості українського народу та консолідація національно-демократичних сил стали вагомим чинником суверенізації УРСР в контексті реформ, ініційованих новим керівництвом СРСР на чолі з М. Горбачовим.

Посилення відцентрових тенденцій і загострення міжнаціональних відносин значно ускладнили політичну ситуацію та пришвидшили реалізацію курсу реформ на переформатування СРСР. Політична суть курсу М. Горбачова полягала в оновленні радянського устрою шляхом суттєвого послаблення комуністичної партії, авторитет якої різко падав, та посилення державного апарату. Для цього 14 березня 1990 р. були внесені зміни до конституції СРСР, які кардинальним чином змінили державний устрій: скасовано монополію КПРС на владу; введено інститут президента СРСР, яким став М. Горбачов, залишаючись Генеральним секретарем ЦК КПРС; закріплено право приватної власності [23].

Перші вибори на альтернативній основі до Верховної ради УРСР в березні 1990 р. та ухвалення 26 квітня цього ж року Закону СРСР “Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб’єктами федерації” відіграли ключову роль у процесі суверенізації УРСР. Згідно з цим законом союзні республіки визнавались суверенними державами, які мають право виходу із СРСР та розвитку зовнішньополітичних відносин. У нових політичних умовах, лібералізації суспільно-політичного життя та активізації національних рухів це значно посилює дезінтеграційні процеси [24].

Декларація про державний суверенітет, прийнята 16 липня 1990 р. де-юре відновила правосуб'єктність України в міжнародних відносинах та заклала правові основи для виходу зі складу СРСР [25]. Відповідні зміни було внесено до Конституції УРСР 24 жовтня 1990 р., які закріплювали суверенітет України в міжнародних відносинах [26].

Ухвалення цих документів, як і реалізація курсу на суверенізацію УРСР були активно підтримані комуністами, яким належала більшість у Верховній Раді. Зважаючи на нові політичні реалії, послаблення союзного центру, започаткування економічних реформ, вони намагались зберегти свій авторитет, дистанціюючи від Москви та розширюючи свою електоральну базу, підтримуючи ідею українського національного державотворення. Поява суверен-комуністів стала закономірним явищем дезінтеграції СРСР, скасування монополії КПРС на владу та посилення ролі Верховної Ради як вищого законодавчого органу створили необхідні умови для зміцнення номенклатури, її виходу з-під контролю Москви та перерозподілу власності [27, с. 118].

Загроза згортання лібералізації та суверенізації України внаслідок спроби державного перевороту в Москві 18–22 серпня 1991 р. актуалізувала подальшу компромісну співпрацю націонал-демократів та суверен-комуністів у сфері державотворення, що уможливило проголошення незалежності України. Проте відсутність спільної мети та кардинально протилежне розуміння ідеї української державності в суверен-комуністів та націонал-демократів призвела до збереження радянських пережитків у державному устрої України, вписаних у національний контекст.

Незважаючи на це, проголошення незалежності України та її легітимізації на грудневому референдумі остаточно перетворили формальну правосуб'єктність у міжнародних відносинах у реальну та стали закономірним явищем українського державотворення. У цьому контексті теза Акта проголошення незалежності України про продовження тисячолітньої традиції державотворення не є популістською, а акцентує увагу на тяглоті української державності, а отже, і її легітимності [28].

Невід'ємною частиною наукового пізнання є періодизація об'єкта дослідження, яка дозволяє простежити і проаналізувати закономірні тенденції та динаміку зміни парадигм досліджуваного явища чи процесу. У цьому контексті зовнішня політика України не є винятком, адже розв'язання актуальних проблем, зміна геополітичних пріоритетів та внутрішньополітичні процеси призводять до еволюції концептуальних засад зовнішньополітичного курсу, що й стає основою для його періодизації.

Однією з найпоширеніших є періодизація, запропонована С. Віднянським та А. Мартиновим, в основні якої лежить значне навантаження суб'єктивного чинника на зовнішню політику України, уособленого Президентом України, котрому належить прерогатива у формуванні та реалізації зовнішньополітичного курсу. Цей підхід передбачає виокремлення таких періодів: 1) адаптаційний (1991–1994 рр.); 2) зовнішня політика Президента Л. Кучми (1994–2004 рр.); 3) зовнішня політика Президента В. Ющенка (2004–2010 рр.). Розвиваючи цю періодизацію, в якій періоди зовнішньої політики синхронізуються у часі з каденціями українських президентів, виділяємо такі два періоди: зовнішня політика В. Януковича (2010–2014 рр.) та П. Порошенка (2014– ...) [29, с. 35–47].

Відомий український дипломат та перший Міністр закордонних справ України А. Зленко зовнішню політику незалежної України поділяє на такі умовні етапи: 1) 1990–1991 рр. – підготовчий період становлення суб'єктності України в міжнародних відносинах; 2) 1992–1994 рр. – інституційне, кадрове та концептуальне становлення зовнішньої політики і дипломатичної служби України; 3) 1995–1996 рр. – закріплення ролі України в системі міжнародних відносин; 4) 1997–2000 рр. – визнання стратегічного зовнішньополітичного курсу та робота над утвердженням України як реального лідера; 5) 2004–2008 рр. – розгортання стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції України, вплив внутрішньополітичних процесів на міжнародні позиції України [30, с. 7].

Зважаючи на специфіку проблематики, аналізуючи зовнішню політику України, враховували активність та геополітичні пріоритети нашої держави в міжнародній політиці, а також основні здобутки та прорахунки в реалізації

зовнішньополітичного курсу. Запропонована нами періодизація передбачає такі етапи: 1) 1990–1991 рр. – попередньо-суверенізаційний період – трансформація декларативного суверенітету в реальний та легітимізація міжнародної суб'єктності України після грудневого референдуму; 2) 1992–1994 рр. – формування інституційно-правового забезпечення реалізації зовнішньополітичного курсу України; 3) 1995–1997 рр. – закріплення суб'єктності України в міжнародних відносинах; 4) 1998–2000 рр. – активізація багатовекторної моделі реалізації зовнішньої політики України; 5) 2001–2004 рр. – глибока криза багатовекторності та погіршення зовнішньополітичного становища України; 6) 2005–2008 рр. – активізація європейсько-атлантичного курсу; 7) 2009–2010 рр. – поразка реалізації стратегії євроатлантичної інтеграції та ускладнення міжнародного становища України; 8) 2011–2013 рр. – повернення до оновленого формату багатовекторності зовнішньої політики України з орієнтацією на РФ; 9) 2014–2015 рр. – активізація європейсько-атлантичного вектору зовнішньої політики України в контексті асоціації з ЄС та протидії збройній агресії Росії [1, с. 88–89].

На виокремленні й аналізі характерних тенденцій названих вище періодів та їх значенні зупинимось у наступних дослідженнях, що дозволить простежити еволюцію концептуальних засад зовнішньої політики України.

Таким чином, геополітичне становище України та перманентний процес державотворення зумовили потребу активної участі українських державних утворень у міжнародній політиці, що сприяло розвитку дипломатичних традицій. Незважаючи на століття відсутності власної державності, українська еліта зберігала впливовий статус у формуванні та реалізації зовнішньої політики держав, до складу яких входили українські землі. Це значно розширило зовнішньополітичні ресурси нашої держави та відіграло ключову роль у формуванні міжнародного іміджу і зовнішньої політики незалежної України та сприяло легітимізації її правосуб'єктності у міжнародних відносинах після 1991 р.

2.2. Інституційно-правове забезпечення реалізації зовнішньої політики України

Становлення незалежності України відбулось унаслідок кардинальної системної трансформації міжнародних відносин, зумовленої розпадом СРСР, а отже, розпочався процес формування нового міжнародного порядку. Цьому передували глобальні геополітичні зміни: поразка СРСР у “холодній війні” та крах біполярного світу, внутрішньополітичні процеси в СРСР, зокрема скасування монополії КПРС на владу, потужні відцентрові тенденції, суверенізація союзних республік. УРСР як найбільшій національній союзній республіці належала ключова роль у цих процесах.

Зовнішня політика є не лише однією з ключових ознак державного суверенітету, а й інструментарієм його утвердження та забезпечення. Механізмами останнього є нормативно-правова база, яка легітимізує основні принципи та концептуальні засади зовнішньої політики, а також регламентує розподіл повноважень у здійсненні зовнішньополітичного курсу між органами державної влади, які є безпосереднім рушієм і виконавцем реалізації стратегії захисту національних інтересів на міжнародній арені [31, с. 100].

Відсутність незалежної держави протягом тривалого часу нівелювала всі традиції української дипломатії, наявність Міністерства закордонних справ УРСР та статусу співзасновниці ООН були атрибутами декларативного суверенітету радянської України в міжнародних відносинах.

Реальні зміни статусу зовнішньополітичного відомства УРСР розпочались у період “перебудови”. За словами українського дипломата В. Хандогія, сфера зовнішньої політики та міжнародних відносин стала чи не єдиною, де відбулися важливі зміни на краще як в глобальному, так і в національному відтинках [32, с. 17].

Уже 29 квітня 1990 р. колегія Міністерства закордонних справ УРСР розглянула питання “Про участь МЗС УРСР у розробці концепції діяльності УРСР на міжнародній арені в нових умовах”. В основі такого підходу мав бути

покладений новий розподіл повноважень між республіканським та загальносоюзним зовнішньополітичним відомством [33, с. 5].

Загальносоюзні відцентрові тенденції та суверенізація республік суперечили консервативному українському керівництву на чолі з В. Щербицьким. Яскравим свідченням цього є дискусія стосовно розгляду колегією МЗС УРСР питання “Про деякі зміни у протокольній практиці” у червні 1990 р. Предметом якої стала назва майбутнього документа – Державний протокол УРСР, і, як наслідок – прийняття компромісної назви, яку запропонував Перший заступник міністра закордонних справ УРСР А. Зленко – “Про протокольну практику УРСР” [34].

Ключова роль на цьому етапі в зовнішньополітичній діяльності належала Верховній Раді України, обраній на перших демократичних парламентських виборах. Безпосередня практична робота у цьому напрямі велася Комісією у закордонних справах Верховної Ради. Саме на її засіданні 28 червня 1990 р. ухвалено рішення, відповідно до якого МЗС УРСР у двотижневий термін мав підготувати і внести на розгляд Комісії пропозиції щодо законодавчого забезпечення зовнішньополітичної діяльності УРСР [10, с. 619].

Проте загальноприйнятою датою народження зовнішньої політики України стало 16 липня 1990 р., коли Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет, яка легітимізувала курс на реалізацію стратегії суб’єктності України в міжнародних відносинах. І хоча прийняття цього документа зумовлювалось такими зовнішніми чинниками, як розпад союзу та так званий “парад суверенітетів” республік, але саме цей документ мав ключове значення у становленні самостійної демократичної України. Саме в ньому УРСР проголошувалась суб’єктом міжнародного права: “Українська РСР як суб’єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки... Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування,

активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах...” [25].

Декларація про державний суверенітет заклала правові основи незалежності України, оскільки збереження територіальної цілісності та суверенітет у внутрішній та зовнішній політиці були проголошені пріоритетними напрямками державного будівництва.

Таким чином, вперше за довгі роки декларативної державності Україна заявила про себе на міжнародній арені як рівноправний суб’єкт міжнародних відносин та задекларувала намір на активну участь у зовнішньополітичних стосунках з метою забезпечення миру та безпеки в світі, розвитку рівноправних відносин з іншими країнами. Незважаючи на це, прийняття Декларації, як зазначалось, зумовлене більшою мірою зовнішніми чинниками, ніж власною ініціативою ВР УРСР. Адже до 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет були ухвалені у восьми союзних республіках, зокрема Естонською РСР ще 16 листопада 1988 р. Таке запізнення пояснюється консерватизмом української комуністичної правлячої верхівки, яка не наважувалась дистанціювати від Москви, і лише після прийняття Декларації про суверенітет РРФСР та чіткої позиції Б. Єльцина аналогічний документ був ухвалений ВР УРСР [31, с. 101]. Оскільки процес суверенізації відбувався у контексті дезінтеграції СРСР, для Києва було дуже важливо встановити безпосередні відносини з іншими радянськими республіками, які протистояли союзному центру. У листопаді 1990 р. у Києві було підписано договір про співробітництво між УРСР і РРФСР [35]. До кінця 1990 р. двосторонні угоди укладені з республіками Балтії, Білоруссю, Узбекистаном та Казахстаном. Паралельно розпочато процес налагодження двосторонніх відносин з іншими державами [36, с. 14].

Ще одним важливим аспектом становлення законодавчої бази зовнішньої політики України стала Постанова Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. “Про реалізацію Декларації про державний суверенітет в сфері зовнішніх зносин”. У цьому документі зазначалось, що встановлення та розвиток дипломатичних

відносин мають бути спрямовані на ефективне забезпечення інтересів України та їх пріоритетність. Особлива увага приділялась на спрямування зусиль щодо забезпечення безпосередньої участі України в загальноєвропейському процесі та європейських структурах [37].

Проголошення незалежності України, яке було логічним продовженням курсу, закладеного Декларацією про державний суверенітет, зумовило перехід зовнішньополітичного напрямку від вирішення теоретико-декларативних завдань до прагматичних, безпосередньо пов'язаних з утвердженням незалежності України на міжнародній арені, шляхом легітимізації суверенітету та встановлення двосторонніх міждержавних відносин. У цьому контексті варто згадати Закон України “Про правонаступництво України”, який підтверджував міжнародні зобов'язання нашої держави, що набула УРСР до 24 серпня 1991 р. та сприяв формуванню позитивного іміджу незалежної України на міжнародній арені [38].

Зауважимо, що ключову роль в цих процесах відіграв грудневий референдум 1991 р., який легітимізував незалежність України, створивши необхідні політико-правові умови для визнання самостійності, а, зокрема, суверенітету держави в міжнародних відносинах. Крім цього, паралельно відбулися вибори президента, якому чинне законодавство відводило вирішальну роль у формуванні та реалізації зовнішньополітичного курсу.

Створення незалежної держави вимагало формування власної зовнішньополітичної доктрини, становлення міжнародної політики України на концептуальному рівні. Основні принципи зовнішньої політики України були викладені у зверненні, яке ухвалила ВРУ 5 грудня 1991 р. “До парламентів і народів світу”. У цьому документі Україна заявила про визнання недійсним та недіючим договір 1922 р. про утворення СРСР. Також закріплювався пріоритет міжнародного права над національним. Важливими є пункти, в яких йдеться про готовність української сторони встановити та розвивати відносини з іншими державами на принципах рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи один одного, визнання цілісності території та непорушності наявних кордонів [39].

Реалізуючи стратегію суб'єктності України в міжнародних відносинах, ВРУ 10 грудня 1991 р. ухвалила Закон “Про чинність міжнародних договорів на території України”. З метою забезпечення непорушності прав і свобод людини, документ встановив, що “укладені і ратифіковані Україною міжнародні угоди становлять невід'ємну частину національного законодавства” [40].

Ухвалення ВРУ Закону “Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій” 3 червня 1992 р. сприяло інтеграції держави до міжнародної спільноти та створило необхідні правові основи для залучення міжнародних інвестицій і кредитів з метою реформування української економіки [41].

Важливе значення в контексті формування нормативно-правової бази зовнішньої політики належить документу, який ухвалила Верховна Рада України 2 липня 1993 р. “Про основні напрямки зовнішньої політики України”. Насамперед у ньому визначались національні інтереси України, засади та завдання зовнішньополітичного курсу, спрямованого на реалізацію та забезпечення цих інтересів [42].

Засади міжнародного курсу України ґрунтуються на здійсненні відкритої зовнішньої політики та прагненні до співробітництва з усіма зацікавленими партнерами. Двосторонні та багатосторонні відносини Київ прагне розбудовувати на основі принципів рівноправності та невторчання у внутрішні справи. До того ж в аналізованому документі акцентується увага на засудженні Україною війни та дотримуванні принципу незастосування сили, вирішення міжнародних конфліктів виключно мирним шляхом. Вагомим є пункт про невизнання жодних територіальних претензій до себе, а також відмову від територіальних претензій до інших держав. Актуальним було декларування дотримання принципу неподільності міжнародного миру й міжнародної безпеки та підходу “безпека для себе – через безпеку для всіх”. Означення позиції стосовно розташування збройних сил інших держав на території України, що в контексті вирішення питання поділу Чорноморського флоту з РФ зміцнило позицію української

сторони – згодом цей пункт включено до Основного закону нашої держави. У третьому розділі документа зазначається: “Україна здійснює активну, гнучку і збалансовану зовнішню політику на таких напрямках: розвиток двосторонніх міждержавних відносин; розширення участі в європейському регіональному співробітництві; співробітництво в рамках СНД; членство в ООН та інших універсальних міжнародних організаціях” [42].

Головні пріоритети зовнішньої політики України, згідно з документом, полягають у забезпеченні національної безпеки; розвитку національної економіки; сприянні науково-технічному прогресу; участі у вирішенні глобальних проблем сучасності; контактах з українською діаспорою; інформаційній функції. Забезпечення національної безпеки України полягає у створенні міжнародних систем універсальної та загальноєвропейської безпеки – саме участь в них є основним механізмом досягнення цього пріоритету [42].

Таким чином, Постанова ВР України “Про основні напрямки зовнішньої політики України” заклала теоретико-концептуальні основи зовнішньополітичної діяльності України. Задекларовані завдання, напрями, пріоритети та засади стали основою загальної концепції зовнішньої політики України від двосторонніх міждержавних відносин до участі в міжнародних організаціях та системах колективної безпеки.

“Основні напрями” визначили та закріпили багатовекторність зовнішньої політики України, оскільки не окреслювали стратегічні й навіть пріоритетні вектори. Аргументом на користь тези про легітимізацію багатовекторності зовнішньої політики України “Основними напрямками” є те, що цей документ залишався чинним протягом 17 років, аж до ухвалення Закону України “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики” в 2010 р. [43]. На нашу думку, відсутність конкретної мети зовнішньої політики України в перші роки незалежності звела дипломатичні зусилля Києва до виходу з-під геополітичного впливу Росії та спроб перебудувати двосторонні відносини на основі поваги суверенітету та добросусідства.

У свою чергу, це продемонструвало заангажованість залежності зовнішньополітичного курсу від внутрішньополітичних процесів. Така ситуація зумовлювалась відсутністю чітких орієнтацій та консенсусу серед нового політичного класу, для якого незалежність стала вимушеною умовою та світоглядною розколотістю громадян. Як зазначають М. Алексієвець та Я. Секо, у цей час симптоматичним було питання, яке ставили собі інтелектуали: “Quo Vadis, Україно?” [44, с. 35].

Таким чином, Постанова ВРУ “Про основні напрями зовнішньої політики України” була наслідком внутрішньополітичного компромісу між національно-демократичними силами та комуністами, багатовекторність розглядалася представниками цих сил як спосіб досягнення ними цілей, що кардинально відрізнялись. Це мало наслідком трансформацію багатовекторності з тимчасового способу адаптації в нових геополітичних умовах до багаторічної зовнішньополітичної концепції.

Закладені “Основними напрямками зовнішньої політики України” принципи зовнішньополітичного курсу нашої держави були підтверджені Воєнною доктриною, затвердженою ВРУ 19 жовтня 1993 р. Суть цього документа полягала в оборонному характері військово-політичної стратегії України та необхідності участі нашої держави у формуванні універсальної та загальноєвропейської системи колективної безпеки. Вкотре підтверджено позаблоковий статус та курс на ядерне роззброєння та акцентовано увагу на забороні розміщення іноземних військ на території України [45].

З метою адаптації зовнішньополітичної діяльності України до норм міжнародного права 22 грудня 1993 р. український парламент ухвалив Закон “Про міжнародні договори України”, який регламентував процедуру укладання, виконання та денонсації договорів, стороною яких є наша держава. Законом також визначалась процедура ратифікації та види договорів, які їй підлягають [46].

Остаточна інституалізація зовнішньої політики була легітимізована Конституцією України 1996 р., стаття 18 якої визначає основну мету зовнішньої

політики України: “...спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права” [47]. До того ж, Основний закон визначив ключову роль інституту президента, який здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави [47].

Визначення основних дефініцій, принципів та концептуальних основ національної безпеки України зафіксовано у Концепції (основах державної політики) національної безпеки держави, ухваленій українським парламентом 16 січня 1997 р. Зовнішньополітичному курсу як складовій політики національної безпеки відводились завдання інтеграції в наявні та створювані системи колективної безпеки, унеможливлення агресії та воєнних конфліктів [48].

Геополітичні виклики ХХІ ст. та загострення внутрішньополітичної кризи в Україні, а також реалізація курсу на зближення з ЄС і НАТО зумовили необхідність перегляду концепції національної безпеки, що знайшли своє відображення в Законі України “Про основи національної безпеки України”, ухваленому ВРУ в червні 2003 р. Він передбачав активізацію міжнародної політики України з метою створення сприятливих умов економічного та соціального розвитку держави. У цьому законі визначено необхідність поглиблення співпраці з НАТО для набуття членства в цій організації. Не менш важливим напрямом політики національної безпеки України визначено адаптацію законодавства України до законодавства ЄС [49].

Формування нормативно-правової бази зумовлювало необхідність розвитку інституційно-кадрового забезпечення реалізації зовнішньополітичного курсу України, розбудови та реорганізації української дипломатичної служби. Це значно ускладнювалось відсутністю професійних кадрів. Адже станом на 1991 р. дипломатичний та технічний персонал МЗС УРСР становив 136 фахівців, 4 невеликі дипломатичні місії: постійне представництво при ООН, ЮНЕСКО, при відділенні ООН у Женеві та міжнародних організаціях у Відні. Укотре констатуємо формальність функцій МЗС УРСР, звичайно, зовнішня політика

незалежної самостійної держави вимагає набагато більше професійних дипломатів та збільшення дипломатичних місій за кордоном [50, с. 32–33].

Ініціатором реформування МЗС України став перший Міністр закордонних справ незалежної України Анатолій Зленко. Саме з його ініціативи 7 липня 1993 р. Кабінет Міністрів України затвердив оновлену структуру центрального апарату МЗС: міністр, перший заступник міністра, три заступники міністра, загальний секретаріат, управління політичного аналізу та планування, група експертів з особливих доручень і радників, договірно-правове управління, перше територіальне управління (5 відділів: Росії, СНД та Грузії, Азії й Тихоокеанського регіону, Африки, Близького Сходу й Середньої Азії), друге територіальне управління (5 відділів: Центральної Європи, Західної Європи, Північної Європи та Балтії, США й Канади, Центральної та Південної Америки), управління міжнародного та науково-технічного співробітництва, управління контролю над озброєнням та роззброєнням, управління НБСЄ та європейських регіональних структур, управління міжнародних організацій, управління культурних зв'язків, управління інформації, консульське управління, управління державного протоколу, управління кадрів, управління справами, центральна бухгалтерія, управління закордонної власності, валютно-фінансове управління, відділ усних і письмових перекладів, представництво МЗС в Одесі, представництво МЗС в Ужгороді. Усього за штатним розписом Міністерства було передбачено 429 посад [51, арк. 1–5].

Ще одним важливим кроком оптимізації діяльності української дипломатії стало затвердження Президентом України “Положення про дипломатичну службу в Україні”, яке не лише регламентувало порядок присвоєння дипломатичних рангів, але й стало одним з атрибутів дипломатичної служби як частини державної [52].

Варто відзначити і про матеріальні труднощі розбудови закордонних дипломатичних установ України, скрутне економічне становище та відсутність необхідного фінансового забезпечення змушували орендувати приміщення для дипломатичних місій у росіян. Зокрема, посол України в КНР в 1993 р. звернувся

з листом до Міністра закордонних справ з проханням збільшити кошторис посольства на 120 тис. доларів, оскільки росіяни збільшили вартість оренди до 20 доларів за добу [53, арк. 52].

Незважаючи на всі труднощі, станом на січень 1994 р. дипломатичні відносини Україна встановила з 132 державами, на кінець року були акредитовані посли 78 держав, з них 55 із резиденцією в Києві. Через рік у системі МЗС України налічувалось вже 46 закордонних дипломатичних установ [19, с. 231–232]. Це дозволило розпочати втілення реалізації стратегії суб'єктності в міжнародних відносинах шляхом активної участі у формуванні нової постбіполярної системи міжнародних відносин.

Таким чином, становлення інституційно-правової основи реалізації зовнішньополітичного курсу розпочалось суверенізацією УРСР, проголошенням незалежності та завершилося реорганізацією українського дипломатичного корпусу, формуванням зовнішньополітичних концепцій та теоретичних основ зовнішньополітичної діяльності. Основною метою цього процесу було перетворення зовнішньої політики як ознаки суверенітету на дієвий інструментарій легітимізації та зміцнення української незалежності. Нормативно-правова база та дипломатичний корпус стали механізмами задіяння цього інструментарію. Саме тому вони потребують оновлення відповідно до вирішення поставлених завдань та зовнішньополітичних викликів, адже без їхньої перманентної модернізації зовнішня політика залишається формальним атрибутом суверенітету.

Невизначеність української політичної еліти в перші роки незалежності зумовила легітимізацію багатовекторності зовнішньої політики України. Перманентні внутрішньополітичні протистояння та неформальні компроміси перетворили багатовекторність з тактичного способу адаптації в нових геополітичних умовах на багаторічну зовнішньополітичну стратегію, що своєю чергою призвело до втрати Україною суверенітету над Кримом і частиною Донбасу та відсутністю адекватної реакції цивілізованої міжнародної спільноти.

Висновки до Розділу 2

Складність геополітичного становища зумовлюється її географічним розташуванням між Заходом і Сходом. В цьому контексті варто зазначити, що саме на території України ідентифікується географічний центр Європи і Євразії, проте з політичної точки зору для нашої держави характерна подвійна периферійність, тобто віддаленість від політичних центрів західної і східної цивілізації. Це значною мірою вплинуло на процес державотворення на українських землях, а, отже, і на їхню участь у міжнародній політиці. Варто зазначити, що незважаючи на тривалий період власної держави, українська еліта залишалась активним учасником формування та реалізації зовнішньополітичного курсу держав, до складу яких входили українські землі. Глибокі дипломатичні традиції стали важливим зовнішньополітичним ресурсом після проголошення незалежності України у 1991 р.

Ключову роль у реалізації міжнародної політики відіграє інституційно-правове забезпечення. Формування теоретико-концептуальних основ та стратегії зовнішньополітичної діяльності віддзеркалює зовнішньополітичні ресурси та дипломатичні традиції. В цьому контексті, зовнішня політика ґрунтується на основних принципах міжнародного права, зокрема суверенній рівності держав, утриманні від загрози силою, повазі до прав людини, пріоритету загально визнаних норм і принципів міжнародного права над національним законодавством і т. п.

За роки незалежності значно розширилась нормативно-правова база зовнішньої політики України, яка охоплює тисячі документів, від перших суверенізаційних постанов Верховної Ради УРСР до таких глобальних документів як Угода про асоціацію з ЄС. Розширення міжнародних зв'язків вимагає вдосконалення інституційної бази, зокрема дипломатичного корпусу. Таким чином, інституційно-правова база забезпечення зовнішньої політики вимагає постійного оновлення та вдосконалення, адже саме від неї залежить готовність нашої держави до глобальних викликів XXI ст.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Прийдун С. В. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 79–90.
2. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том І. К.: Основи, 1994. 554 с.
3. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика. К: Дух і Літера, 2011. 464 с.
4. Francis P. Sempa. Spykman's World. URL: <http://www.webcitation.org/6Jd8ko1Qj> (дата звернення 17. 04. 2017).
5. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
6. Горбулін В. Національна безпека України та міжнародна безпека // Політична думка, 1997. №1. С. 76–88.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: Издательство АСТ, 2016. 640 с.
8. Задорожній О. В. Генеза міжнародної правосуб'єктності України: монографія; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ, нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2014. 688 с.
9. Віднянський С. В. Мартинов А. Ю. Зовнішня політика як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи реалізації // Український історичний журнал. 2001. №4. С. 41–57.
10. Нариси з історії дипломатії України / За заг. ред. В. А. Смолія. К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. 736 с.
11. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. 518 с.
12. 1654, лютого 17 (27). – Прохання до Олексія Михайловича про підтвердження прав і привілеїв українського народу // Документи Богдана Хмельницького 1648–

- 1657 pp. / упорядник І. П. Крип'якевич. К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1961. С. 323–325.
13. Гурбик А. О. Раднотський зовнішньополітичний курс гетьмана України Б.Хмельницького (1656–1657 pp.) // Український історичний журнал. 2008. № 6. С. 57–86.
14. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин / За ред. док. іст. н., проф. А. І. Кудряченка. К.: Фенікс, 2011. 632 с.
15. Законопроект про створення Народного секретарства справ міжнародних // Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 pp.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л. В. [та ін.]; редкол.: К. І. Грищенко (голова) [та ін.]. К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. С. 61–62.
16. Текст мирного договору, підписаного в Бресті представниками Української Народної Республіки та Центральних держав // Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 pp.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л. В. [та ін.]; редкол.: К. І. Грищенко (голова) [та ін.]. К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. С. 84–87.
17. Дещинський Л. Є. Міжнародні зв'язки гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. 2008. № 634 : Держава та армія. С. 3–8.
18. Чалий В. Українська держава 1917–1920 років як суб'єкт міжнародного права. URL: http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=4 (дата звернення: 17. 09. 2016 р.)
19. Україна в міжнародних відносинах ХХ ст. / За ред. професора Малика Я. Й. Львів: Світ, 2004. 468 с.
20. Закон СССР от 1 февраля 1944 г. “О создании войсковых формирований союзных республик и о преобразовании в связи с этим Народного комиссариата обороны из общесоюзного в союзно-республиканский народный комиссариат” (прекратил действие). URL: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946736/> (дата звернення: 18. 09. 2016 р.)

21. Закон СССР от 1 февраля 1944 г. “О предоставлении союзным республикам полномочий в области внешних сношений и о преобразовании в связи с этим Народного комиссариата иностранных дел из общесоюзного в союзно-республиканский народный комиссариат” (прекратил действие). URL: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946734/> (дата звернення: 18. 09. 2016 р.)
22. Кульчицька О. Участь української делегації у роботі конференцій у Сан-Франциско 1945 р. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 2016. Вип. 2(3). С. 35–38.
23. Закон Союзу Радянський Соціалістичних Республік Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90> (дата звернення: 22. 09. 2016 р.)
24. Закон Союзу Радянський Соціалістичних Республік Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб'єктами федерації. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1457400-90> (дата звернення: 22. 09. 2016 р.)
25. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1990. 31, с. 429. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>. (дата звернення: 05. 04. 2016 р.).
26. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/404-12> (дата звернення: 30. 09. 2016 р.).
27. Секо Я. Феномен “суверен-комуністів” в останні роки перебудови // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2007. Вип. 1. С. 115–122.
28. Постанова Верховної Ради Української РСР. Про проголошення незалежності України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 12. 03. 2016 р.).

29. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) // Український історичний журнал. 2006. №3. С. 32–51.
30. Зленко А. М. Формування та еволюція зовнішньополітичної стратегії України (1991–2004 рр.): автореф. дис. ... канд. політ. наук; КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2006. 34 с.
31. Прийдун С. Інституційно-правове забезпечення реалізації зовнішньої політики України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. С. 99–106.
32. Хандогій В. Д. Зовнішня політика України: досягнення, проблеми, перспективи. // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 1998. Вип. 1. С. 13–25.
33. Литвин В. М. Зовнішня політика України 1990–2000 // Віче. 2000. №11. С. 3–48.
34. Віднянський С. Анатолій Зленко і формування зовнішньої політики незалежної України // Зовнішні справи URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/anatolii-zlenko-i-formuvannja-zovnishnoji-politiki-neza/> (дата звернення: 17. 11. 2016 р.).
35. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_011 (дата звернення: 29. 11. 2016 р.).
36. Жильцов С. С. Эволюция внешней политики Украины: современный этап (1991–2013 гг.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2013. Вип. 20(2). С. 13–23.
37. Постанова ВР УРСР Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 5, ст. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12> (дата звернення: 17. 11. 2016 р.).

38. Закон України Про правонаступництво України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 46, ст. 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12> (дата звернення: 7. 12. 2016 р.)
39. Звернення Верховної Ради України До парламентів і народів світу. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 8, стор. 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1927-12> (дата звернення: 7. 12. 2016 р.)
40. Закон України Про дію міжнародних договорів на території України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 10, ст. 137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-12> (дата звернення: 8. 12. 2016 р.).
41. Закон України Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 33, ст. 474. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-12> (дата звернення: 8. 12. 2016 р.).
42. Постанова Верховної Ради України Про Основні напрями зовнішньої політики України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. 37, с. 379. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (дата звернення: 17. 04. 2016 р.).
43. Закон України Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 30. 05. 2016 р.).
44. Алексієвець М. Секо Я. Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини 2016. Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. С. 34–49.
45. Постанова ВРУ Про воєнну доктрину. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 43, ст. 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-12> (дата звернення: 25. 12. 2016 р.).

46. Закон України Про міжнародні договори. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 10, ст. 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3767-12> (дата звернення: 25. 12. 2016 р.).
47. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>. (дата звернення: 25. 12. 2016 р.).
48. Постанова ВРУ Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 10, ст. 85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27. 12. 2016 р.).
49. Закон України Про основи національної безпеки України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст. 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 27. 12. 2016 р.).
50. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. 559 с.
51. Питання структури МЗС України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 940. 47 арк.
52. Указ Президента України Про Положення про дипломатичну службу в Україні. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/267/93> (дата звернення: 3. 01. 2017 р.).
53. Подальше скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Гарантії безпеки // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7067. 68 арк.

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В НОВІТНІЙ СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ

3.1. Особливості та проблеми становлення України як суб'єкта нової системи міжнародних відносин

Держави як первинні та основні суб'єкти міжнародного права відіграють ключову роль у міжнародних відносинах, реалізують зовнішньополітичний курс, основою якого є міжнародна правосуб'єктність. Попри те, що інститут міжнародної правосуб'єктності є ключовим та основоположним у системі міжнародного права, існує багато різних підходів до його визначення, а отже, і критеріїв, яким повинні відповідати держави, аби бути повноправними суб'єктами міжнародних відносин. Більшість дослідників виділяють такі елементи правосуб'єктності: правоздатність (здатність мати права та обов'язки), дієздатність (здатність здійснювати права, а відповідно і обов'язки) і деліктоздатність (можливість бути суб'єктом відповідальності). Варто зазначити, що у випадку держави правоздатність і дієздатність ототожнюються [1].

У ялтинсько-потсдамській системі міжнародних відносин головним критерієм незалежності, а зокрема міжнародної суб'єктності, є членство в ООН. Проте приклад України, яка є однією з співзасновниць ООН, була непостійним членом Ради Безпеки (1948–1949 рр., 1984–1985 рр.), але не володіла реальним суверенітетом не лише у зовнішніх відносинах, але й у внутрішньополітичному курсі, а незалежність здобула лише в 1991 р., яскраво демонструє формальність цього критерію. Саме тому суб'єктність у міжнародних відносинах розглядаємо як формування та реалізацію незалежного зовнішньополітичного курсу держави, спрямованого на захист національних інтересів та унеможливлення прийняття політичних рішень, які б стосувались безпосередньо суб'єкта міжнародних відносин та не були попередньо узгоджені з ним [2, с. 66].

Становлення міжнародної суб'єктності держави – складний та тривалий процес, результативність якого залежить від зовнішніх (стан системи міжнародних відносин та геополітичне становище держави) та внутрішніх чинників (легітимність політичного режиму, досвід державного будівництва, наявність національної еліти, рівень національної свідомості громадян, об'єм матеріальних ресурсів).

Особливості та проблеми становлення України як суб'єкта міжнародних відносин зумовлювались специфікою транзиту УРСР в незалежну Україну, який відбувався в умовах кардинальної трансформації системи міжнародних відносин, спричиненої розпадом СРСР. Проголошення незалежності України унеможливило збереження статус кво та стало потужним каталізатором дезінтеграційних процесів на пострадянському просторі та геополітичних змін у світі.

Ухвалення Верховною Радою УРСР Акта проголошення незалежності України та інших революційних постанов, спрямованих на департизацію державного апарату, силових відомств, а отже, і початок розбудови самостійної держави стали можливими завдяки позиції партійної номенклатури. Абсолютна більшість мандатів (373 з 442) у ВРУ належала комуністам або консерваторам, які після обрання вийшли з КПУ. Саме їхня активна участь забезпечила проголошення незалежності України: за Постанову “Про проголошення незалежності України” віддано 321 голос, за Акт проголошення незалежності – 346 [3, с. 534–548].

Участь суверен-комуністів у процесі суверенізації УРСР та виходу Києва з-під юрисдикції союзного центру зумовлювалась загостренням економічної кризи, актуалізацією національно-державного будівництва, падінням авторитету КПРС та поразкою в холодній війні, крахом комуністичної ідеї. До того ж, варто зазначити, що ключову роль у проголошенні незалежності України відіграли зовнішні чинники – серпневий путч ДКНС, а не внутрішньополітичні процеси. Саме загроза згорання політичних реформ, відновлення надцентралізованої моделі державного управління, а отже, й ієрархічного підпорядкування республіканської еліти союзному центру заклали основу для політичного

компромісу між суверен-комуністами та націонал-демократами. Обидві групи були ідеологічними опонентами та переслідували взаємовиключні цілі, але відсутність тактичного союзу позбавляла суверен-комуністів та націонал-демократів не лише можливості досягнути поставленої мети, але й зберегти статус кво.

Важко не погодитись з О. Бойко, котрий з цього приводу зазначав: “...прийняття Акту проголошення незалежності не було свідченням перемоги опозиції та поразки консерваторів, воно, по суті, юридично закріпило компроміс, що склався...між прагматичною частиною старої партійно-державної номенклатури та лідерами націонал-демократичних сил” [4, с. 220].

Варто зазначити, що попри революційність рішень Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р., вичікувальна позиція республіканської еліти на чолі з Л. Кравчуком кардинально відрізнялась від активних дій керівництва РРФСР, спрямованих на подолання ДКНС. Більшість парламентарів намагались дистанціюватись від подій у Москві, зафіксувати статус кво з можливістю налагодження діалогу з представниками ДКНС на рівних, звичайно, за умови їхньої перемоги [2, с. 67].

Володимир Гриньов і Артем Гугель у цьому контексті відстоюють дуже непопулярну тезу в українській історіографії: “..проголошення незалежності України відбулось досить спонтанно, але не як реакція на серпневий путч, а як відповідь на його поразку”. Аргументуючи свою позицію, автори акцентують увагу на питанні: чому незалежність була прийнята не на початку путчу чи в період його кульмінації, а саме тоді, коли він зазнав поразки і загроза згорання ліберально-демократичних перетворень “Перебудови” зникла? [5, с. 31–32].

Це питання залишається відкритим та дискусійним. Проте, враховуючи те, що Москва, яка уособлювала загальносоюзний центр, протягом періоду “Перебудови” паралельно залишалась епіцентром демократичного та антикомуністичного руху, то теза згаданих вище науковців не позбавлена долі правди.

Юрій Кузьменко, підсумовуючи еволюцію позиції української партійної номенклатури, виділяє наступні причини участі комуністів у голосуваннях 24 серпня 1991 р.: необхідність позбавлення контролю союзного центру та КПРС, підпорядкованість яким перестала приносити дивіденди і стала перешкодою у перерозподілі ресурсів та власності; загроза антикомуністичних, ліберально-демократичних перетворень, зумовлених зростанням авторитету Б. Єльцина та втратою політичних позицій загальносоюзного керівництва. Процес суверенізації УРСР та активізація українського національного руху поставив республіканську комуністичну еліту перед вибором: “національна переорієнтація” та участь у розбудові незалежності чи остаточна втрата влади [6, с. 38–39].

Непередбачуваність і радикальність Москви стали консолідуючим чинником для комуністів та націонал-демократів довкола ідеї проголошення незалежності України, оскільки становили загрозу для двох груп, хоча варто зазначити, що для кожної у свій спосіб [7, с. 31–32].

Таким чином, проголошення незалежності України стало результатом політичного компромісу суверен-комуністів та націонал-демократів, який поступово трансформувався з тактичного союзу у нестабільну, але довготривалу співпрацю, яка заклала основу національного державотворення та визначила основні пріоритети державного будівництва, зокрема у сфері зовнішньополітичних відносин. Але проблема полягає не у співпраці колишніх політичних опонентів, що є швидше нормою, аніж винятком для демократичних держав, а у тому, що кожна зі сторін переслідувала не просто різні й дуже часто взаємовиключні цілі, при цьому обидві групи намагались максимально використати одна одну.

Тарас Кузьо в працях називає співпрацю комуністів та націонал-демократів в контексті розбудови незалежної держави “типовим пактовим переходом” [8, с. 28–30] та аналізує початковий період незалежності з точки зору квадратранзиту. Варто зазначити, що такі пакти або угоди між ідеологічними опонентами є характерними, а в деяких випадках і необхідними для трансформації політичного режиму без кровопролиття. Проте, на відміну від центральноєвропейських чи

латиноамериканських держав, Україна була позбавлена не лише демократії та ринкової економіки, але й паралельно повинна була вирішувати питання державного і національного будівництва [9, с. 171–174]. Оскільки “...УРСР трансформувалась у незалежну Україну квазідержавою та квазінацією...” [10, с. 17], то це зумовило “дилему одночасності”, яка значно ускладнила не лише курс на ринкову економіку, лібералізацію суспільно-політичного життя, утвердження суб’єктності в міжнародних відносинах, але й національно-державне будівництво в цілому.

Крім того, неформальні домовленості між українськими комуністами та націонал-демократами у більшості стосувались не шляхів суспільно-політичних реформ, а питань збереження влади і розподілу ресурсів та власності [11, с. 61].

Володимир Литвин погоджується з цією тезою: “...партноменклатура под предводительством Л. Кравчука заключала с национал-демократами своего рода паритетную сделку: ми запрещаем партию как преступную организацию, а в качестве компенсации нам гарантируются новые должности, право на участие в разделе партийного имущества...” [12, с. 216–217].

Сучасний український політолог Є. Магда називає першого Президента України: “...промоутером ситуативного злиття націонал-демократів і представників колишньої комуністичної еліти як номенклатури незалежної України, що заклало основи крихкого елітного компромісу і мінімізувало процес оновлення системи державного управління” [13, с. 61].

Проте досвідчені вчорашні комуністи виявились адаптованішими до нових політичних умов, ніж націонал-демократи, і тому перші зуміли зберегти домінуюче становище та здобули більше політичних бонусів. Натомість націонал-демократи не змогли консолидуватись та стати серйозною альтернативою колишній номенклатурі, яка поступово трансформувалась у партію влади. Забезпечуючи легітимність колишніх комуністів при владі, націонал-демократи зосередились на досягненні зовнішніх атрибутів державності, питаннях розвитку мови та культури, затвердження національної символіки і т. д. [7, с. 37–39].

Аналізуючи вплив радянського минулого на державотворення періоду незалежності, доходимо висновку, що незалежна Україна зовсім не була новою за своєю суттю, адже до 1996 р. чинність зберігала Конституція УРСР, а більшість державних установ, створених у період СРСР, просто трансформувались у державний апарат незалежної держави, залишаючись радянськими за своїм змістом, стилем роботи та принципами функціонування.

Найчіткіше і логічніше наслідки перебування України в складі СРСР сформулював Олександр Мотиль: “Радянська влада передала Україні лінгвістично цілісне населення, що нагадує націю, сукупність політичних діячів, що нагадують еліту, й адміністрацію, що нагадує державу” [14. р.105]

Це також стало наслідком неформального компромісу між комуністами та націонал-демократами і значно зміцнило позиції перших, які з влади так і не йшли. Саме колишні партійні та державні номенклатурники після проголошення незалежності України виявились єдиною силою, яка володіла досвідом організації та реалізації державного управління. Проте цей досвід обмежувався виконанням розпоряджень і директив, підготовкою звітів, але не готовністю до самостійних дій чи формування і реалізації стратегій розвитку, оскільки КПУ була територіальним осередком КПРС, то її повноваження обмежувались виконанням постанов Москви [7, с. 35–36].

Яскравим свідченням відсутності реального суверенітету України в складі СРСР, а отже і залежності української радянської еліти від союзного центру є той факт, що напередодні розпаду СРСР Київ контролював лише 5 % свого валового внутрішнього продукту [15, р. 43].

Проте головним викликом для розбудови молоді держави став не провіденціалізм правлячої еліти, а пріоритети, які для себе визначили її представники. Питання національного і державного будівництва стали ідеологічним обґрунтуванням та допоміжним інструментарієм у боротьбі за збереження влади і перерозподіл власності та ресурсів.

Справжнім тестом на громадянську і національну свідомість для українців став Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р., який повинен був

легітимізувати проголошення незалежності України. За результатами референдуму, Акт проголошення незалежності України підтримано в усіх 27 адміністративних одиницях України. Участь у голосуванні взяли 84 18 % виборців. Підтримали незалежність 90, 92 %. Позитивну відповідь дало населення усіх областей, зокрема й традиційно налаштоване населення Криму (54, 19 %) та Севастополя (57, 07 %). Такий результат розпочав процес міжнародного визнання України та остаточно легітимізував новий політичний устрій, який було оголошено 24 серпня 1991 р. [16, с. 162].

Варто зазначити, що об'єктивні аналітики ніколи не ототожнювали результати грудневого референдуму з рівнем національної свідомості. Адже незалежність асоціювалась, зокрема, з економічним добробутом, і голосували не так за неї, як проти союзного центру. Ще одним аргументом на цю користь є результати всесоюзного референдуму, який відбувся 19 березня цього ж року: 70 % населення УРСР підтримало збереження СРСР в оновленому форматі [2, с. 68–69].

Паралельно з референдумом проводились вибори Президента України, на яких переконливу перемогу (61, 52 % голосів) здобув колишній завідувач ідеологічного відділу КПУ та досвідчений партійний номенклатурник Л. Кравчук. Націонал-демократи не змогли висунути єдиного кандидата, колишні дисиденти асоціювались з остаточним розривом з Росією та українізацією, але більшість виборців прагнула мінімізувати радикальні перетворення, тому В. Чорновіл набрав трохи більше третини голосів [11, с. 88–89].

Перемога Л. Кравчука, який трансформувався з партійного функціонера у ідеолога суверенітету та прихильника незалежності, продемонструвала відсутність перспективи кардинальних змін та бажання інтегрувати старі радянські цінності до нової політичної системи [8, с. 27–28].

Результати обох волевиявлень українців 1 грудня стали яскравим свідченням амбівалентності орієнтації більшості українців, які, з одного боку, проголосували за незалежність, а з іншого – прагнули врівноважити її шляхом консервації радянських елементів суспільно-політичного життя. Проголосити незалежність

виявилось набагато легше, ніж подолати спадщину радянської системи [11, с. 88–89].

Отже, проукраїнські орієнтації населення були досить вираженими, аби їх врахувала еліта, але водночас надто слабкими, щоб стати квінтесенцією державного будівництва у незалежній Україні та подолати, а не законсервувати, радянські пережитки.

Підсумовуючи вищезгадане, доходимо висновку, що трансформація УРСР в незалежну Україну шляхом пактового переходу (неформальний компроміс між колишніми комуністами та націонал-демократами) значно ускладнила подальший політичний розвиток молодій державі. Неготовність еліти, яка опинилась при владі, ставити загальні інтереси вище від власних призвела до імітації національно-державного будівництва та проведення реформ. Це мало наслідком невизначеність чітких основних пріоритетів у сфері міжнародних відносин та перетворило зовнішню політику України у заручника внутрішньополітичних процесів, які супроводжувались перманентними протистояннями та відсутністю консенсусу стосовно місця та ролі України в новій постбіполярній системі міжнародних відносин, яка формувалась.

Аналізувати зовнішньополітичні обставини становлення України як суб'єкта міжнародних відносин варто в контексті кардинальних геополітичних трансформацій. Попри майже півстолітнє протистояння періоду “холодної війни”, глобальної двосистемності Захід–Схід та двополісності в міжнародних відносинах, міжнародна спільнота, а особливо нова єдина наддержава США, виявилась зовсім не готовою до такої швидкої дезінтеграції СРСР та утворення нових незалежних держав.

Адміністрація Дж. Г. У. Буша реалізовувала політику нормалізації відносин з СРСР та поступово переходила від стратегії стримування до підтримки реформ М. Горбачова з метою інтеграції СРСР у міжнародну систему. Це зумовлювалось зміною зовнішньої політики Москви, підтримкою коаліції сил ООН під час війни в Перській затоці, усуненням прорадянських комуністичних режимів у Східній Європі та підтримці американських ініціатив у сфері контролю над озброєннями.

Така політика США повинна була нейтралізувати антизахідні й реваншистські настрої в самій Росії [17, с. 24]. Адже, враховуючи досвід Другої світової війни, у Вашингтоні розуміли, що забезпечити довготривалий мир можна лише шляхом перетворення колишніх ворогів на партнерів чи союзників.

Апогеєм підтримки США курсу М. Горбачова на реформування та оновлення СРСР став візит Дж. Г. У. Буша до Києва і його виступ у Верховній Раді УРСР. У своїй промові, яка згодом отримала скептично-саркастичну назву “Chicken Kiev speech”, він закликав українців відмовитись від здобуття незалежності [18].

Ця промова викликала хвилю обурення як в Україні, оскільки візит політика такого рівня вважався підтримкою курсу на незалежність, так і в США, бо продемонстрував неготовність Вашингтона до кардинальних геополітичних змін.

Очевидно, що така, політично не вигідна для президента США, підтримка М. Горбачова зумовлювалась прагматичною необхідністю збереження СРСР, адже набагато простіше вести діалог з однією, навіть ослабленою, ядерною наддержавою, ніж з 15 новими незалежними, 4 з яких володіли ядерною зброєю. Щодо України, то в адміністрації президента США усвідомлювали, що, у випадку дезінтеграції СРСР, їм доведеться співпрацювати з українськими комуністичними лідерами, які були менш передбачуваними та консервативнішими, ніж перший Президент СРСР [2, с. 69–70].

Серпневий путч не лише став каталізатором дезінтеграції СРСР, але й змінив позицію США стосовно М. Горбачова, який переставав контролювати ситуацію та втрачав владу в СРСР. Визнання незалежності США балтійських республік 2 вересня 1991 р. продемонструвало готовність Вашингтона надати підтримку авторитетному Б. Єльцину та його курсу на департизацію як альтернативі оновленого СРСР М. Горбачова. Зважаючи на факт проголошення незалежності України під тиском української діаспори Сенат США 20 листопада 1991 р. закликав визнати незалежність України після позитивного результату на Всеукраїнському референдумі. У свою чергу Дж. Буш 27 листопада 1991 р. заявив про готовність виконати резолюцію Сенату лише після того, як Росія визнає незалежність України. Як зазначає Н. Городня, таке рішення продемонструвало не

лише згоду на розпад СРСР, але й було результатом вибору між М. Горбачовим і Б. Єльциним [17, с. 26].

Серйозним викликом нової політики США стосовно СРСР стала загроза сценарію “Югославії з ядерною зброєю”. Наявність ядерної зброї на території незалежної України значно ускладнювала не лише її вихід з СРСР та відносини з Росією чи США, але й процес її суб’єктивізації в міжнародних відносинах в цілому.

У 1991 р. незалежна Україна успадкувала третій у світі, після США та Росії, за розміром ядерний потенціал. На території нашої держави знаходилось 222 одиниці розгорнутих засобів стратегічних наступальних озброєнь, зокрема 130 міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) РС-18 (SS-19), 46 міжконтинентальних балістичних ракет РС-22 (SS-24), 46 важких бомбардувальників, оснащених крилатими повітряного базування далекого радіуса дії. Згідно з умовами Договору про СНО за цими носіями сумарно числилось 1594 ядерні заряди. Крім цього, на території України знаходилась велика кількість тактичних ядерних боєприпасів, вивезених СРСР з території держав – колишніх членів Організації Варшавського Договору [19, с. 330–331].

Саме тому питання третього в світі ядерного арсеналу з моменту проголошення незалежності України до середини 1996 р. залишалось пріоритетним у контексті будь-яких зовнішньополітичних контактів із Заходом і Росією. За словами першого Міністра закордонних справ України, ця проблема знаходилась в епіцентрі міжнародної політики. Адже від вирішення ядерного статусу України залежала стабільність та ефективність нерозповсюдження ядерної зброї, згідно з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. [19, с. 328].

Після перемоги у “холодній війні” та дезінтеграції СРСР Вашингтон реалізовував політику, спрямовану на нейтралізацію головної загрози безпеки США – розповсюдження ядерної зброї. Успішне досягнення поставленої мети урядовими колами США розглядалось шляхом збереження єдиної ядерної держави на пострадянському просторі – Росії.

З огляду на цю позицію, держсекретар США Дж. Бейкер 12 грудня 1991 р. оприлюднив критерії визнання США нових держав, а саме: військова, особливо ядерна безпека; демократія; ринково-орієнтована економіка. І лише після отримання позитивної відповіді від керівництва пострадянських держав стосовного готовності дотримуватись цих критеріїв, Вашингтон 25 грудня 1991 р. визнав незалежність цих держав, зокрема України.

Таким чином, інтеграція незалежної України до міжнародної спільноти та її суб'єктивізація на міжнародній арені безпосередньо обумовлювались відмовою від ядерної зброї.

Варто зазначити, що реалізація курсу Україною щодо здобуття без'ядерного статусу відбувалась паралельно з поділом майна колишнього СРСР між Україною і РФ, а також російсько-українськими суперечками, що значно ускладнило досягнення без'ядерного статусу і становлення України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин.

Становлення українсько-російських відносин відбувалось в контексті дезінтеграції СРСР – на цьому етапі еліти двох найпотужніших республік виступали ситуативними союзниками у протистоянні з союзним центром. Ці відносини можна охарактеризувати, як спробу використати одне одного, дуже часто в взаємовиключних цілях.

Основою цих двосторонніх відносин стала формула “Крим – за Кремль”, яка на думку О. Бойка, найкраще відображає основні пріоритети України та РФ в контексті розпаду СРСР та формування нової геополітичної реальності. Основним завданням Києва було збереження кордонів колишньої УРСР та забезпечення українського суверенітету над усією її територією. Для російської політичної еліти, уособленням якої був Б. Єльцин, пріоритети полягали в забезпеченні персональної політичної першості в межах РФ та встановленні контролю над більшою частиною пострадянського простору [4, с. 318].

Одразу після поразки ДКНС, а отже, остаточної дискредитації союзного центру та перетворення Б. Єльцина на головного політика Росії, Москва і Київ з ситуативних союзників трансформувались у конкурентів, а дуже часто –

відкритих опонентів. Заява прес-секретаря російського президента П. Вощанова про право Москви переглядати кордони пострадянських республік, яка була зроблена через два дні після проголошення незалежності України, відображала настрої та пріоритети нового кремлівського керівництва стосовно пострадянського простору, а особливо України.

Необхідність збереження контролю над Україною зумовлювалась місцем останньої в політичному житті Росії протягом останніх трьохсот років. Інкорпорована до складу імперії Україна, позбавлена атрибутів державності та автономії, ніколи не була колонією класичного варіанту, а розглядалась імперським центром як частина метрополії. Окрім економічного потенціалу, українські землі були важливим зовнішньополітичним ресурсом, до того ж Україна в російському великодержавному (імперському) проекті легітимізувала тяглість російської державності, лідерство слов'янського світу та претензії на статус європейської держави.

Саме тому головною геополітичною подією розпаду СРСР, за З. Бжезінським, є відокремлення України від Росії. Екс-радник президента США з національної безпеки доходить висновку: “Втрата України є геополітично важливим моментом з причин суттєвого обмеження геостратегічного вибору Росії. ... без України з її 52-мільйонним населенням будь-яка спроба Москви реанімувати радянську імперію сприяла, певно, тому що в гордій самоті Росія опинилась б заплутаною в затяжні конфлікти з неслов'янськими народами, які піднялися на захист своїх національних і релігійних інтересів, війна з Чечнею стала першим тому прикладом” [20, с. 92].

Головним способом збереження Києва у сфері впливу Москви було унеможливлення суб'єктивізації України в міжнародних відносинах шляхом її дискредитації в очах міжнародної спільноти, створення ситуації безальтернативності геополітичного вибору України, що призвело б до орієнтації виключно на Росію.

Стратегія РФ щодо нових незалежних держав і ядерної зброї, яка перебувала на її території відома, як “План Арбатова”. Головна ідея цього документа полягає

в повному ядерному роззброєні пострадянських республік, необхідності узалежнити міжнародне визнання нових держав від їхнього без'ядерного статусу. Важливим завданням окреслено маневрування з питаннями правонаступництва СРСР, аби не успадкувати всі договірні зобов'язання. Пропонувався варіант перетворення нових держав на суб'єктів радянських договорів, зокрема СНО-1, що автоматично означало успадкування частини боргів та зобов'язань СРСР [21, с. 17–18].

Роззброєння України за цим сценарієм дозволяло Кремлю привласнити найцінніші компоненти ядерної зброї, яка знаходилась на території нашої держави, ослабити український ВПК та усунути конкурента на ринку озброєнь. Окрім того, Москва відстоювала форсоване роззброєння України, розраховуючи, що без'ядерна Україна стане не цікавою міжнародній спільноті, що дозволить зберегти Київ у сфері впливу Москви. Економічний аспект плану полягав у монополізації російського впливу на енергетичний сектор України, зокрема постачання паливних касет для АЕС (ТВЕЛів) [21, с. 18–20].

У цілому “План Арбатова” зводиться до дискредитації ідеї незалежності України не лише західних держав, але й самих українців. Продемонструвати економічні збитки незалежності та неготовності міжнародної спільноти прийняти незалежну Україну. У такий спосіб створити основу для участі України в геополітичних проектах Кремля, спрямованих на відновлення СРСР.

Одним з ключових інструментаріїв збереження домінуючого впливу РФ на пострадянському просторі стала Співдружність Незалежних Держав. Основна мета цього інтеграційного утворення полягала у легітимізації розпаду СРСР зі збереженням наявних торговельно-економічних відносин між пострадянськими республіками та унеможливленням повторення “югославського сценарію” на теренах колишнього СРСР.

8 грудня 1991 р. Президент України Л. Кравчук, Президент РФ Б. Єльцин та Голова Верховної Ради Білорусі С. Шушкевич у Мінську підписали Угоду про створення СНД. В Угоді констатується припинення існування СРСР як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності. До сфер спільної діяльності

було віднесено: координація зовнішньополітичної діяльності; співробітництво у формуванні й розвитку спільного економічного простору, загальноєвропейського і євразійського ринків, у галузі митної політики; співробітництво в розвитку систем транспорту і зв'язку; співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища; участь у створенні всеосяжної міжнародної системи екологічної безпеки; питання міграційної політики; боротьба з організованою злочинністю [22]. Варто зауважити, що Угода про утворення СНД оголошувалась відкритою для приєднання всіх пострадянських республік, а також інших держав, які поділяють її цілі та принципи. Утворення СНД виявилось компромісом між повним роз'єднанням України та Росії й утворенням напівконфедеративного типу, бажаного для Москви [23, с. 234].

Саме тому відразу після створення СНД уряд Єльцина розпочав кампанію перетворення СНД в оновлений СРСР. Зокрема, готуючи документи про утворення та функціонування СНД, навмисно не визначалось статусу цього міждержавного утворення. Вважалось, що пострадянські республіки підтримають еволюцію СНД в напрямку об'єднання в єдину державу, оскільки не зможуть існувати у відриві від РФ.

Українське керівництво на чолі з Л. Кравчуком зайняло чітку позицію стосовно СНД як інструментарію “цивілізованого розлучення”, відхиляючи усі заходи РФ стосовно перетворення СНД в наддержаву.

ВРУ 10 грудня 1991 р. ратифікувала Угоду про утворення СНД із застереженнями. Їх суть полягає у забезпеченні територіальної цілісності та суверенітету України після набуття чинності Угоди про створення СНД [24].

Для посилення українських позицій у переговорному процесі український парламент 20 грудня ухвалив Заяву з приводу укладення Україною Угоди про СНД. В цьому документі акцентувалась увага на статусі України як незалежної держави, суб'єкта міжнародного права [25]. Заява стала офіційним тлумаченням Мінської угоди і зобов'язувала керуватися нею у діяльності Президента, Прем'єр-міністра та інших структурних ланок виконавчої влади.

21 грудня 1991 р. керівники 11 з 15 колишніх союзних республік підписали в Алма-Аті Протокол до Угоди, в якому фіксувалося утворення на рівноправних засадах Співдружності Незалежних Держав. Було також ухвалено Декларацію, яка підтвердила головні цілі та принципи СНД та внесла низку істотних уточнень. На зустрічі 21 грудня відбулось по суті повторне утвердження СНД в розширеному складі.

Виступаючи 4 квітня 1992 р. на міжнародному Бертельсманівському форумі (ФРН), Президент Л. Кравчук так охарактеризував позицію України щодо СНД: “СНД не є ані державою, ані наддержавою. Вона не є суб’єктом міжнародного права і міжнародних відносин. СНД – це форма співробітництва незалежних держав, які самостійно відповідають за свій внутрішній розвиток і відносини з іншими країнами” [26, с. 336].

Попри чітку позицію України, статут СНД, який повинен був завершити інституалізацію цієї організації створювався так, аби унеможливити дистанціювання членів співдружності від Москви. Статут СНД прийнято 22 січня 1993 р. і до цього часу не підписано Президентом України та не ратифіковано ВРУ. Оскільки положення цього документа суперечили Заяві Верховної Ради України з приводу утворення СНД та обмежували суверенітет України як незалежної держави, особливо в сфері національної безпеки та оборони [27].

Непідписання Україною Статуту СНД унеможливило подальшу інституалізацію СНД в напрямі перетворення в наддержавну структуру. З юридичної точки зору, Україна не є дійсним членом СНД, а перебуває в ній на особливому статусі, який випливає із ратифікованої нею Біловезької Угоди разом із застереженнями і заявами Верховної Ради щодо утворення СНД [2, с. 71].

Статут СНД заклав політико-правову основу активної політики РФ стосовно колишніх радянських республік з відновлення контролю над ними. Москва розгорнула активну інтеграційну політику в рамках СНД у трьох основних сферах – економічній, політичній та військовій.

Попри потужний тиск зі сторони РФ, Україна максимально дистанціювалась від ініційованого РФ, інституалізованого співробітництва у військовій сфері членів

СНД. 15 травня 1992 р. у Ташкенті в рамках Співдружності Вірменія, Казахстан, Киргистан, Росія, Таджикистан та Узбекистан підписали договір про колективну безпеку. Україна не підписала договору. Саме Ташкентський договір став основою для подальшої трансформації військової співпраці у повноцінну міжнародну організацію в 2002 р. – Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ) зі штаб-квартирою в Москві [26, с. 346–347].

У зовнішньополітичній концепції України “Основні напрями зовнішньої політики України” СНД відводиться роль міжнародного механізму багатосторонніх консультацій і переговорів для оптимізації процесу вирішення проблем, зумовлених розпадом СРСР. У цьому документі також затверджена неучасть України в інституалізації форм міждержавного співробітництва в рамках СНД, здатних перетворити Співдружність у наддержавну структуру федеративного чи конфедеративного характеру [28].

З огляду на економічну доцільність співпраці в рамках Співдружності в торговельно-економічній сфері Україна на правах асоційованого члена підписала Договір про створення Економічного Союзу. У новоствореній структурі закріплено дуже важливий принцип, ініційований Києвом, – поважання суверенітету кожної держави і невторчання в справи один одного. Варто зазначити, що саме такий стриманий підхід до співпраці в межах Економічного союзу був вигідним для України, оскільки статус асоційованого члена давав Україні право брати участь у всіх нарадах і не зобов’язував підписувати документи, які суперечили національним інтересам України [23, с. 240].

У цілому за 1992–1994 рр. органами СНД було схвалено близько 400 угод, рішень та інших документів, зокрема й такі, що надавали інститутам Співдружності наддержавні функції. Україна з цих документів підписала близько 200 документів, які не суперечили національним інтересам України та не закладали політико-правових основ для трансформації СНД у наддержавну структуру [29, с. 631–632].

У цьому контексті важко не погодитись зі словами З. Бжезінського, який стверджує, що саме чітка позиція України у ході переговорів з пострадянськими

республіками, зокрема з РФ, не дозволила надати СНД статус суб'єкта міжнародного права, у такий спосіб убезпечивши Центрально-Східну Європу від реанімації демократичнішого СРСР [20, с. 51].

Таким чином, Україні належить ключова роль у дезінтеграції СРСР та формуванні постбіполярної системи міжнародних відносин. Участь України у створенні СНД легітимізувала розпад СРСР та унеможливила повторення “югославського сценарію”. Підхід до участі в Співдружності як до інструменту “цивілізованого розлучення” ґрунтувався на доцільності збереження торговельно-економічних зв'язків між пострадянськими республіками, механізми СНД були покликаними для зменшення збитків від розриву єдиного господарського комплексу СРСР та становлення незалежних національних економік. Проте прагнення Росії за допомогою механізмів Співдружності відновити свій політичний та економічний вплив на пострадянському просторі, надавши СНД інституалізованих форм наддержавної структури. Статус суб'єкта міжнародного права змусив Україну дистанціюватись від подальшої інтеграції в межах СНД. Прагнення РФ трансформувати СНД в єдину державу вступило в суперечність прагненням України відстояти незалежність.

Своєю участю в утворенні Співдружності та непідписанні Статуту СНД Україна фактично продемонструвала альтернативний шлях розвитку на пострадянському просторі. Як засновник та учасник Співдружності Київ брав участь у роботі усіх інститутів СНД та прийнятті рішень, але відсутність статусу повноправного члена в Україні дозволяло їй дистанціюватись та активно протидіяти спробам РФ трансформувати Співдружність в оновлений СРСР. Саме такий політико-правовий статус України в межах СНД дозволяв їй активно реалізовувати багатовекторну зовнішню політику, злишатись провідною державою пострадянського простору, конкурентом і альтернативою РФ та розвивати курс на європейську інтеграцію [30, с. 160–161].

Таким чином, різні підходи Києва та Москви до статусу СНД не лише значно ускладнили функціонування Співдружності, але й продемонстрували діаметрально протилежне сприйняття геополітичної реальності після розпаду

СРСР РФ та Україною, що стало серйозним викликом суб'єктивізації останньої на міжнародній арені.

Курс Москви на інституалізацію СНД як наддержавного утворення доповнювався дискредитацією України як ядерної держави, що мало нівелювати наслідки розпаду СРСР для Кремля, зберігши повний контроль над Україною. Форсоване ядерне роззброєння та активне залучення Києва в механізми СНД повинно було зробити Україну “нецікавою” для міжнародної спільноти, що означало обмеження її суверенітету в міжнародних відносинах. Варто зазначити, що від 1991 р. і до сьогодні український вектор розглядається Кремлем як частина внутрішньої, а не зовнішньої політики, яка реалізується в контексті “ближнього зарубіжжя”, або пострадянського простору, який Москва вважає законною сферою виключно своєї інтеграції та геополітичного впливу.

Зауважимо, що особливості й проблеми становлення України як суб'єкта міжнародних відносинах зумовлювались специфікою трансформації політичного режиму в Україні (транзит УРСР в незалежну Україну) шляхом серії неформальних компромісів між комуністами та націонал-демократами, що призвело до імітації національно-державного будівництва і ринкових реформ та сприяло збереженню радянських елементів та методів державного управління. Це стало причиною й, водночас, наслідком відсутності національноорієнтованої еліти, яка б взяла на себе відповідальність за формування та реалізацію національно-державного будівництва, зокрема й сфери зовнішньополітичного курсу. Ендрю Вільсон називає ці неформальні компроміси націонал-демократів з комуністами “угодою з дияволом” і акцентує увагу на тому, що ця співпраця була значно тіснішою ніж в інших посткомуністичних державах. У поєднанні з відсутністю важелів впливу на колишніх партійних функціонерів, які залишились при владі, це призвело до накопичення проблем, які не вдалось вирішити і на 27-ому році незалежності [31, с. 284–285]. Колишні партійні функціонери краще адаптувались до реалій незалежності, ніж дисиденти. Ринково орієнтованим демократам так і не вдалось витіснити партійних номенклатурників з Верховної Ради України чи інших гілок державної влади, як це відбулось у балтійських

держав, натомість це завдання успішно виконали рентоорієнтовані бізнесмени, які в більшості своїй були вихідцями з комсомолу, а не з компартії. Варто також зазначити, що і населення України ментально не було готовим до радикального розриву з радянським минулим. Результати першого електорального волевиявлення українців періоду незалежності демонстрували готовність українців будувати незалежну державу, але лише за умови збереження колишнього політичного режиму.

Становлення незалежності України ускладнювалось геополітичними обставинами, а саме розпадом СРСР, що кардинально трансформувало систему міжнародних відносин. Україні як найбільшій державі Європи з її унікальним геополітичним становищем належала ключова роль у новій геополітичній реальності, але комплекс проблем з її легітимізації у міжнародних відносинах зумовлювався неготовністю міжнародної спільноти до остаточної дезінтеграції СРСР. Для США і Європи метою в холодній війні була нейтралізація комуністичної ідеї, підкріпленої ядерною зброєю. Саме тому краху прорадянських режимів у Східній Європі та розпаду Організації Варшавського Договору було достатньо, аби СРСР втратив статус наддержави. Окрім того, Захід виявився неготовим до становлення незалежності України, яка унеможливлювала збереження єдиної ядерної держави. РФ розглядала незалежність України як тимчасове явище, і, крім територіальних претензій до України, розпочала реалізацію інтеграційних проєктів на пострадянському просторі з метою відновити СРСР. Першим з них стала СНД. Бажання втримати Україну у своїй геополітичній сфері змусило Москву вдатись до економічного і політичного тиску, що в підсумку призвело до реалізації курсу на форсоване ядерне роззброєння Києва. Цей курс отримав потужну підтримку Вашингтона, який визнавав монопольне право на ядерну зброю виключно за РФ на пострадянському просторі. До того ж, окрім формального визнання незалежності й встановлення двосторонніх дипломатичних відносин, Україна не отримала жодних стимулів і гарантій перспективи членства в євроатлантичних структурах. Таким чином, Захід намагався нейтралізувати реваншистські настрої в середині Росії, що, своєю

чергою, лише посилило позицію прихильників курсу на зближення з СРСР та заклало основи багатовекторності як моделі зовнішньої політики, яка від тактики перетворилась на багаторічну зовнішньополітичну стратегію, що не забезпечила жодних міжнародно-правових гарантій територіальної цілісності й суверенітету України з одного боку, а з іншого – не унеможливила війну з РФ.

3.2. Основні тенденції і напрямки зовнішньої політики незалежної Української держави

Необхідним елементом успішного функціонування держави як вищої форми організації суспільства є наявність чітко визначених пріоритетів та завдань зовнішньої політики, реалізація яких забезпечує оптимальні умови для існування суверена (народу як основного джерела та носія влади). Відсутність цього елемента найчастіше простежується в молодих державах. Це зумовлено нестачею дипломатичного і державотворчого досвіду, нелегітимністю політичного режиму, неготовністю інстемблішменту брати на себе відповідальність та відсутністю консолідації в середині нації щодо ключових питань державотворення. Визначальний вплив на формування основних пріоритетів не лише зовнішньої, й внутрішньої політики має чинник взаємовідносин з колишнім центром політичної влади (метрополією), а точніше його бажання (чи його відсутність) зберегти свій вплив у межах попередніх кордонів. Варто зазначити, що відносини зі своїми колишніми залежними суб'єктами здебільшого розглядаються та реалізуються попередніми політичними центрами як вектори внутрішнього, а не зовнішньополітичного курсу.

Україна є яскравим прикладом вищезгаданих тенденцій. Специфіка трансформації УРСР в незалежну Україну та консервація, а не подолання радянських пережитків значно ускладнила процес визначення основних пріоритетів та завдань зовнішньої політики. Адже в українській політичній еліті і народу не було консолідованої відповіді на ключове питання для молодої держави “Quo Vadis?”. Тому основним пріоритетом української дипломатії, після

формального визнання України міжнародною спільнотою, стала інтеграція держави в міжнародну економічну та політичну систему, а отже, забезпечення економічних, політичних та безпекових аспектів незалежності. Реалізація цих завдань української зовнішньої політики безпосередньо була пов'язана з вирішенням питання ядерного роззброєння та врегулюванням відносин з РФ, яка після розпаду СРСР розглядала незалежність України як тимчасове явище.

Успадкований від СРСР третій у світі ядерний потенціал став важливим зовнішньополітичним ресурсом України, раціональне застосування якого в геополітичних реаліях постбіполярного світу не лише забезпечувало б її міжнародну суб'єктність, але й перетворювало Україну на невід'ємний елемент колективної безпеки в Європі. Саме тому Москва ніколи повністю не визнавала власність України ядерну зброю чи її компоненти, намагаючись монополізувати право власності на радянський ядерний спадок РФ, у такий спосіб намагалась досягнути повного консенсусу зі США, які у своїй політиці щодо пострадянського простору чітко дотримувались концепції єдиної ядерної держави, якою мала бути РФ. Враховуючи таку позицію північного сусіда, з метою посилення своїх позицій та необхідністю легітимізувати й юридично закріпити право України на власність, розташовану на її території, зокрема стратегічних та тактичних ядерних сил колишнього СРСР, ВРУ 10 вересня 1991 р. ухвалила Закон “Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України”. У ньому зазначалось, що “майно та фінансові ресурси підприємств, установ, організацій та інших об'єктів союзного підпорядкування, розташованих на території України, є державною власністю України” [32].

Варто зазначити, що попри популярність тези щодо необхідності збереження ядерної зброї, більшість українського істеблішменту усвідомлювала політичні, безпекові, економічні та соціальні наслідки такого рішення Києва. Курс на без'ядерний та позаблоковий статус було закладено Декларацією про державний суверенітет. В. Василенко пов'язує здобуття незалежності України з відмовою від ядерної зброї, оскільки проголошення наміру стати без'ядерною державою створювало політико-правову основу для виходу України з ядерного СРСР [33,

с. 6–7]. Ю. Костенко скептично оцінює цю тезу як інструментарій здобуття незалежності, звертаючи увагу на те, що лише на території 4 радянських республік розміщувалась ядерна зброя СРСР. Але інші 11 суб'єктів Радянського Союзу так і не використали свій без'ядерний статус як передумову здобуття суверенітету і проголосили незалежність лише після розпаду СРСР [21, с. 16].

Попри усі дискусії щодо необхідності реалізації курсу на ядерне роззброєння України, очевидно, що, зберігаючи ядерний статус, вона залишалась б невід'ємною складовою загальносоюзного ВПК, оскільки ядерна зброя і її компоненти розроблялись і створювались за її межами. Вважаємо, що головним аргументом на користь необхідності відмови від ядерної зброї є те, що Київ ніколи не володів і не отримав згодом не лише позитивного контролю над стратегічною ядерною зброєю (можливість застосовувати її на власний розсуд), але й негативного – можливості блокувати використання ядерної зброї з території України [34, с. 18].

Зауважимо, що в геополітичних реаліях постбіполярної системи міжнародних відносин, зокрема позиції США та інших ядерних держав, зберегти ядерну зброю та забезпечити успішну реалізацію стратегії міжнародної суб'єктності для молоді держави було неможливо. Проте розглядаємо успадкований ядерний спадок України як потужний зовнішньополітичний ресурс і, на відміну від більшості політичних популістів, які акцентують увагу на необхідності збереження чи відновлення ядерного статусу нашої держави, дотримуємось позиції, що Україна не могла зберегти ядерну зброю, але повинна була отримати максимальні безпекові, політичні та економічні дивіденди як компенсацію за свій внесок у зміцнення міжнародної безпеки та непоширення ядерної зброї.

Після здобуття незалежності Україна, враховуючи геополітичні реалії, підтвердила курс на без'ядерний статус. Верховна Рада України 24 жовтня 1991 р. ухвалила Заяву про без'ядерний статус України, яка підтверджувала Декларацію про державний суверенітет та закріплювала основні принципи ядерного роззброєння нашої держави та її готовність приєднатись до ДНЯЗ як неядерна

держава [35]. У цьому документі немає вимоги про безпекові гарантії та економічні компенсації за відмову від ядерного потенціалу ймовірно тому, що формально СРСР продовжував існувати і Україну не визнала ще жодна держава, оскільки проголошення її незалежності не було легітимізовано на Всеукраїнському референдумі.

Переконливий результат грудневого референдуму забезпечив необхідну політико-правову основу для процесу міжнародного визнання. Для активізації цього процесу та створення позитивного іміджу нашої держави ВРУ 5 грудня 1991 р. ухвалила Звернення до парламентів і народів світу. Цей документ обґрунтовував прагнення України стати невід'ємною частиною міжнародної спільноти та декларував готовність нашої держави приєднатись до базових міжнародних договорів з метою забезпечення миру і безпеки у світі. Вкотре підтверджувався курс на ядерне роззброєння та бажання приєднатись до ДНЯЗ [36].

Активна реалізація проекту СНД Кремлем створювала додаткові труднощі суб'єктивізації України, особливо намагання створення спільних збройних сил. Для нейтралізації цих загроз український парламент ухвалив Заяву з приводу укладення Україною Угоди про співдружність незалежних держав, у якій українська сторона категорично заперечувала трансформацію СНД на державне утворення чи суб'єкт міжнародного права. Пункт 8 констатував намір стати без'ядерною та позаблоковою державою [37]. 25

Таким чином, курс на без'ядерний статус став одним з ключових напрямків зовнішньої політики України перших місяців незалежності. Відмова від ядерної зброї та позаблоковість стали основними концепціями зовнішньополітичного курсу, що дозволило дистанціюватись від РФ, але не вирішили ключових питань національної безпеки.

Незважаючи на активне становлення політико-правової основи без'ядерного статусу України, США та РФ вимагали форсованого ядерного роззброєння України. Остання для досягнення цієї мети особливо активно використовувала механізми СНД. Очевидно, що саме Росія володіла найбільшим міжнародно-

правовим досвідом з усіх пострадянських республік, використовуючи ситуацію правової невизначеності (проголошення незалежності пострадянськими республіками, інституалізація СНД та формальне збереження СРСР до 26 грудня 1991 р.). Кремль активно реалізовував політику монополізації свого лідерства на пострадянському просторі. І статус єдиної ядерної держави для РФ був основою для легітимізації цих амбіцій. Форсоване роззброєння України забезпечувало не лише монопольне право РФ на ядерний спадок СРСР, але й формувало імідж Москви як нового надійного партнера Заходу в питаннях безпеки.

Лобіювання форсованого роззброєння України Росією чітко простежується в базових нормативних документах СНД. Зокрема, якщо в Угоді про створення Співдружності від 8 грудня 1991 р. йшлося лише про взаємну повагу сторін одне до одного щодо досягнення без'ядерного статусу, то вже Угода про спільні заходи щодо ядерної зброї від 21 грудня 1991 р. зобов'язувала Україну забезпечити вивезення тактичної ядерної зброї до Росії до 1 липня 1992 р. [37]. Наступна Угода СНД щодо створення Стратегічних сил від 30 грудня 1991 р. підтвердила цей термін та встановила остаточний дедлайн повного ядерного роззброєння України – кінець 1994 р. [38].

Вищезгадані угоди не передбачали жодних компенсацій чи гарантій Україні за відмову від ядерної зброї. І саме тому український парламент ратифікував лише першу Мінську угоду – і то із застереженнями. Проте, як зазначає Ю. Костенко, для Москви ключове значення цих документів полягало не в юридичній, а в політичній площині. Російські дипломати активно маніпулювали підписаними, але нератифікованими угодами в рамках СНД, апелюючи до міжнародних зобов'язань України [21, с. 35].

Очевидно, що Україні була нав'язана помилкова концепція ядерного роззброєння. Як зазначає О. Івченко, Україні потрібно було спочатку позбутись стратегічної ядерної зброї, яка викликала серйозне занепокоєння у США і НАТО, і лише після цього вивозити тактичні ядерні заряди [26, с. 200–2001]. Це сприяло б налагодженню відносин із Заходом та зміцнило б позиції Києва у відносинах з Москвою.

Україна не лише не отримувала компенсації за вивезену до РФ тактичну ядерну зброю, але й не брала участі в адмініструванні цього процесу. За інформацією Міністра закордонних справ України А. Зленка, Росія не утилізувала українські тактичні ядерні заряди, а продовжувала їх зберігати на своїх складах [19, с. 337–338].

На початку 1992 р. в українському політикумі активізувались дискусії щодо шляхів набуття без'ядерного статусу та посилилась критика глави держави за форсовану відмову від ядерного потенціалу. У зв'язку з цим Л. Кравчук 12 березня 1992 р. завив про призупинення вивезення тактичної ядерної зброї до РФ, аргументувавши свою позицію відсутністю механізмів забезпечення контролю та вимагаючи міжнародного моніторингу цього процесу [39, с. 70].

Наступним кроком став Указ Президента України №209 від 5 квітня 1992 р., згідно з яким підрозділи стратегічних сил, що дислокувались на території України, підпорядковувались Збройним силам України [40]. ВРУ 9 квітня цього ж року підтримала позицію Президента Л. Кравчука, ухваливши Постанову “Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу”. Цей документ підтверджував курс на позаблоковий та без'ядерний статус. Акцентувалась увага на необхідності забезпечення міжнародного контролю утилізації, вивезеної з України, тактичної ядерної зброї. Саме ця постанова як умова вивезення з території України ядерної зброї фіксувала необхідність надання гарантії національної безпеки нашій державі [41].

Білоруський дослідник Д. Рафеєнко аргументує таку позицію української сторони намаганням посилити свої позиції в загостренні протиріч з РФ щодо розподілу Чорноморського флоту та як відповідь на втручання у внутрішню політику України [42]. Не менш важливими причинами такої позиції Києва стала консолідація законодавчої та виконавчої влади України щодо шляхів набуття без'ядерного статусу. Прихильники форсованого роззброєння, які розглядали ядерну зброю як небезпечний спадок, через активні дії РФ, починають поступатись політикам, які розцінювали успадковану від СРСР ядерну зброю як потужний стартовий капітал. Такий крок Києва зумовлював необхідність

включення США до переговорного процесу та демонстрував невизнання Україною монопольного права лідерства Росії на пострадянському просторі.

Свою чергою, Москва також продемонструвала готовність до компромісу. 17 квітня 1992 р. президенти обох держав підписали Угоду, яка регламентувала процес виведення тактичної ядерної зброї до РФ. Україна отримала доступ до процесу знищення тактичних зарядів [43]. Протокол до цієї угоди передбачав залучення Білорусі та Казахстану до моніторингу цього процесу, але створення реального механізму міжнародного контролю за участі представників західних країн не передбачалося [44].

Намагання України використати ядерне роззброєння для отримання гарантій національної безпеки суперечило позиції США щодо збереження єдиної ядерної держави на пострадянському просторі. За таких умов Договір СНО-1 між США і СРСР втрачав свою актуальність. Саме тому з квітня 1992 р. Вашингтон активізував участь у переговорному процесі стосовно ядерного роззброєння України. Цей період характеризується ситуативним союзом США та РФ, які намагались максимально нейтралізувати вимоги України щодо отримання компенсацій і гарантій за відмову від ядерної зброї.

Компромісне розв'язання ядерного питання на пострадянському просторі полягало в оновленні Договору СНО-1. РФ, Україна, Білорусь і Казахстан як ядерні держави повинні були стати рівноправними учасниками цього договору. 23 травня 1992 р. на зустрічі в Лісабоні глави зовнішньополітичних відомств США, РФ, України, Казахстану і Білорусі підписали Протокол до Договору СНО-1 [45].

Цей договір став важливим етапом міжнародної суб'єктивізації нашої держави. Україна з об'єкта Договору про СНО-1 перетворювалась на його рівноправного суб'єкта, який має право вирішувати весь комплекс питань Договору про СНО-1 у межах своїх обов'язків. За словами А. Зленка, це було де-факто визнання України власником ядерної зброї, розташованої на її території. Крім цього, створювались правові основи для висунення вимог з метою отримання адекватної компенсації за ядерні матеріали, які знаходились в боєголовках, а також відкривалась можливість щодо отримання фінансової

допомоги для знищення стратегічних озброєнь [19, с. 344–345]. Однак разом з успадкуванням прав на ядерну зброю, від якої Україна зобов'язувалась позбутись у найкоротший термін (приєднатись до ДНЯЗ як неядерна держава), наша держава приймала на себе зобов'язання за радянськими боргами та Договором СНО-1. Таким чином, за російським сценарієм республіки отримували зобов'язання, а монополію на ядерну зброю зберігала лише Москва.

Незважаючи на визнання України рівноправною стороною СНО-1, РФ і Захід продовжували заперечувати право власності нашої держави на ядерну зброю, успадковану від СРСР. Негайна ратифікація Києвом Лісабонського протоколу та приєднання до ДНЯЗ стали основним пріоритетом Москви і Вашингтона. Питання механізмів набуття ядерного статусу стало одним з ключових предметів дискусії між парламентом та президентом.

На початку 1993 р. міжнародний тиск на Україну посилювався, що було зумовлено підписанням Договору СНО-2 між США та РФ, який набував чинності за умови ратифікації Договору СНО-1 усіма його учасниками. Таким чином, Україна отримала можливість здобути важливі геополітичні дивіденди, особливо в період зміни адміністрацій у Білому домі, оскільки ставала невід'ємною складовою підтримання режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Яскравим підтвердженням цієї тези є аналітична записка “Ядерні озброєння та національна безпека України” полковника армії США у відставці, консультанта з питань національної безпеки Стефана Д. Олійника. Автор рекомендував Україні відтермінувати ратифікацію Договору про СНО-1 до 20 січня 1993 р., обґрунтовуючи свою позицію приходом до влади адміністрації Б. Клінтона, що дозволило б Україні вступити в початковий період президентства Клінтона як серйозний партнер та важливий чинник міжнародних відносин, від якого залежить міжнародна ядерна безпека. Це б змусило нову американську адміністрацію на чолі з Б. Клінтоном вести діалог з Україною, зрозуміти її реалії та проблеми. На думку автора записки, відтермінування ратифікації одразу не призведе до посилення тиску зі сторони Вашингтона, оскільки нова адміністрація буде вирішувати “організаційні” питання, тоді як питання ядерного роззброєння

України залишатиметься на порядку денному, що змусить Клінтона йти на діалог з Києвом [46, арк. 23–25].

Заяви українських парламентарів та чіткі вимоги України щодо необхідності надання гарантій національній безпеці України в обмін на ратифікацію Договору про СНО-1 та приєднання до ДНЯЗ були використані російською стороною для чіткої пропагандистської роботи з метою дискредитації Києва на міжнародній арені. Зокрема, у своєму посланні послам та постійним представникам України за кордоном від 26 лютого 1993 р. Міністр закордонних справ Зленко зазначає: “Дипломатичні представники та військові аташе РФ ведуть постійну цілеспрямовану антиукраїнську кампанію, зокрема в тому, що стосується ядерної політики...”. Саме з цією метою очільник зовнішньополітичного відомства України закликає українських дипломатів провести комплекс заходів з протидії викривлення ситуації в Україні, її ядерної та воєнної політики, а також позиції України щодо принципових питань її відносин з РФ та іншими державами [47, арк. 29].

Результати переговорів та консультацій щодо надання гарантій безпеки Україні не приносили очікуваного результату. Зокрема у запропонованому російською стороною проекті гарантій РФ зобов’язувалась визнавати і поважати територіальну цілісність України і недоторканість кордонів лише в рамках СНД. В проекті не було зобов’язань РФ утриматись від економічного тиску на Україну з метою реалізації своїх інтересів [46, арк. 3–4]. Таке формулювання не відповідало національним інтересам України, оскільки питання національної безпеки безпосередньо пов’язувалось з геополітичним вибором України: вихід з СНД, згідно з російським проектом мав би наслідком припинення цих гарантій.

Москва лобіювала синхронізувати ратифікацію СНО-1 та приєднання до ДНЯЗ. Це позбавляло Україну юридичного права володіти ядерною зброєю, яка знаходилась на її території. Це значно послаблювало позиції Києва в переговорах щодо отримання гарантій безпеки та матеріальної компенсації.

Позицію України в питаннях ядерного роззброєння було посилено Постановою ВРУ “Про основні напрями зовнішньої політики України” від 3

липня 1993 р. Ця перша зовнішньополітична доктрина нашої держави аргументувала право власності України на ядерну зброю, що не суперечило її курсу на без'ядерний статус [28].

Але навіть такий нейтральний зміст цього документа викликав хвилю протесту російської сторони та дипломатичного демаршу, апогеєм якого стало прийняття російським парламентом постанови про статус Севастополя, яка декларувала суверенітет РФ над українською суверенною територією [48].

Таким чином, російська сторона апробувала інструменти політичного тиску на Київ, піддаючи сумніву територіальну цілісність України та демонструючи готовність переглянути кордони у випадку протидії Києва розподілу радянської спадщини за російським планом.

Зростання напруженості українсько-російських відносин значно ускладнювало одне з головних завдань зовнішньої політики адміністрації Б. Клінтона – забезпечення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Саме тому Вашингтон з червня 1993 р. активно долучається до переговорного процесу. Крім цього, як зазначає Л. Кравчук, нова американська адміністрація готова була змінити акценти на користь Києва у свої пострадянській зовнішній політиці [49, с. 163]. Але відсутність консенсусу серед українського істеблішменту та загострення внутрішньополітичного протистояння не дозволили Україні повністю використати цю сприятливу геополітичну ситуацію на свою користь.

Наслідком цього стали Масандрівські угоди, які було підписано під час зустрічі української та російської делегації 3 вересня 1993 р. Окрім ядерного блоку питань, ключовим завданням стало врегулювання проблеми Чорноморського флоту. Як зазначає у своїх спогадах Л. Кравчук, посередницька місія Вашингтона полягала в тому, аби змусити Б. Єльцина піти на поступки Україні в питаннях матеріальної компенсації за ядерні матеріали, а українська сторона повинна була погодитись з розподілом флоту за російським сценарієм [49, с. 167].

Підсумком зустрічі стало підписання Протоколу про врегулювання проблем ЧФ та трьох угод, які регламентували основні принципи вивезення з території

України та утилізації стратегічної ядерної зброї, а також адміністрування цього процесу. Відповідно до цих документів, Росія зобов'язувалась компенсувати Україні вартість ядерних матеріалів за рахунок постачання палива для українських АЕС, а українські підприємства повинні були здійснювати гарантійний та авторський нагляд за експлуатацією російських стратегічних ядерних сил.

Вищезгадані документи стали наслідком компромісного комплексного розгляду ключових питань українсько-російських відносин, а саме: ядерного роззброєння та розподілу Чорноморського флоту. Але, якщо Москва максимально забезпечила своє домінування у Чорному морі, то Київ отримав мінімальні компенсації за відмову від ядерної зброї. Оскільки вирішення цих питань залишалось невід'ємною складовою глобальної безпеки, то такий результат зустрічі був підтриманий Вашингтоном.

Це дозволило Україні отримати фінансову допомогу від США: 25 жовтня 1993 р. підписано відповідну Угоду, яка визначала умови та механізми надання допомоги Україні у ліквідації ядерної зброї, а також передбачала тісну співпрацю між урядами обох країн у цій сфері [50]. Фінансова допомога зі сторони США реалізовувалась у рамках програми Нанна-Лугара, розробленої у листопаді 1991 р., і покладеної в основу закону “Про зменшення радянської ядерної загрози” [51, с. 67–68]. Згідно з цим законом Конгрес США виділив Україні на 1992–1993 фінансові роки 182,06 млн доларів. У 1994–1995 рр. було виділено ще 175 млн. Таким чином, упродовж 1992–1995 рр. Україна отримала від США 357,06 млн доларів для утилізації ядерної зброї [19, с. 355–356].

18 листопада 1993 р. український парламент ратифікував Договір про СНО-1 і Лісабонський протокол до нього, але з 13 застереженнями. Необхідною умовою відмови від усієї ядерної зброї в постанові зазначено надання надійних гарантій національної безпеки від ядерних держав. Однією з ключових вимог є надання належної фінансової та технічної компенсації і забезпечення контролю українською стороною процесу утилізації ядерних зарядів [52].

Очевидно, що такі вимоги та їх аргументація є цілком логічними, враховуючи матеріальну цінність української ядерної зброї та складність геополітичного становища нашої держави. Проте цілком прогнозованою виявилась реакція США та РФ, які не визнали таку ратифікацію та відновили тиск на Україну, звинувачуючи її у невиконанні взятих на себе зобов'язань.

Зокрема, РФ заявила про неможливість продовження обслуговування стратегічних ядерних сил, які знаходяться на території України. Своєю чергою Вашингтон погрожував скасувати попередні домовленості щодо надання фінансової допомоги та залишити Україну за межами програми НАТО “Партнерство заради миру” [49, с. 176–178].

Посилення міжнародного тиску на Україну вимагало чіткої взаємодії та координації діяльності законодавчої та виконавчої влади у сфері інформування міжнародної спільноти та українського населення щодо логічності та об'єктивності застережень, схвалених українським парламентом у ратифікаційній постанові. Але політикум нашої держави напередодні дострокових парламентських та президентських виборів не зміг досягнути консенсусу, що значно послабило позиції Києва в переговорному процесі.

Очевидно, що таке становище України змушувало її керівництво йти на певні поступки для унеможливлення повної міжнародної ізоляції держави. Інтенсивні переговори в тристоронньому форматі відбувались спочатку у Вашингтоні, а потім у Москві. США продовжували виконувати роль посередника та гаранта дотримання зобов'язань, але основним пріоритетом для них стало якнайшвидше і остаточне вирішення ядерного питання, а не формування системи противаг на пострадянському просторі.

Уже 18 грудня 1993 р. в Київ прибули В. Перрі, заступник міністра оборони США, С. Телбот, Держсекретар США та заступник міністра оборони РФ Г. Мамедов. У ході складних дискусій сторони домовились про те, що Україна розпочне процес передачі стратегічних озброєнь до США в обмін на регулярні поставки твелів для українських АЕС. США гарантували цей компроміс шляхом фінансування поставки перших твелів в Україну. Набагато складнішими

виявились дискусії щодо компенсацій за тактичну ядерну зброю, вивезену до РФ в 1992 р., оскільки Москва не хотіла створювати невігідний для себе прецедент, оскільки з аналогічними вимогами могли виступити Білорусь та Казахстан. Саме тому США ініціювали укладення таємної угоди щодо компенсацій Україні за тактичну зброю [19, с. 359–361].

Проте ці домовленості не вирішили всього комплексу проблем, оскільки представники США і РФ продовжували маніпулювати питанням гарантій безпеки Україні після приєднання до ДНЯЗ. Початок 1994 р. ознаменувався двома важливими геополітичними подіями: стартом програми “Партнерство заради миру” та східноєвропейським турне президента США. Проте візит до Києва не був включений у графік Б. Клінтона такий дипломатичний демарш мав продемонструвати міжнародній спільноті чергову переорієнтацію пострадянської політики США.

11 січня внесено зміни у президентський маршрут – і Б. Клінтон таки відвідав Київ. Після переговорів на спільній прес-конференції лідери США і України анонсували підписання угоди разом з Б. Єльциним, що передбачала утилізацію 176 міжконтинентальних ракет та 1800 ядерних боеголовок. Також Л. Кравчук отримав запрошення для України приєднатись до програми ПЗМ [21, с. 316–317].

Подальші домовленості щодо ядерного роззброєння України були оформлені Тристоронньою заявою Президентів України, США та Росії, яка підписана 14 січня 1994 р. у Москві, куди вирушили Б. Клінтон та Л. Кравчук після переговорів у Києві. Ця заява підтверджувала необхідність приєднання України до ДНЯЗ у статусі неядерної держави. Лідери США та РФ відзначили важливість надання матеріальної компенсації Україні, Казахстану та Білорусі за вартість високозбагаченого урану. Також цей документ констатував погодження спільних одночасних дій для вивезення ядерних боезарядів з території України до Росії, яка компенсує вартість ядерних матеріалів шляхом поставки ТВЕЛів для української атомної енергетики. Своєю чергою, українська сторона взяла зобов'язання забезпечити знищення всієї ядерної зброї, включаючи стратегічні наступальні

озброєння. Президенти США та РФ анонсували надання гарантій безпеки Україні, підтверджуючи їхні зобов'язання у відповідності з принципами ОБСЄ [53]. Згодом Л. Кравчук назве підписання цього документа: “найзначнішим досягненням у сфері міжнародної політики” [54, с. 66].

Хоча очевидно, що ця Заява суперечила не лише більшості українських документів у сфері ядерного роззброєння, але й Масандрівським угодам з РФ. Зокрема, Тристороння заява не передбачала компенсації за плутоній та тактичні ядерні заряди, а матеріальна компенсація обмежувалась виключно поставками ТВЕЛів. Крім цього, Україна могла претендувати на гарантії безпеки лише після приєднання до ДНЯЗ. Зміст цього документа передбачав дуже багато конкретних зобов'язань Києва і значно менше завдань для Вашингтона і Москви. Підпис Л. Кравчука під цими домовленостями – це спроба унеможливити міжнародну ізоляцію України та демонстрація відкритості нашої держави до міжнародної співпраці.

Для реалізації цих домовленостей необхідно було повністю ратифікувати Договір про СНО-1 та Лісабонський протокол до нього, а також приєднатись до ДНЯЗ. Для посилення позицій Президента Л. Кравчука, рейтинг якого стрімко падав, українське МЗС ініціювало та розробило проект багатостороннього договору з ядерними державами про забезпечення територіальної цілісності та суверенітету України, який мав би юридично зобов'язувальний характер та набував би чинності після приєднання України до ДНЯЗ. Проте такий варіант вирішення питання відхилений США, оскільки процес ратифікації Сенатом міг значно затягнутись в часі, що було недопустимим за умов, коли доля СНО-2, зокрема, загального скорочення ядерних озброєнь, залежала від позиції України.

Варто зазначити, що ще в червні 1993 р. Україна отримала тексти гарантій від всіх п'яти ядерних держав. Американський, британський та французький тексти в цілому дублювали так звані “негативні” гарантії неядерним державам, які надавались ще в 1968 р. в контексті підготовки ДНЯЗ. Новий елемент полягав у підтвердженні зобов'язань поважати незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держав – членів ОБСЄ, включаючи Україну. Російський текст

обмежувався зобов'язаннями визнавати територіальну цілісність та кордони України лише в межах СНД [47, арк. 41–42].

Саме тому українська сторона продовжувала вимагати від Росії ефективних гарантій безпеки, які б не обмежувались рамками СНД. Особлива увага акцентувалась на досягнення зобов'язань щодо гарантій утриматись від економічного тиску. З цією метою Україна апелювала до міжнародної спільноти з тезою, що безпека України є не лише її національним пріоритетом, але невід'ємним елементом глобальної системи безпеки, особливо в умовах формування нової постбіполярної системи міжнародних відносин. До того ж геополітичне розташування і потенціал незалежної України виступав важливим чинником стабільності не лише на пострадянському просторі, а й в усій Європі.

У ході активних зовнішньополітичних консультацій та тривалих внутрішньополітичних дискусій команді Л. Кравчука вдалось переконати українських парламентарів зняти усі застереження щодо Договору про СНО-1 та Лісабонського протоколу. У своїй аргументації представники виконавчої влади апелювали до загрози екологічній безпеці, оскільки в значній частині ядерних боєзарядів завершувалися гарантійні строки служби та необхідності доступу України до міжнародних ринків та кредитів. Відповідна Постанова була ухвалена ВРУ 3 лютого 1994 р. [55].

Після завершення внутрішньополітичного циклу, зумовленого достроковими виборами, новий Президент України Л. Кучма намагався активно продовжувати курс на ядерне роззброєння для налагодження відносин зі США. Саме він 30 вересня 1994 р. надіслав листи лідерам США, РФ, Великої Британії та Франції з пропозицією укладення багатостороннього Меморандуму. Хоча у своїй подальшій риторичі активно продовжував апелювати до необхідності оформлення гарантій безпеки Україні саме міжнародно-правовим документом [56, с. 369–370].

Уже 7–9 листопада 1994 р. Україна отримала офіційні підтвердження зі сторони РФ, США і Великої Британії про готовність надати Україні гарантії шляхом підписання багатостороннього меморандуму.

Отже, доходимо висновку, що українська влада в цьому питанні суперечила сама собі, акцентуючи увагу на необхідності оформлення гарантій безпеки міжнародно-правовим договором та ініціюючи підписання меморандуму. Оскільки останній, згідно з теорією та практикою міжнародного договірного процесу, належить до категорії дипломатичних, а не міжнародно-правових документів.

Незважаючи на це, саме офіційне підтвердження ядерних держав оформити гарантій безпеки багатостороннім меморандумом стало основною аргументацією адміністрації Л. Кучми для приєднання України до ДНЯЗ. Це історичне рішення було схвалено 16 листопада 1994 р., коли ВРУ ухвалила Закон України “Про приєднання України до ДНЯЗ”. Текст цього документа відображає тривалі внутрішньополітичні дискусії між прихильниками форсованого ядерного роззброєння та їхніми опонентами. Зокрема, у цьому законі акцентується увага на тому, що положення ДНЯЗ не охоплюють повною мірою унікальної ситуації, яка склалась після розпаду СРСР, а головне – документ підтверджував власність України на ядерну зброю. Проте найважливішим, на наш погляд, є те, що цей закон набував чинності після надання нашій державі гарантій безпеки, оформлених міжнародно-правовим договором [57].

Уже 5 грудня 1994 р. під час Будапештського саміту ОБСЄ відбувся обмін ратифікаційними грамотами про Договір СНО-1. Це означало, що документ вступив у силу і розпочалась його практична імплементація сторонами. Також документи про приєднання України до ДНЯЗ були передані Президентом Л. Кучмою державам-депозитаріям. Лідери чотирьох держав – України, США, РФ та Великої Британії – підписали Меморандум про гарантію безпеки у зв’язку з приєднанням України до ДНЯЗ [58, с. 256–257].

У цьому документі чотири ядерні держави виступали гарантами національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету України, зобов’язувались утриматись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги. Крім цього США, РФ, Велика Британія

зобов'язувались домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки, якщо наша держава стане жертвою акту агресії. У разі виникнення обставин загрози територіальної цілісності та суверенітету України держави-гаранти зобов'язані проводити консультації. Того ж таки 5 грудня в односторонньому порядку свої гарантії безпеки Україні надали Франція та КНР [46, арк. 14–15].

Будапештський меморандум став підсумком не лише ядерного роззброєння України, але й важливою складовою нової геополітичної реальності, зумовленої розпадом СРСР. Очевидно, що цей документ є результатом тривалих переговорів та компромісу між ядерними державами, які намагались зберегти монополію на ядерну зброю та Україною, яка відмовлялась від третього ядерного потенціалу у світі. Це, своєю чергою призвело до різного трактування пунктів цього документа, а головне – відсутність єдиного підходу до визначення правового статусу Будапештського меморандуму.

Для початкового періоду незалежності України характерною була гіперболізація цього документа, як зазначає О. Івченко: "...цей документ фактично змінив геополітичну картину в Європі" [26, с. 216]. Окрім того, дослідник акцентує увагу на безпрецедентності ситуації і на тому, що цей документ є міжнародно-правовим, який чітко фіксує територіальну цілісність та суверенітет України.

Проте варто зазначити, що Будапештський меморандум не є класичним міжнародно-правовим документом у тому розумінні, як це сформульовано у Віденській конвенції про право міжнародних договорів. Зобов'язання зафіксовані формально, хоча за своєю суттю є міжнародно-правовими зобов'язаннями [59, с. 112].

Сама назва документа англійською мовою "Budapest Memorandum on Security Assurances" підтверджує перелічені вище особливості цього документа, адже замість слова "guarantees" (гарантії), використано "assurances" (запевнення) [60, с. 19]. Посол США в Україні (1998–2000) С. Пайфер аргументує заміну терміна "guarantees" на "assurances" тим, що перший використовували для надання гарантій союзникам в рамках НАТО, однак адміністрація США не була готовою

забезпечити можливість ратифікації договору з такими чіткими та конкретними зобов'язаннями сенатом. Тому США розглядали меморандум як політичну угоду про запевнення, а не військові гарантії безпеки [61].

Відкрита збройна агресія РФ проти України не лише продемонструвала неефективність Будапештського меморандуму, але водночас і актуалізувала його значення як міжнародно-правового інструментарію для відстоювання національних інтересів України. Це призвело до серйозної наукової дискусії щодо визначення правового статусу Будапештського меморандуму в доктрині міжнародного публічного права та історіографії.

Дослідники К. Гурін [62], О. Святун та О. Святун [60] визначають Будапештський меморандум як політичну домовленість, апелюючи до намірів сторін та форми документа (*memorandum* – те, що потрібно пам'ятати), а також до відсутності Будапештського меморандуму у переліку чинних договорів США і Великої Британії. Замість характерного для міжнародних договорів формулювання “зобов'язуються”, використовується словосполучення “підтверджують свої зобов'язання”.

Людмила Чекаленко акцентує увагу на серйозному недоліку будапештських гарантій, а саме нечіткості визначення рівня ескалації конфлікту, після якого ядерні держави можуть і повинні втручатись з метою забезпечення суверенітету України, тобто заява залишилася заявою [63, с. 29].

Ігор Лоссовський [64] та Володимир Стешенко [65] відстоюють протилежну точку зору, розглядаючи Будапештський меморандум як міжнародний договір. Їхня аргументація ґрунтується на тому, що зміст аналізованого меморандуму включає в себе міжнародно-правові зобов'язання за іншими міжнародними актами. 25 березня 2015 р., у відповідь на запит України, Секретаріат ООН зареєстрував Будапештський меморандум у статусі міжнародної угоди. Відсутність ратифікації цього документа пояснюється тим, що він набрав чинності з моменту його підписання. Крім цього, І. Лоссовський звертає увагу на те, що Будапештський меморандум не є міжнародно-правовим договором, то наша держава не є стороною ДНЯЗ, а отже, має право на ядерний статус, оскільки

Закон України “Про приєднання до ДНЯЗ” набирає чинності після надання Україні гарантій безпеки, оформлених міжнародно-правовим договором [64, с. 30].

Зважаючи на геополітичні реалії після агресії РФ проти України, на відсутність саме будапештського формату як консультаційної платформи з метою відновлення територіальної цілісності й суверенітету України, констатуємо, що Будапештський меморандум розглядався і розглядається його підписантами, за винятком України, як політична домовленість. Порушення зобов’язань у рамках такої домовленості не призвело до жодної юридичної відповідальності, за винятком політичних наслідків. У випадку невиконання своїх зобов’язань підписантами Будапештського меморандуму – це падіння авторитету міжнародно-правових режимів нерозповсюдження ядерної зброї та потужний стимул до розвитку власних ядерних програм державами, які не є учасниками ДНЯЗ, оскільки Україна, яка відмовилась від третього ядерного потенціалу у світі, стала жертвою агресії РФ, яка виступала гарантом територіальної цілісності та суверенітету України.

Попри неефективність та недовіра Будапештського меморандуму, його підписання стало не лише важливим здобутком молодого незалежної України, яка добилась зобов’язань ядерних держав щодо забезпечення її територіальної цілісності й суверенітету, але й важливою подією в контексті формування нової постбіполярної системи міжнародних відносин. Адже саме цей документ став ключовим легітимізуючим чинником ядерного роззброєння України, яке унеможливило її міжнародну ізоляцію та забезпечило збереження режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Саме позиція України дозволила 11 травня 1995 р. ухвалити рішення про безстрокове продовження дії ДНЯЗ [59, с.113].

Остаточна Україна завершила виконання зобов’язань згідно з Договором про СНО-1 та ДНЯЗ 30 жовтня 2001 р., коли було знищено останню шахто-пускову установку СС-24 [19, с. 375–377].

Реалізація курсу на ядерне роззброєння України реалізовувалась паралельно з вирішенням не менш важливого завдання зовнішньої політики – налагодженням

та врегулюванням відносин з РФ. Очевидно, що російська сторона відіграла одну з ключових ролей у процесі денуклеаризації України. Проте українська ядерна зброя була лише однією зі складових комплексу невирішених питань українсько-російських відносин.

Саме двосторонні міждержавні відносини України і РФ після розпаду СРСР стали визначальними не лише для обох держав та пострадянського простору, але й для всього Євразійського континенту. Характерною особливістю цих відносин від самого початку їх налагодження і до 2014 р. стала їхня амбівалентність. Вона проявлялась у декларуванні стратегічного партнерства, тісної економічної та політичної співпраці, але водночас Москва і Київ перебували в постійній конкуренції за домінування на пострадянському просторі, вели торговельні, митні та газові війни одне проти одного та часто були близькими до збройних зіткнень [66, с. 14].

Саме тому питання розподілу радянського спадку між РФ і пострадянськими республіками стало одним з найважливіших, а у випадку України – і найскладнішим. Адже РФ і Україна як найбільші пострадянські республіки претендували на левову частку колишнього спільного майна СРСР.

Одним з найскладніших аспектів українсько-російських відносин став розподіл Чорноморського флоту СРСР та пов'язана з ним проблема Криму і Севастополя. Як зазначає Г. Касьянов, ЧФ складався з 440 кораблів, 18 субмарин, близько 200 допоміжних суден, 300 літаків і 70 000 персоналу [7, с. 107–108]. З огляду на оснащеність цього флоту ядерною зброєю, українська сторона погодилась про його підпорядкування командуванню Стратегічних сил СНД. Очевидно, що Київ не міг претендувати на ядерну частину ЧФ, але заявив свої права на участь у розподілі решти бойових кораблів згідно з нормами міжнародного права та чинного українського законодавства, адже ще 24 серпня 1991 р. ВРУ підпорядкувала всі військові формування, які знаходились на території республіки українському парламенту [67].

РФ намагалась максимально використати механізми СНД для збереження російського монопольного права на керівництво збройними силами СРСР,

зокрема й ЧФ. Паралельно з активними дипломатичними зусиллями, спрямованими на інституалізацію СНД, вище російське військове керівництво, яке і очолювало збройні сили Співдружності, вимагало від усіх військових, які несуть службу на території України, скласти присягу на вірність РФ [49, с. 145].

Проте до квітня 1992 р. Київ утримався від активних заходів зі створення українських військово-морських сил, намагаючись реалізувати це шляхом консенсусу з Москвою. Саме 5 квітня 1992 р. Президент Л. Кравчук започаткував будівництво військово-морських сил України, доручивши керівництву МО узгодити перелік кораблів із Головнокомандувачем Об'єднаних Збройних Сил Співдружності, які тимчасово передаються в оперативне підпорядкування командуванню Стратегічними Силами СНД [40]. Однак ще до ухвалення цього Указу, РФ вдалось повністю відновити контроль над більшістю кораблів флоту, використавши для цього офіцерські збори, на яких значна частина військовослужбовців віддала перевагу службі СНД, а не Україні [68, с. 93].

У відповідь, Б. Єльцин 7 квітня цього ж року своїм Указом перевів ЧФ під юрисдикцію РФ, підпорядкувавши його Головнокомандувачу збройними силами СНД. Українська сторона мала лише визначити умови дислокації кораблів в портах України. У тексті Указу йдеться про передачу частини кораблів Збройним силам України, але повністю відсутній кількісний і якісний відсоток цієї частини [69].

Українська сторона заявила про повне неприйняття відповідного указу, апелюючи до Віденської конвенції, згідно з якою після розпаду держави кожна з її частин має право на справедливу частину загального майна, і Україна як колишній суб'єкт СРСР не зобов'язана виконувати умови стосовно розподілу майна, ухвалені Москвою без погодження з Києвом [19, с. 393–394].

Для посилення тиску на Україну РФ вкотре актуалізувала територіальні претензії до України, піддаючи на законодавчому рівні сумніву суверенітет України над кримським півостровом. Вже 21 травня 1992 р. російський парламент ухвалив відповідно Постанову №2809–1, яка позбавляла юридичної сили Постанову Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 р. “Про передачу Кримської

області з складу РРФСР до складу УРСР” [70]. Згодом ВР РФ було доручено розглянути питання статусу Севастополя, федеральний статус якого було оголошено відповідною постановою 9 липня 1993 р.

Такі офіційні дії вищих органів державної влади РФ в поєднанні з систематичними поїздками одіозних російських політиків, на кшталт О. Руцького, та ультраправою шовіністичною риторикою російських парламентарів стимулювали сепаратистські настрої серед населення АРК. Їх основою стали соціально-економічні особливості цього регіону, а саме: максимальна інтегрованість економіки півострова в загальносоюзну; надзвичайно сильні позиції партійної номенклатури, оскільки Крим був своєрідним “заповідником комунізму”; заідеологізованість свідомості кримського населення радянськими стереотипами. Це все в поєднанні ставало потужним засобом тиску на Київ у процесі переговорів [71, с. 114–115].

Таким чином, проблема ЧФ РФ в Криму і кримський сепаратизм – це взаємодоповнюючі явища, які, залежно від ситуації, актуалізували одне одного. Цей комплекс проблем став невід’ємною складовою українсько-російських двосторонніх відносин та дестабілізаційним чинником внутрішньополітичного становища України.

Загострення внутрішньополітичного протистояння, погіршення економічного становища в обох державах та загроза неконтрольованого збройного конфлікту змусили лідерів РФ і України продовжити діалог для подолання кризи міждержавних відносин. З цією метою 23 червня 1992 р. в Дагомисі було підписано Угоду “Про подальший розвиток міждержавних відносин” [72], яка передбачала необхідність дотримування пунктів договору між УРСР і РРФСР від 19 листопада 1990 р., що означало актуалізацію формули відносин “Крим – за Кремль”, адже 6 ст. цього договору передбачала взаємне визнання територіальної цілісності й кордонів обох республік [73].

Крім цього, акцентується увага на усвідомленні загрози реваншу ультралівих і ультраправих сил. Ця стаття зумовлена падінням рейтингу влади в обох державах та загальним розчаруванням: в Україні – незалежністю, в РФ –

демократією, оскільки розпад СРСР не призвів до покращення соціально-економічного становища населення. Цією ситуацією ефективно скористались російські реваншисти, яким належала більшість у ВР РФ [72]

Щодо розподілу флоту, то обидві сторони домовились вести переговори про створення окремих флотів РФ і України та використовувати наявну систему базування і матеріально-технічного забезпечення, а також утриматись від односторонніх дій. Питання присяги теж було вирішено компромісно – присягу повинні скласти тій державі, громадянами якої вони є [72].

Наступним етапом врегулювання проблеми розподілу ЧФ стала зустріч в Ялті 3 серпня 1992 р., яка завершилась підписанням Угоди “Про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР”. Головна ідея цього документа полягала у встановленні перехідного періоду, тобто до кінця 1995 р. Протягом цього часу ЧФ виводився зі складу ОЗС Співдружності й підпорядковувався Президентам РФ і України. На перехідний період ЧФ комплектується українськими і російськими призовниками 50 % на 50 %. Щодо присяги та використання системи базування і матеріально-технічного забезпечення дублювали аналогічні пункти угоди від 23 червня цього ж року [74].

На нашу думку, найбільшим здобутком української дипломатії став пункт про виведення ЧФ зі складу ОЗС СНД, що значно послабило саму ідею спільних збройних сил Співдружності, а отже, і унеможливило інституалізацію СНД в наддержавне утворення.

Незважаючи на підпорядкування ЧФ обом президентам та об'єднаному командуванню, домінуюча роль належала Москві, зокрема, в абхазькому військовому конфлікті восени 1992 – навесні 1993 р. Москва використовувала сили ЧФ без погодження з Києвом [75, с. 68].

Подальший розподіл флоту було регламентовано Московською угодою, яку лідери України і РФ підписали 17 червня 1993 р. у розпал чергового загострення двосторонніх відносин. Ця угода передбачала початок практичного розподілу ЧФ у вересні 1993 р. Основним принципом формування окремих флотів України та

РФ є розподіл ЧФ СРСР у співвідношенні 50 % на 50 %. Крім цього, передбачалась участь РФ в розвитку соціально-економічної сфери всіх населених пунктів України, де дислокуватиметься ЧФ РФ [76].

Варто зазначити, що саме в другому півріччі 1993 р. з'являється серйозна загроза переростання політичної кризи в РФ у відкрите збройне протистояння. Опозиційний до президента Б. Єльцина депутатський корпус ВР РФ намагався здобути додаткові політичні бонуси, апелюючи до реваншистських настроїв населення та піднімаючи питання реставрації СРСР. Очевидно, що російські парламентарі намагались використати активні українсько-російські дискусії щодо розподілу майна СРСР у своїй боротьбі. І вже 9 липня Верховна Рада РФ ухвалила постанову “Про статус міста Севастополя”, у якій підтверджувався російський федеральний статус Севастополя, що повинен бути головною базою єдиного Чорноморського флоту [48].

Це рішення російського парламенту отримало негативну реакцію міжнародної спільноти, й РБ ООН, зокрема, підтвердила територіальну цілісність України, зазначивши у резолюції, що рішення російського парламенту не має юридичної сили. Проте така позиція ВР РФ стала черговим стимулом для активізації проросійських сепаратистських рухів на території АРК Крим, що значно послаблювало позиції української сторони в дискусіях з росіянами щодо розподілу майна колишнього СРСР.

Чергова зустріч української і російської делегації, яка відбулась 3 вересня 1993 р., повинна була розглядати питання флоту в комплексі з проблемами ядерного роззброєння України. Додатковим засобом тиску на Київ у цих переговорах стала погроза Москви припинити постачання енергоносіїв – за тиждень до зустрічі постачання газу в Україну було скорочено на 24 %. Російська сторона вимагала негайної виплати боргів за енергоносії, після цього росіяни запропонували списати їх як компенсацію за українську частину ЧФ.

У підписаному за результатами зустрічі протоколі зафіксовано саме таку формулу: РФ переходить увесь флот з інфраструктурою в Криму, а Україна отримує компенсацію. Хоча в самому тексті Протоколу не йдеться про списання

боргів як форму компенсації, Масандрівські домовленості щодо флоту викликали негативний резонанс всередині України [77].

Російська сторона успішно поєднувала політичний та безпековий тиск на Київ з економічним, спекулюючи на залежності української економіки від російських енергоносіїв. Окрім цього, така позиція Л. Кравчука в Масандрі зумовлювалась намаганням посилити авторитет та позиції Б. Єльцина у його протистоянні з ВР РФ, більшість у якій належала комуністам. Саме після Масандрівських домовленостей ЧФ, який підтримував Р. Хасбулатова і О. Руцького, перейшов на сторону президента РФ [78].

Таким чином, проблематика ЧФ та Криму, окрім дискусійного предмету українсько-російських відносин, ставала також важливим чинником внутрішньополітичного протистояння в обох державах, зокрема Б. Єльцина і ВР в Росії, Л. Кравчука та проросійськи налаштованих еліт Криму. Останні розцінили Масандрівські домовленості щодо ЧФ як слабкість Києва.

У жовтні 1993 р. відбувається процес інституалізації кримського сепаратизму, який проявився у намаганні підвищити статус органів влади АРК, зокрема, шляхом введення інституту президентства Криму відповідний “закон” було ухвалено ВР Криму та призначено президентські вибори. Очевидно, що інституалізація сепаратизму, уособленням якої став Ю. Мешков, значно посилила позиції Москви в переговорному процесі з Україною. Оскільки Ю. Мешков активно реалізовував курс на зміну правового статусу кримського півострова, намагаючись інтегрувати економіку Криму в російську та відновити активну військово-політичну співпрацю. З цією метою активно здійснювались спроби підпорядкування силових структур [71, с. 116].

Центральна українська влада намагалась врегулювати це загострення, застосовуючи правові механізми. ВРУ ухвалила 24 лютого 1994 р. відповідну постанову, яка роз’яснювала особливості правового статусу Криму, зокрема, акцентувалась увагу на тому, що АРК як автономна частина України не є носієм державного суверенітету [79].

Варто зазначити, що загострення ситуації на півострові посилювалось невизначеністю статусу ЧФ та його розподілу між Україною та РФ. Наступний раунд переговорів відбувся 15 квітня 1994 р. у Москві, де лідери обох держав підписали чергову угоду для вирішення проблеми розподілу ЧФ. Угода передбачала роздільне базування російського та українського флотів, та, по суті, була імплементацією Масандрівських домовленостей, а саме: українській стороні передбачалось 15–20 % кораблів і суден [80].

Проте навіть такі поступки Києва не змогли нейтралізувати сепаратистські настрої в Криму. Ю. Мешков за підтримки Москви продовжував реалізовувати курс на поглиблення конфронтації з Києвом та зближення з РФ. І тільки після перемоги Л. Кучми на позачергових президентських виборах 10 липня 1994 р. простежується деескалація в протистоянні центральної української влади та Криму. Саме в АРК і в Севастополі колишній Прем'єр-міністр України набрав найбільшу кількість голосів виборців. Це зумовлювалось переконанням жителів Сходу і Півдня України в тому, що Л. Кучма нормалізує відносини з РФ та буде схильнішим до компромісів у відносинах з Росією, ніж його попередник [71, с. 116].

Значно посилило позиції Києва у відстоюванні українського суверенітету над Кримом і Севастополем підписання Будапештського меморандуму, згідно з яким РФ разом з іншими постійними членами РБ ООН виступала гарантом територіальної цілісності й суверенітету України. Очевидно, що це не унеможливило подальші російські провокації та підтримку сепаратистських настроїв у Криму, але все ж значно послабило позиції проросійських організацій, оскільки Москва офіційно визнала Крим і Севастопіль частиною суверенної території України.

Не менш важливу роль у врегулюванні кримської проблеми відіграв і новий підхід української влади до кримської проблеми, зокрема поєднання економічних санкцій, адміністративного тиску з наданням певних привілеїв колишній партійній номенклатурі Криму, а саме: надання права на приватизацію

прибуткових об'єктів та готовність до компромісів з РФ в питаннях розподілу ЧФ [71, с. 116–117].

Яскравим свідченням цього стала чергова угода щодо ЧФ, підписана Л. Кучмою і Б. Єльциним 9 червня 1995 р. в Сочі. Українська сторона погоджувалась на розміщення ЧФ РФ в Севастополі. Угода підтверджувала розподіл майна у співвідношенні 50 % на 50 %, частка кораблів і суден, які повинні відійти Україні, скоротилась до 18,3 %, відповідно РФ – 81,7 %. Кожному офіцеру, мічману і прапорщику гарантувався вільний вибір подальшої служби [81].

Сочинська угода не вирішила всіх проблем українсько-російських відносин, а питання статусу Севастополя залишалось відкритим. Зокрема, на 1996 р. припадає чергове загострення проблеми розподілу флоту, зумовлене активізацією курсу Державної думи РФ на “поглиблення інтеграції народів, які були об'єднані в СРСР”, а отже і збереження російського суверенітету над Севастополем. Основою цього напрямку діяльності Держдуми став Указ Б. Єльцина від 14 вересня 1995 р., який визначав стратегію РФ щодо членів Співдружності. Основною метою цієї стратегії було забезпечення лідерства РФ на пострадянському просторі та максимальна інтеграція колишніх радянських республік в інтеграційні проекти Москви [82].

Очевидно, що проблема визначення статусу ЧФ колишнього СРСР виходила за рамки двосторонніх українсько-російських відносин, адже від її успішного вирішення залежала стабільність та безпека в цілому чорноморському регіоні. Саме тому Захід був зацікавлений у врегулюванні відносин між РФ і Україною, яким належала ключова роль не лише на пострадянському просторі, але й цілому континенті.

Варто зазначити, що, попри різноманітні маніпуляції окремих російських політиків, через проблему розподілу флоту, а отже, і кримську проблему в цілому велась активна підготовка до укладення базового договору між Україною і РФ, який повинен вирішити всі конфліктні питання та стати основою для подальшого формування нормативно-правової бази двосторонніх відносин.

Парафування проекту цього договору відбулось ще 8 серпня 1995 р. За попередніми домовленостями російська сторона погодилась на його підписання, але за умови остаточного врегулювання проблеми флоту, яке повинно включати в себе дислокацію ЧФ РФ в Криму. Таким чином, Москва лобіювала винесення цієї проблеми в окремі угоди, які повинні були передувати підписанню базового двостороннього договору [83, с. 35].

Не менш важливу роль в усвідомленні російською політичною елітою необхідності врегулювати відносини з Україною відіграв геополітичний чинник, зокрема розширення НАТО, що змусило РФ посилити свої позиції на пострадянському просторі та активізувати реалізацію власних інтеграційних проектів. Чергова конфронтація з Києвом значно ускладнила б позиції Росії в таких умовах [75, с. 70–71].

28 травня 1997 р. було закладено основу остаточного вирішення комплексу проблем розподілу ЧФ між Україною і РФ – підписано три міждержавних угоди. Параметри розподілу флоту здійснювались на основі Сочинської угоди. Зокрема, Угода про параметри поділу ЧФ визначала дислокації України, які використовувались російською стороною. Також цей документ встановлював чіткі кількісні обмеження перебування ЧФ РФ на території України (до 25 тисяч особового складу, бойових літаків – не більше 22 одиниці, бойових і броньованих машин – не більш ніж 132 і не більше 24 одиниці артилерії) [84].

Наступна угода визначала правовий статус ЧФ РФ на території України. Російська сторона зобов'язувалась інформувати Київ про призначення командування флоту та про загальну чисельність особового складу і озброєння щороку до 1 січня. РФ позбавлялась права на ядерні озброєння на території України. Російські військові формування в Україні зобов'язувались поважати суверенітет України та утримуватись від втручання у внутрішню політику. Своєю чергою українська сторона гарантувала преференції для сімей російських військовослужбовців, які перебувають на території України. Термін дії цієї угоди 20 років з автоматичною пролонгацією на 5 – річні терміни [85].

Міжурядова угода про взаємні розрахунки між Україною і РФ за своїм змістом була імплементацією масандрівських домовленостей 1993 р. Компенсація українській стороні за вартість переданих РФ кораблів здійснюється у формі погашення кредитних заборгованостей у розмірі 526,509 млн доларів. Крім цього, оплата оренди земельних ділянок, об'єктів інфраструктури, акваторій і бухт, які використовуються ЧФ РФ, здійснюється шляхом щорічного зменшення державного боргу України перед Росією (97, 75 млн дол.) [86].

Підписання цих угод стало результатом серйозних поступок Л. Кучми, головна мета якого полягала у збереженні територіальної цілісності України шляхом нормалізації відносин з РФ. Конституційність цих угод, а особливо закріплення за Севастополем статусу головної військової бази ЧФ РФ, стало предметом гострих дискусій, оскільки ст. 17 Конституції України чітко забороняє розташування іноземних військових баз, а п. 14 Перехідних положень передбачає лише використання наявних військових баз для тимчасового перебування іноземних військових формувань [87].

Проте навіть за умови базування ЧФ РФ в Україні підписані угоди не передбачали реальних механізмів верифікації кількості російських військ у Криму Україною, а головне – відсутність порядку застосування РФ ЧФ в кризових ситуаціях чи воєнних діях, що створювало передумови втягнення України у військові конфлікти без її погодження. Яскравим свідченням цього твердження стала участь російських кораблів у військовій кампанії проти Грузії в 2008 р. [71, с. 117]

Щодо фінансового аспекту цих угод, слід зазначити, що сума 97, 75 млн дол. значно занижена і визначена без будь-якої незалежної експертизи, а шляхом поділу загального боргу за енергоносії на термін 20 років. Хоча, як зазначає О. Волович, орендна плата за базування ЧФ РФ повинна становити 1–1, 8 млрд дол. [88].

Проте саме легалізація російської військової присутності на території Криму та забезпечення домінування РФ у Чорному морі за рахунок української частки флоту колишнього СРСР і відсутність будь-яких реальних фінансових

компенсацій Україні уможливили підписання “Великого договору”. Лише за цих умов російська політична еліта готова була перейти до нової моделі двосторонніх відносин.

Підтвердженням цього є те, що вже 31 травня 1997 р. Б. Єльцин здійснив перший візит в Україну як Президент РФ. Було підписано Договір про дружбу, співробітництво та партнерство, який закріплював концепцію стратегічного двостороннього міждержавного партнерства України і РФ. Одним з найбільших здобутків української сторони стала стаття 2, яка передбачала взаємну повагу територіальної цілісності та дотримання принципу непорушності кордонів, а отже, це означало юридичне визнання суверенітету України над Кримським півостровом. Крім цього, Україна і РФ зобов’язувались утримуватись від дій, спрямованих одна проти одної, і не укладати договорів з іншими державами з цією ж метою. У цілому більшість статей присвячена саме співробітництву (23 з 41) в різних сферах [89].

За змістом “Великий договір” був скоріше символічним, ніж прагматичним актом. Більшість його положень носили декларативний характер. Попри зобов’язання сторін поважати територіальну цілісність одна одної, проблема делімітації кордонів взагалі не увійшла в текст цього договору. Крім проголошення стратегічного партнерства, договір не передбачав жодних конкретних механізмів його реалізації. Зважаючи на те, що основною умовою стратегічного партнерства є повний або частковий збіг стратегічних цілей держав-партнерів, зазначимо, що Україна і РФ ніколи не були реальними стратегічними партнерами тому, що їхні ключові зовнішньополітичні цілі – взаємовиключні (Україна прагнула зберегти свій суверенітет і територіальну цілісність у кордонах 1991 р., а РФ – утримати пострадянські республіки у своїй сфері впливу шляхом реінтеграції СРСР за допомогою різноманітних інтеграційних проєктів) [71, с. 118].

Проте саме цей договір заклав основу українсько-російських відносин, перевівши їх у новий формат відповідно з основними принципами міжнародного права. У сукупності з угодами щодо ЧФ “Великий договір” став основною

формою вирішення одного з ключових завдань зовнішньої політики України – врегулювання відносин з РФ. І хоча основні проблеми двосторонніх відносин не було вирішено, а відтерміновано, все ж створено нормативно-правову основу для подальшого діалогу – Москва де-юре визнала не лише геополітичний факт існування України, а й її територіальну цілісність і міжнародну правосуб'єктність. Час показав відмінність де-юре і де-факто реалізації положень договору і намірів РФ.

Таким чином, після формального визнання незалежності України, ключовим пріоритетом зовнішньої політики нашої держави стало вирішення комплексу складних геополітичних питань, зумовлених демонтажем біполярної системи міжнародного порядку та становленням нових механізмів міжнародної співпраці. Суть цього комплексу полягала у взаємопов'язаних проблемах ядерного роззброєння України, а отже і розподілу майна колишнього СРСР між Києвом та Москвою. Важливість цих питань підтверджується активною участю США у переговорному процесі щодо їх вирішення. Адже, якщо від без'ядерного статусу України залежав міжнародний режим нерозповсюдження ядерної зброї, то від цивілізованого вирішення українсько-російських суперечок – безпека та стабільність не лише на пострадянському просторі, а й на європейському континенті.

Україна, успадкувавши третій ядерний потенціал, намагалась конвертувати відмову від нього в максимальні політичні, безпекові та фінансові дивіденди. Тоді як США і РФ, виступаючи ситуативними союзниками, намагались зменшити претензії України на отримання безпекових гарантій та матеріальних компенсацій. Водночас РФ сприймала незалежність України як тимчасове явище та успішно комбінувала політичний, безпековий і економічний тиск на Київ з метою унеможливлення його дистанціювання від інтеграційних проектів РФ, спрямованих на реінтеграцію СРСР.

Очевидно, що для США основним пріоритетом було врегулювання ядерних питань та недопущення появи нових ядерних держав, саме тому Вашингтон намагався підштовхнути Москву та Київ до взаємних поступок у сфері ядерного

роззброєння і розподілу ЧФ РФ. Зважаючи на загрозу втрати суверенітету України над Кримом, яка зумовлювалась активною підтримкою Москвою сепаратистських настроїв на півострові, українське керівництво погодилось передати Росії свою частку флоту колишнього СРСР, за що отримало матеріальні компенсації за ядерні заряди.

Ратифікація Договору СНО-1 та приєднання України до ДНЯЗ забезпечили оформлення безпекових гарантій Україні Будапештським меморандумом, який розглядали його підписанти, за винятком України, як політична домовленість. Це стало серйозним викликом не лише для національної безпеки України, але й режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Ядерне роззброєння України не вирішило всіх суперечок українсько-російських відносин, і основним предметом українсько-російських дискусій стала проблема базування ЧФ РФ в Україні та систематичні територіальні претензії РФ до України. Переговорний процес значно ускладнювався внутрішньополітичними протистояннями в обох державах. У підсумку РФ забезпечила своє військове домінування на Чорному морі та військову присутність в Криму, що стало серйозним дестабілізаційним чинником внутрішньополітичного становища України. Українська сторона підписанням “Великого договору” домоглась правового визнання своєї незалежності та територіальної цілісності.

Проте врегулювання відносин з РФ не забезпечило всіх необхідних аспектів державної незалежності, особливо енергетичного. Яскравим підтвердженням цього стала залежність України від імпорту російських енергоносіїв, які зберігали монополію на українському ринку. Зокрема, однією з форм матеріальної компенсації Україні за ядерні заряди стало постачання РФ ТВЕЛів для українських АЕС. Своєю чергою компенсацією за базування ЧФ РФ на території України стало погашення українських боргів за енергоносії перед Росією.

Таким чином, вирішення комплексу геополітичних питань, пов'язаних з реалізацією курсу на без'ядерний статус та врегулюванням відносин з РФ, забезпечило збереження територіальної цілісності й суверенітету нашої держави,

а отже, і подальший розвиток міжнародної суб'єктності, шляхом формування та реалізації стратегічно важливих напрямків зовнішньої політики України.

3.3. Європейсько-атлантичний вектор як найважливіший напрям зовнішньої політики України: його витoki і перспективи

Одним з ключових інструментаріїв забезпечення незалежності нових держав та їхнього суверенітету в міжнародних відносинах є формування та реалізація зовнішньополітичного курсу, спрямованого на міжнародну суб'єктивізацію молоді держави та унеможливлення її реінтеграції у структури колишнього політичного центру.

Здобувши незалежність та розв'язавши першочергові зовнішньополітичні питання, Україна постала перед проблемою формування зовнішньополітичної стратегії, яка б не лише забезпечила формальну незалежність, але й гарантувала територіальну цілісність, суверенітет та сприяла б покращенню соціально-економічного становища. Особливості геополітичного становища нашої держави, кардинальні геополітичні трансформації, які синхронізувались у часі з проголошенням її незалежності, кризовий стан економіки вимагали від керівництва ухвалення не лише пришвидшених, але й консолідованих рішень.

Складність полягала у виборі оптимальної моделі зовнішньої політики, яка б враховувала, з одного боку, усю специфіку геополітичного становища, інтегрованість економіки України в загальносоюзний комплекс, її залежність від російських енергоносіїв та тісні гуманітарні зв'язки з РФ, а з іншого – уможлиблювала дистанціювання від геополітичних проєктів Москви. У цьому контексті реальним балансиrom російського домінуючого впливу на пострадянському просторі та альтернативою інституалізації СНД стало формування та розвиток відносин із Заходом. Саме орієнтація на Захід зумовлювалась необхідністю політичних і безпекових гарантій незалежності, доступу до можливостей економічної модернізації, тоді як російський вектор залишався імперативом розв'язання першочергових економічних, енергетичних та

гуманітарних питань. Г. Касьянов зазначає, що курс на Захід, крім природних прагнень інтеграції України в міжнародну спільноту, зумовлювався необхідністю посилення своїх позицій у суперечках з РФ та розглядався як своєрідна противага Москві [7, с. 111]. У російській історіографії європейський вектор України бачиться як механізм унеможливлення поглиблення інтеграції України і РФ [90, с. 152–153].

Проте після перемоги у “холодній війні” пріоритетом для США і їхніх європейських союзників стала підтримка ліберально-ринкових реформ у Росії та збереження єдиної ядерної держави на пострадянському просторі, який вони де-факто визнали сферою впливу РФ і не розглядали як простір дії міжнародної дипломатії. Це, своєю чергою, не лише значно ускладнювало суб’єктивізацію України в міжнародних відносинах, а й сприяло зростанню реваншистських настроїв в російському політикумі, який здебільшого оцінював незалежність України як тимчасове явище.

У цьому контексті підтримуємо тезу авторів праці “Політологія посткомунізму”, які акцентують увагу на тому, що “здобута Україною на початку 90-х років незалежність залишатиметься примарною без повернення до загальноєвропейської цивілізації...” [91].

Цієї ж логіки дотримується Т. Кияк, який розглядає європейський вибір України, як “...логічний і безальтернативний результат процесу утвердження незалежності нашої держави, формування її зовнішньополітичного курсу” [92, с. 572].

Зовнішня політика держави є проекцією її державно-політичних прагнень на зовнішній світ, декларування місця серед народів, адже ступінь її інтегрованості у міжнародне співтовариство є об’єктивним критерієм трансформації всього суспільства та показником реального зовнішньополітичного становища держави [93, с. 353].

Налагодження відносин із Заходом означало не лише реалізацію зовнішньополітичного курсу, але й означало формування своєрідного орієнтиру та ідеї внутрішньої трансформації українського суспільства. Становлення

незалежної України, крім економічного добробуту, ототожнювалось також з гарантуванням основних загальнолюдських цінностей, свободи і безпеки, тому більшість українських політиків задекларували курс на досягнення європейських стандартів.

Ідеологічною основою європейських прагнень нашої держави була концепція “повернення” України в Європу, яка стала українською версією “повернення до Європи” колишніх держав соціалістичного блоку, або концепцією “Центральної Європи”. Після повалення комунізму політичні еліти цих держав розглядали інтеграцію у ЄС як остаточну гарантію незалежності від Москви. Суть “повернення” полягала у відтворенні західноєвропейського політичного і економічного процвітання шляхом глибокої інтеграції з іншими європейськими державами [94, с. 104–105]. Український варіант “повернення” був набагато складнішим, що зумовлювалось значно тривалішим періодом перебування під владою Росії не лише комуністичної, а й царської. Можливо, тому Україна і залишилась поза концепцією “Центральної Європи”, а центральноєвропейський міт не став мейнстримом українських інтелектуальних дискусій щодо шляхів здобуття незалежності України. Крім значно тривалого періоду відсутності власної державності, українські території протягом історії перебували в межах різних держав з відмінним політичним устроєм, що й зумовлювало фрагментацію української еліти. До того ж, на відміну від держав, які потрапили до радянської сфери впливу після Другої світової війни, Україна зіткнулася з дилемою квадраттранзиту, тобто нашій державі потрібно було синхронізувати в часі перехід до ринку і демократії з національно-державним будівництвом.

Найвиразніше спроби “вписання” України в “Центральноєвропейський” дискурс простежуються в есеях Юрія Андруховича, який таким чином намагався знайти українську ідентичність, засвідчивши цивілізаційну приналежність нашої держави до західної цивілізації. Проте його тези ґрунтувались на габсбурзькому спадку та обмежувались виключно Галичиною, що вкотре підтверджує амбівалентні настрої населення України, яке прагнуло незалежності, але виявилось неготовим до подолання радянських пережитків та розриву з РФ, а

також регіональну фрагментацію української ідентичності [95, с. 296–297.]. Тому українська політична еліта, у якій домінуючу роль відігравали колишні партійні чиновники, а не дисиденти, не зуміла поєднати “Повернення до Європи” з набагато популярнішим в українському політикумі гаслі “Україна – не Росія”.

Проте саме зближення з Європою повинно було стати своєрідною компенсацією тривалого періоду відсутності власної державності, а зокрема природніх прав і свобод громадян, які ототожнювались із західним лібералізмом, який і здобув перемогу в “холодній війні” над комунізмом.

Становлення нової постбіполярної системи міжнародних відносин вимагало від нових держав, які прагнули стати її суб’єктами, активних дій з метою адаптації до нової геополітичної реальності. Інструментарієм вирішення цих завдань стало формування та реалізація європейсько-атлантичного вектору зовнішньої політики України, який передбачав налагодження та активізацію співпраці з лідерами нової системи міжнародних відносин ЄС і США, а отже, і НАТО як ключовим механізмом зовнішньої політики останніх в Європі.

Крім історико-геополітичних, економічних й ідеологічних імперативів курсу України на Захід, зокрема і європейсько-атлантичного вектора став радянський спадок. А саме продовження горбачовського “нового політичного мислення” у зовнішній політиці, яке передбачало поступову відмову від біполярності та протистояння двох систем у міжнародних відносинах та зближення з Європою. Підтвердженням цього є те, що бажання співпраці з Європою закріплювалась уже в перших документах, спрямованих на суверенізацію України. Так Декларація про державний суверенітет передбачала, що “...Україна безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах...” [96]. 25 грудня 1990 р. ВР УРСР ухвалила одну з найважливіших постанов, яка передбачала конкретні заходи реалізації Декларації про державний суверенітет у сфері міжнародних відносин, зокрема уряду було доручено забезпечити безпосередню участь УРСР в загальноєвропейському процесі та європейських структурах [97].

Однак розпад СРСР і проголошення незалежності України започаткували нову геополітичну реальність: наша держава опинилась у геополітичному

трикутнику США–ЄС–РФ, – трьох основних геополітичних гравців, які, проте, мають різну вагу, але в силу геополітичного становища України зберігають чинники впливу на неї [98]. Саме тому проголошення незалежності України актуалізувало вироблення нових принципів та засад зовнішньополітичного курсу, які забезпечили збереження територіальної цілісності України та її інтеграцію до міжнародної спільноти. У цьому контексті налагодження відносин із Заходом стало пріоритетом української дипломатії, яка потребувала підтримки у відстоюванні свого суверенітету у протистоянні з РФ щодо майбутнього пострадянського простору.

Всеукраїнський референдум, який легітимізував проголошення незалежності України, заклав необхідну основу для початку міжнародної суб'єктивізації нашої держави. Після визнання незалежності України Польщею та Канадою, 2 грудня 1991 р. Європейські Співтовариства у своїй декларації визнали демократичний характер референдуму та закликали Україну до відкритого і конструктивного діалогу з ЄС щодо дотримання попередніх зобов'язань СРСР [99].

Ця декларація започаткувала відносини України з Європейськими Співтовариствами, але водночас продемонструвала основний пріоритет Брюсселя стосовно України, а саме нейтралізацію наслідків дезінтеграції СРСР, особливо у сфері нерозповсюдження ядерної зброї та виконання попередніх зобов'язань України в рамках Гельсінського Акта та Паризької Хартії.

Більшість дослідників дотримуються тези про те, що початком формальних відносин України з ЄС є грудень 1991 р., коли очільник зовнішньополітичного відомства Нідерландів як головуєчої країни у своєму листі від імені Європейських Спільнот офіційно визнав незалежність України [99; 100; 101].

Важливим здобутком української дипломатії на початковому етапі незалежності стало приєднання до НБСЄ. 30 січня 1992 р. Рада Міністрів закордонних справ держав – членів НБСЄ ухвалила рішення про визнання України повноправним учасником Наради, а вже 26 січня Л. Кравчук від імені України підписав Гельсінський Акт. У цьому контексті актуальною є думка А. Зленка про те, що дипломатичне визнання України і її вступ у НБСЄ стало

підтвердженням становлення України як суб'єкта міжнародних відносин. Членство в Раді Європи стало своєрідним атестатом зрілості, а членство України в НАТО і ЄС тотожне диплому про вищу освіту [19, с. 57–58].

Таке порівняння першого Міністра закордонних справ є яскравим свідченням усвідомлення українською політичною елітою необхідності зближення з Європою. Членство України в НБСЄ – серйозна основа європейсько-атлантичного вектору зовнішньої політики, оскільки це була перша трансатлантична міжнародна організація, повноправним членом якої стала Україна.

У вересні 1992 р. Л. Кравчук зустрівся з Президентом Європейської Комісії Ж. Делором. Під час зустрічі було досягнуто домовленостей щодо укладання угоди і відкриття в Києві представництва ЄК в Україні, а також про започаткування з березня 1994 р. зустрічей у форматі Україна–ЄС [102, с. 197].

Невід'ємною складовою європейсько-атлантичного вектора стало налагодження діалогу з НАТО. Якщо домінуючу роль в актуальності налагодження відносин з ЄС відігравали політичні, ідеологічні та економічні чинники, то безпекові імперативи зумовлювали необхідність співпраці з Північноатлантичним Альянсом. Оскільки саме НАТО після розпаду СРСР відіграє роль найпотужнішого військово-політичного блоку, який функціонує на демократичних принципах та сприяє не лише реформам в галузі оборони, але й лібералізації суспільно-політичного життя. Крім цього, співпраця в рамках НАТО є одним з ключових інструментаріїв зовнішньої політики США в Європі, бо саме Вашингтону належить провідна роль у формуванні постбіполярної системи міжнародних відносин.

Дезінтеграція СРСР та формування нової системи міжнародних відносин кардинальним чином змінили завдання та мету діяльності НАТО. 7–8 листопада 1991 р. в Римі лідери держав Північноатлантичного Альянсу ухвалили нову стратегічну концепцію, яка враховувала геополітичну реальність постбіполярної системи міжнародних відносин. Вона визначала нове бачення гарантування безпеки європейських держав, основою якого повинен стати діалог, співробітництво і забезпечення колективної обороноздатності. У Римській

декларації підкреслювалось, що НАТО підтримує кроки в напрямку ринкових реформ, що здійснювали посткомуністичні країнами. В умовах постбіполярної геополітичної реальності функції основного механізму співпраці НАТО з колишніми сателітами СРСР та традиційно нейтральними державами виконувала створена Рада Північноатлантичного співробітництва (далі – РПАС) [103].

Традиційним початком відносин України з Організацією Північноатлантичного Альянсу вважають січень 1992 р., адже саме тоді представник України вперше взяв участь у засіданні Робочої групи високого рівня РПАС. У лютому цього ж року Генеральний секретар Альянсу М. Вернер відвідав Київ. Очевидно, що найактуальнішою темою під час переговорів з українською владою став ядерний потенціал України та шляхи денуклеризації нашої держави. За словами А. Зленка, були узгоджені три основні напрямки співпраці України та НАТО: обмін інформацією; консультації з питань безпеки; планування заходів, пов'язаних зі спільною обороною [104, с. 40].

Ще одним важливим здобутком у контексті становлення і реалізації європейсько-атлантичного вектору стало приєднання України до РПАС 10 березня 1992 р. А вже 8 червня цього ж року відбувся візит першого Президента України в штаб-квартиру НАТО. Варто зазначити, що Л. Кравчук став першим президентом пострадянського простору, який відвідав штаб-квартиру НАТО [105, с. 101].

Серйозною перешкодою і викликом європейсько-атлантичного вектору зовнішньої політики України стало те, що західні держави, а особливо США, реалізовували проросійську пострадянську політику. Ключове місце відводилось РФ, яка сприймалась Заходом як лідер та гарант стабільності на пострадянському просторі. Тарас Кузьо називає таку політику “відсутністю інтересу”. Хоча інтерес був і чималий, проте обмежувався виключно питанням ядерного роззброєння України. У цьому контексті західноєвропейські держави повністю підтримували реалізацію курсу на форсоване ядерне роззброєння України. ЄС і США виступали союзниками в цьому плані, Брюссель підтримав приєднання України до СНО-1

(1992 р.), а згодом і Тристоронню заяву лідерів США, України та РФ (1994 р.) [106, с. 22].

Варто відзначити і економічний аспект співробітництва України з ЄС, який було започатковано в рамках програми допомоги державам СНД ТАСІС, адже наша держава за розміром отриманих кредитів стала другою після РФ. Важливу роль у стимулюванні економічного розвитку через експорт відіграло включення України в Систему загальних преференцій з 1 січня 1993 р., що значно спростило доступ українських товарів на європейський ринок [101, с. 82].

Формування та реалізація європейсько-атлантичного вектору відбувалось в контексті становлення інституційно-правового забезпечення реалізації зовнішньої політики. 2 липня 1993 р. ВРУ ухвалила першу зовнішньополітичну стратегію України “Про основні напрямки зовнішньої політики”, яка визначила та закріпила перспективну мету зовнішньополітичного курсу нашої держави – членство в Європейських спільнотах [28].

Прихід до влади адміністрації Б. Клінтона та загострення внутрішньополітичної ситуації в середині РФ, загроза реваншу комуністичних сил започаткували зміну акценту з Москви на Київ у пострадянській зовнішній політиці США, що, відповідно, призвело до активізації європейсько-атлантичного вектору України. Це, своєю чергою, сприяло вирішенню комплексу складних питань, пов’язаних з ядерним роззброєнням України та розподілом ЧФ СРСР.

Уже в жовтні 1993 р. в Києві відкрито Представництво Європейських співтовариств в Україні. З березня цього ж року тривали переговори між Україною і ЄС стосовно укладання УПС. Намагання Києва розширити рамки майбутньої співпраці до рівня підписаних угод з Польщею, Угорщиною і Чехословаччиною, які передбачали майбутню інтеграцію, були відхиленні ЄК. Натомість, 14 червня 1994 р. відбулось підписання “класичної” для пострадянських держав УПС між Україною і ЄС в Люксембурзі [107].

Така позиція ЄС зумовлювалась його інтравертною фазою, яка розпочалась після підписання Маастрихтського договору в 1992 р. та трансформації

Європейських Співтовариств у Європейський Союз. Це означало домінування принципів політичної інтеграції над економічною.

Крім внутрішньополітичних трансформацій та дискусій всередині ЄС, ключовим детермінантом відносин України з Європейським Союзом і НАТО був і залишається до сьогодні російський чинник, а точніше – курс Москви на унеможливлення виходу України з геополітичного впливу РФ. Отже, реалізація євроінтеграційних прагнень нашої держави зовсім не вирішується досягненням копенгагенських критеріїв, а передбачає вирішення складних глобальних питань у форматі геополітичної трійки США–ЄС–РФ. Ця особливість стане основною тенденцією європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України та основною відмінністю між євроатлантичною інтеграцією постсоціалістичних країн та нашої держави.

Норман Дейвіс пояснює специфіку відносин між Заходом і РФ збереженням союзницької схеми історії як ідеологічної основи ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин. Парадигма цієї співпраці визначає ставлення до Росії як до стратегічного союзника на Сході, який прагне гарантувати свою безпеку домінуванням у регіоні. “...Природно, що західні держави мають захистити себе від загрози дальшої експансії Росії, але вони не повинні втручатись в законну сферу впливу Росії” [108, с. 58–59]. Очевидно, що до 1991 р. ця сфера включала в себе усю Центрально-Східну Європу, а після поразки комунізму обмежилась пострадянським простором, невід’ємною частиною якого залишалась наша держава до 2014 р.

Повертаючись до УПС України і ЄС, варто зазначити, що саме нею було закладено інституційно-правову основу двосторонніх відносин і зміцнення співробітництва в різних сферах. Угода передбачала систему регулярних консультацій на різних рівнях, створюючи основи для стабільного політичного діалогу Україна–ЄС [107].

Основними пріоритетами партнерства України та ЄС згідно з статтею 1 УПС є: “розвиток тісних політичних відносин шляхом політичного діалогу; сприяння торгівлі, інвестиціям і гармонійним економічним відносинам; забезпечення

основи для взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, науково-технічного та культурного співробітництва; підтримка зусиль України щодо зміцнення демократії й розвитку її економіки та завершення переходу до ринкової економіки” [107]. УПС передбачала створення механізмів імплементації її основних положень, а саме: співпраця на рівнях самітів ЄС–Україна, Ради з питань співробітництва ЄС–Україна, Комітету з питань співробітництва [107].

Варто зазначити, що укладання Угод про партнерство і співробітництво з пострадянськими державами розглядалось ЄС як основний інструмент східної політики, основною метою якої стала нейтралізація негативних наслідків розпаду СРСР шляхом забезпечення стабільності пострадянського простору та економічного зростання нових незалежних держав. Тому Брюссель зосередився на сприянні у відкритості ринків ЄС та наданні технічної допомоги. Підсумовуючи значення УПС між Україною і ЄС, варто зазначити, що в поєднанні з аналогічними угодами з іншими пострадянськими республіками, важлива роль полягала в інтеграції нових держав у загальноєвропейські процеси як запорука виконання їхніх зобов’язань в контексті правонаступництва СРСР, особливо, що стосується ядерних питань [109, с. 78].

ВРУ ратифікувала УПС 20 листопада 1994 р., Європейський парламент – 30 листопада 1995 р. Але в силу вона вступила у березні 1998 р., коли було завершено процес її ратифікації усіма членами ЄС [110, арк. 70]. Крім УПС, важливим стимулом для активізації європейсько-атлантичного вектору стала офіційна позиція ЄС щодо України, ухвалена Спеціальним рішенням Європейської Ради 28 листопада 1994 р. Пріоритетом політики ЄС щодо України оголошувались розвиток міцних політичних відносин, а головне – Брюссель задекларував свою підтримку незалежності, територіальній цілісності й суверенітету України. Важливе значення відводилось підтримці ринкових реформ та лібералізації суспільно-політичного життя [111].

Паралельно тривав процес налагодження відносин з НАТО у рамках співпраці РПАС. Основним інструментом діяльності НАТО в умовах нової геополітичної реальності стала Програма “Партнерство заради миру”, ключовим

завданням якої є налагодження відносин з новими суб'єктами міжнародних відносин шляхом практичного співробітництва, сприяння реформам та забезпечення стабільності. Офіційною основою Програми ПЗМ є Рамковий документ, що був оприлюднений Альянсом в 1994 році одночасно із запрошенням зацікавлених країн до участі в Програмі. Документ зобов'язував держав-членів НАТО консультуватись з будь-якою країною-партнером, яка вбачає пряму загрозу своєї територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеки. Відповідно, держава-партнер також дає гарантії та зобов'язується дотримуватись принципів демократичного суспільства та міжнародного права [112, с. 32].

Важливим здобутком української дипломатії стало те, що Україна першою з держав СНД долучилась до цієї Програми, підписавши Рамковий документ ПЗМ 8 лютого 1994 р., а 25 травня українська сторона передала керівництву Альянсу свій Презентаційний документ ПЗМ. Для української влади приєднання до ПЗМ стало важливим кроком на шляху до зближення з Європою та серйозним свідченням виходу України на міжнародну арену [104, с. 39–40].

Однак політичні еліти східноєвропейських держав, основним пріоритетом яких було форсоване “повернення до Європи”, піддали ідею ПЗМ серйозній критиці, вбачаючи в ній альтернативу перспективі повноправного членства в НАТО. Зокрема, на міжнародній конференції з питань політики Європейської безпеки, що відбулась у січні 1994 р. у Берліні, заступник міністра оборони Польщі заявив, що НАТО сприймають на Сході серйозніше, ніж на Заході, а ПЗМ обіцяє багато, але не може бути гарантією безпеки. Важливим предметом дискусії став російський чинник, зокрема, польська делегація заявила, що західні держави серйозно перебільшують стурбованість РФ можливим розширенням Альянсу, яка проводить політику самоізоляції [113, арк. 1–2].

Така відмінність у ставленні України та її західних сусідів до геополітичних ініціатив Альянсу свідчить про різні стартові можливості (рівень залежності від РФ, наявність внутрішньополітичного консенсусу щодо зовнішньополітичного курсу, підтримка Заходу).

Для України ПЗМ – основний елемент інституалізації відносин з НАТО, посилення європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України. Очевидно, що співпраця в рамках ПЗМ сприяла реформуванню Збройних сил України.

Приєднання України до ПЗМ і підписання УПС з Європейським Союзом стали основними механізмами реалізації європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики нашої держави. Варто зазначити, що Україна першою з пострадянських держав приєдналась до ПЗМ і підписала УПС з ЄС, проте, очевидно, що намагання Києва отримати запевнення про майбутні перспективи членства не входили у стратегії ЄС і США. Крім цього, європейсько-атлантичний вектор України значно залежав від розв'язання комплексу ядерних питань і проблеми розподілу ЧФ СРСР. І лише після ратифікації ВР Лісабонського протоколу, приєднання до ДНЯЗ і поступок РФ в питаннях флоту, Україна отримала політичні дивіденди у формі УПС з ЄС і приєднання до ПЗМ.

Отже, Україна на початку 90-х рр. ХХ ст. за своїм геополітичним потенціалом та рівнем внутрішньополітичних трансформацій значно випереджала пострадянські республіки, які не зуміли позбутись впливу РФ та підтримали її реінтеграційні проекти, спрямовані на реанімацію СРСР, але водночас серйозно відставала від трансформації політичних режимів та зближення із Заходом колишніх держав соцтабору. Проте, саме розвиток європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики став запорукою гарантування реалізації стратегії міжнародної суб'єктності України.

Висновки до Розділу 3

Таким чином, становлення незалежності України синхронізувалось у часі з складними геополітичними трансформаціями, зумовленими дезінтеграцією СРСР та формуванням постбіполярної системи міжнародних відносин. Попри жорсткий антагонізм Заходу і Сходу під час “холодної війни”, США і їхні західноєвропейські союзники виявились зовсім неготовими до краху СРСР та становлення нових незалежних держав. Пріоритетом Заходу після 1991 р. став курс на збереження єдиної ядерної держави на пострадянському просторі та

підтримка реформ всередині РФ, яка розглядалась як гарант стабільності на пострадянському просторі. Крім того, з метою унеможливлення приходу до влади в РФ реваншистських сил США і західноєвропейські держави не розглядали пострадянський простір як сферу дії міжнародної дипломатії, у такий спосіб підтримуючи монопольне лідерство РФ.

Така проросійська пострадянська зовнішня політика США і західноєвропейських держав значно ускладнила позиції України, яка викликала підвищений інтерес Заходу лише в питаннях ядерного роззброєння. Реалізуючи стратегії суб'єктності в міжнародних відносинах, Україна зіткнулась з комплексом складних геополітичних взаємопов'язаних питань ядерного роззброєння і розподілу ЧФ СРСР.

Складність геополітичного становища України зумовлювала необхідність збереження економічних зв'язків з РФ в поєднанні з дистанціюванням від геополітичних проектів Кремля, спрямованих на реінтеграцію СРСР.

Становлення нової системи міжнародних відносин вимагало ефективного інструментарію адаптації України до нових геополітичних умов. У цьому контексті ключова роль належить європейсько-атлантичному вектору, який став основою курсу України на Захід. Це, в свою чергу, крім політичних, соціально-економічних і культурно-ідеологічних чинників, зумовлювалось необхідністю підтримки у суперечках з РФ. Проте особливість транзиту УРСР в незалежну Україну, консервація радянських методів і форм державного управління значно ускладнили модернізацію незалежної України, а отже, і зближення із Заходом.

Крім цього, у відносинах України з США, ЄС і НАТО російському чиннику належала ключова роль, тому від самого початку незалежності Захід зайняв дуже обережну позицію щодо України, надаючи політичну і економічну підтримку, формально підтримуючи євроатлантичні прагнення України, але без реальних практичних заходів і обіцянок перспектив членства.

Список використаних джерел до розділу розділу 3

1. Кулеба Д. Міжнародна правосуб'єктність: теорія і її перспективи // Альманах міжнародного права. 2010. Вип. 2. С. 70–83.
2. Прийдун С. Особливості та проблеми становлення України як суб'єкта нової системи міжнародних відносин // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 51. С. 65–73.
3. Результати поіменного голосування щодо прийняття найважливіших рішень Верховної Ради України / Української РСР. Позачергова сесія. 24 серпня 1991 року. / Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. У 2 т. Т. 1. Житомир: Рута, 2011. С. 534–548.
4. Бойко О. Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень–грудень 1991 р.): Монографія. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. 224 с.
5. Гринев В. А. Гугель. Потерянное десятилетие – контуры новейшей политической и экономической истории Украины. К.: МАУП, 2001. 432 с.
6. Кузьменко Ю. В. Партійно-радянська номенклатура в умовах суверенізації УРСР (березень 1990 – серпень 1991 рр.) // Український історичний журнал. 2013. №4. С. 26–39.
7. Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.
8. Kuzio T. Prospects for the Political and Economic Development of Ukraine // Hamilton D, Mangott, G. eds. / The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations. 2007. P. 25–53.
9. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? // Politics. 2001. Vol. 21. №3. P. 168–177.
10. Kuzio T. Ukraine: Coming to terms with the Soviet legacy // Journal of Communist Studies and Transition Politics. 1998. Vol. 14. №4. P. 1–27.
11. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
12. Литвин В. Украина: политика, политики, власть. На фоне политического портрета Л. Кравчука. Киев: Издательский Дом “Альтернативы”, 1997. 335 с.

13. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х. Віват, 2015. 304 с
14. Motyl A. The Conceptual President: Leonid Kravchuk and the Politics of Surrealism / A. Motyl, J. Timothy Colton, R. C. Tucker (eds) // Boulder Co: Westview. 1995. P. 103–121.
15. Nordberg M. State and Institution Building in Ukraine / M. Nordberg // In Kuzio T. (ed) Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation. Amornk, NY. London, England, 1998. P. 41–60.
16. Богатчук С. С. Історичне значення всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2012. Вип. 20. С. 159–165.
17. Городня Н. Політика США щодо України за президентства Дж. Г. У. Буша (1989–1993 рр.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2016. Вип. 3. С. 24–29.
18. Щербак Ю. Україна на “шахівниці” Буша-старшого / День. 2004. 21 травня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/ukrayina-na-shahivnici-busha-starshogo> (дата звернення: 3. 07. 2017 р.).
19. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. 559 с.
20. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
21. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. К.: Ярославів Вал, 2015. 464 с.
22. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_077 (дата звернення: 6. 05. 2016 р.).
23. Україна в міжнародних відносинах ХХ ст. / За ред. професора Малика Я. Й. Львів: Світ, 2004. 468 с.
24. Постанова Верховної Ради України Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1958-12> (дата звернення: 10. 05. 2016 р.)

25. Заява Верховної Ради України з приводу укладення Україною Угоди про співдружність незалежних держав. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. 13, с. 180 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2003-12> (дата звернення: 10. 05. 2016 р.).
26. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. К.: “РІЦ УАННП”, 1997. 688 с.
27. Статут Співдружності Незалежних Держав. URL http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_033 (дата звернення: 11. 05. 2016 р.).
28. Постанова Верховної Ради України Про Основні напрями зовнішньої політики України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. 37, с. 379. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (дата звернення: 11. 05. 2016 р.).
29. Нариси з історії дипломатії України / За заг. ред. В. А. Смолія. К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. 736 с.
30. Прийдун С. Роль України в інституалізації Співдружності Незалежних Держав // Історія України: сучасні виклики: матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 154–163.
31. Вільсон Е. Українці: несподівана нація. К.: “К. І. С.”, 2004. 552 с.
32. Закон України Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 46, ст. 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-12> (дата звернення: 29. 08. 2017 р.).
33. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ. Було потрібно позбутись ядерної зброї // Український тиждень. 2014. №15. С. 6–10.
34. Потехін О. Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ // Агора. Вип.16. 2016. С. 16–22.
35. Заява Про без’ядерний статус України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 51, ст. 742. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12> (дата звернення: 19. 04. 2016 р.).

36. Звернення Верховної Ради України До парламентів і народів світу. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 8, стор. 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1927-12> (дата звернення: 17. 04. 2016 р.).
37. Угода про спільні заходи щодо ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_086 (дата звернення: 18. 08. 2017 р.).
38. Угода між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_082 (дата звернення: 18. 08. 2017 р.).
39. Єлецьких К. Без'ядерний статус України – добровільний крок або результат міжнародного тиску? URL: <http://nato.pu.if.ua/old/journal/2009/2009-14.pdf> (дата звернення: 21. 08. 2017 р.).
40. Указ Президента України Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209/92> (дата звернення: 21. 08. 2017 р.).
41. Постанова Верховної Ради України Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 29, ст. 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-12> (дата звернення: 27. 08. 2017 р.).
42. Рафеєнко Д. Ядерный фактор во внешней политике Украины (1991–1996 гг.) // Белорусский журнал международного права и международных отношений 2004 — № 3. URL: <http://evolutio.info/content/view/701/55/> (дата звернення: 27. 08. 2017 р.).
43. Угода між Україною і Російською Федерацією про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_016 (дата звернення: 27. 08. 2017 р.).
44. Протокол до Угоди між Україною і Російською Федерацією “Про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення” про порядок контролю за знищенням ядерних боєприпасів, що вивозяться з території України, на підприємствах промисловості Російської

Федерації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_017 (дата звернення: 30. 08. 2017 р.).

45. Протокол до Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_070 (дата звернення: 3. 04. 2017 р.).

46. Подальше скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Гарантії безпеки // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7067. 68 арк.

47. Концепція національної безпеки і воєнна доктрина України. Офіційні документи і заяви з питань забезпечення національної безпеки, воєнної політики України та роззброєння // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7045. 63 арк.

48. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 9 июля 1993 года № 5359-1 “О статусе города Севастополя”. URL: <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/territoriya/5/postanovlenie-vs-rf-ot-09-07-1993--5359-1.html> (дата звернення: 17. 04. 2017 р.).

49. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К., 2002. 392 с.; іл.

50. Угода між Україною і Сполученими Штатами Америки щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_007 (дата звернення: 17. 04. 2017 р.).

51. Голдгейер Дж., Макфол М. Цель и средства. Политика США в отношении России после “холодной войны”. М.: Междунар. отношения, 2009. 520 с.

52. Постанова Верховної Ради України Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3624-12> (дата звернення: 23. 04. 2017 р.).

53. Тристороння заява Президентів України, США та Росії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/998_300. (Дата звернення: 27. 04. 2017 р.).
54. Кравчук Л. Останні дні імперії... Перші роки надії : Запис бесіди С. О. Кичигіна. Київ: Довіра, 1994. 230 с.
55. Постанова Верховної Ради України Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться в пункті 11 Постанови Верховної Ради України "Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3919-12> (дата звернення: 27. 04. 2017 р.).
56. Гай-Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України // Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 114. С. 366–378.
57. Закон України Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 9. 05. 2017 р.).
58. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. К.: Дух і літера, 2003. 578 с.
59. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-ій річниці Незалежності України присвячено. С. 106–114.
60. Святун О. Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження зброї // Віче. 2014. №20. С. 15–20.
61. Steven Pifer. Ukraine crisis' impact on nuclear weapons. URL: <https://edition.cnn.com/2014/03/04/opinion/pifer-ukraine-budapest-memorandum/index.html> (дата звернення: 7. 06. 2017 р.).

62. Гурін К. Будапештський меморандум 1994 р.: договір чи домовленість? // Публічне право. 2016. № 2. С. 182–188.
63. Чекаленко Л. Ядерні гарантії Україні: лише на папері // Віче. 2014. № 7. С. 28–29.
64. Лоссовський І. Будапештський меморандум як міжнародний договір, обов'язковий для виконання його гарантами // Віче. 2015. № 14. С. 28–31.
65. Стешенко В. М. Міжнародно-правова характеристика Будапештського меморандуму 1994 року // Юридичний науковий електронний журнал. 2016. №6. С. 251–254.
66. Задорожній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014: монографія : Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2014. 960 с.
67. Постанова Верховної Ради України Про військові формування на Україні. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, ст. 506. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12> (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).
68. Рибак Н. Б. Кримська проблема в українсько-російських міждержавних відносинах 1990-х рр. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. 2014. № 809. С. 89–97.
69. Указ Президента Российской Федерации от 07.04.1992 г. № 375 О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/1172> (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).
70. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 21 мая 1992 года № 2809-І “О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году”. URL: <http://base.garant.ru/6314854/> (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).
71. Прийдун С. Проблема розподілу Чорноморського флоту СРСР у зовнішній політиці України (1991–1997 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 113–120.

72. Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_018 (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).
73. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_011 (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).
74. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_020 (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).
75. Адамович С. Фактор Чорноморського флоту Російської Федерації в суспільно-політичному житті України (1991–2012 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2012. Вип. 22. С. 65–75.
76. Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_046 (дата звернення: 17. 02. 2018 р.).
77. Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_054 (дата звернення: 17. 04. 2017 р.).
78. Карта Севастополя: триумф президентів, трагедія України (Експертна оцінка. 31.01.1997 р.) / [С. П. Кудряшов, С. О. Одарич, Ю. М. Оробець, М. В. Томенко]. К.: Фонд “Українська перспектива”, 1997. 28 с.
79. Постанова Верховної Ради України Про статус Автономної Республіки Крим відповідно до діючої Конституції та законодавства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4006-12> (дата звернення: 30. 04. 2017 р.).
80. Угода між Україною та Російською Федерацією про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_128 (дата звернення: 30. 04. 2017 р.).
81. Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082 (дата звернення: 30. 04. 2017 р.).

82. Указ Президента Российской Федерации от 14.09.1995 г. № 940 Об утверждении Стратегического курса Российской Федерации с государствами – участниками Содружества Независимых Государств. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/8307> (дата звернення: 1. 05 2017 р.).
83. Olszaski T. Ukraine and Russia: mutual relations and the conditions that determine them // CES studies. Warsaw, 2001. P. 33–50.
84. Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_075 (дата звернення: 1. 05 2017 р.).
85. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076 (дата звернення: 3. 05 2017 р.).
86. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_077 (дата звернення: 3. 05 2017 р.).
87. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 3. 05 2017 р.).
88. Волович О. Шляхи і засоби розв'язання проблеми базування Чорноморського флоту РФ у Севастополі. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n61texts/volovych.htm> (дата звернення: 5. 05 2017 р.).
89. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006 (дата звернення: 8. 05 2017 р.).
90. Аладьина Н. В. Приоритеты внешней политики Украины 1991–2008 гг.: дисс. на на соиск. уч. степени канд.. по. Наук : спец. 07. 00 15. История международных отношений и внешней политики. М.: 2008. 265 с.
91. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (керівник авт. колективу); Заг. ред-ція.: Є.Бистрицький (розд. 1),

- В. Полохало (розд. 2), С.Макеєв (розд. 3), О.Дергачов (розд. 4). К.: Політична думка, 1995. 368 с.
92. Кияк Т. Євроінтеграція України очима ЄС // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2002. Вип. 3. С. 567–576.
93. Скрипнюк О. Правове забезпечення основ зовнішньої політики України на сучасному етапі державотворення // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2000. Вип. 1. С. 351–386.
94. Вахудова А. М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Тараса Цимбала. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. 379 с.
95. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. К.: Критика, 2005. 528 с.
96. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1990. 31, с. 429. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 05. 04. 2016 р.).
97. Постанова ВР УРСР Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 5, ст. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12> (дата звернення: 17. 11. 2016 р.).
98. Возняк Т. Україна між трьома політичними потугами / Культурологічний часопис “Ї”. №39. 2005. Україна як суб’єкт геополітичної гри. С. 178–183.
99. Овчар О, Галаган М. Становлення взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом: шлях до підписання Угоди про асоціацію // Актуальні проблеми державного управління 2011. Вип. 3. С. 109–113.
100. Метельова Т. Європа на обрії: стан і перспективи співробітництва Україна–ЄС // Віче. №16, серпень 2009. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1592/> (дата звернення: 18. 05. 2017 р.).
101. Юрчак М. Б. Еволюція відносин ЄС–Україна у 1993–2014 рр.: історичний аспект. дис. на здоб наук. ст. канд н.: спец. 07. 00. 02. Всесвітня історія. Тернопіль: 2016. 286 с.

102. Сорока С. В., Волчецький Р. В. Еволюція взаємовідносин України з Європейським Союзом // Світова та європейська інтеграція: [навч. посібник]. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. С. 196–215.
103. Римская декларация сессии Совета НАТО о мире и сотрудничестве. Рим, 7–8 ноября 1991 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_011 (дата звернення: 21. 08. 2017 р.).
104. Томашевич О. П. Участь України в програмах Партнерства НАТО // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2002. Вип. 6. С. 39–46.
105. Кордон М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 172 с.
106. Kuzio T. Ukraine's Relations with the West: Disinterest, Partnership, Disillusionment // *European Security*. Vol.12. № 2 (Summer 2003). London : Frank Cass. Pp. 21–44.
107. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (дата звернення: 21. 05. 2017 р.).
108. Дейвіс Норман. Європа: Історія. Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. К.: “Основи”, 2014. 1464 с.: іл.
109. Шеретюк О. М. Політичні імперативи євроінтеграційного курсу України. Дис. на здоб наук. ст. канд. політ.: спец. 23.00.04. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Рівне, 2008. 222 с.
110. Взаємовідносини з Євросоюзом // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/1. 78 арк.
111. Common Position of 28 November 1994 defined by the Council on the basis of Article J.2 of the Treaty on European Union on the objectives and priorities of the European Union towards Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/ALL/?uri=CELEX:31994E0779> (дата звернення: 23. 06. 2017 р.).
112. Долгов І. О. Еволюція партнерства (Україна–НАТО) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2012. Вип. 19. С. 30–39.
113. Міжнародні політичні конференції за участю України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 183. 142 арк.

РОЗДІЛ 4

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКО-АТЛАНТИЧНОГО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

4. 1. Європейський Союз у зовнішній політиці України: основні тенденції та проблеми реалізації стратегії європейської інтеграції

Угода про партнерство і співробітництво України і ЄС заклала основу двосторонніх відносин та сприяла активізації політичного діалогу. Проте імплементація торговельних положень УПС розпочалась ще до завершення процедури ратифікації на основі Тимчасової угоди про торговельне співробітництво, підписаної 1 червня 1995 р. Вона визначала основні принципи торговельних відносин між Україною і ЄС [1]. Саме цей документ став першим у двосторонніх відносинах Україна–ЄС, який заклав правові основи гармонізації українського законодавства з правом ЄС, зокрема у сфері конкуренції та захисту прав на інтелектуальну власність [2, с. 12–13]. Підписанню цієї угоди передували дискусії в контексті першого засідання Спільного комітету Україна–ЄС, яке відбулось 24 березня цього ж року.

Активізації відносин з ЄС сприяло відкриття у Брюсселі Представництва України При Європейському Союзі в липні 1995 р. Із середини 1990-х років регулярними стали зустрічі з “трійкою” Євросоюзу, відбувалися засідання ради співробітництва [3, с. 484].

Паралельно з налагодженням відносин з Європейським Союзом українська дипломатія намагалась забезпечити подальшу суб’єктивізацію України в міжнародних відносинах шляхом інтеграції України до ключових загальноєвропейських структур, зокрема Ради Європи. Заявку на вступ було подано 14 липня 1992 р. Зазначимо, що саме Рада Європи і ОБСЄ стали для нових незалежних держав важливим джерелом стандартів та інформації для передвступного процесу до ЄС. Крім того, західноєвропейські держави використовували залучення східноєвропейських держав до цих структур як

певний стимул для подальшої активізації відносин. Після виконання усіх вимог 26 вересня 1995 р. відбулось обговорення заяви України про вступ до РЄ, яке тривало 2 години. За результатами голосування, лише одна країна утрималась, а решта висловились за прийом України до РЄ. 9 листопада 1995 р. Україна стала повноправним членом РЄ [4, с. 84].

Початок 1996 р. ознаменувався офіційним підтвердженням Президента України Л. Кучми рішення про реалізацію заходів з метою набуття членства в ЄС. Така позиція зумовлювалась необхідністю активного залучення Києва в загальноєвропейський процес та зміцнення міжнародних позицій України. Адже, 3 квітня 1995 р. Єврокомісія ухвалила “Білу книгу”, яка визначала передумови та правила для держав Східної Європи, що прагнуть стати членами ЄС. За словами єврокомісара з питань зовнішніх відносин та Європейської політики сусідства Ганса ван ден Брука, країна, яка претендує на переговори щодо членства в ЄС, повинна втілити більшу частину заходів, передбачених цією “книгою”, що стосувалась Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Болгарії і Румунії, тобто тих держав, які вже уклали відповідні договори з ЄС [5, арк 47].

Усвідомлюючи серйозну відмінність у динаміці розвитку відносин з ЄС між державами Центрально-Східної Європи і України та з метою забезпечення подальшої участі нашої держави у регіональних європейських об’єднаннях, 30 червня 1995 р. Міністр закордонних справ Г. Удовенко звернувся до очільників зовнішньополітичних відомств держав-членів Центральноєвропейської ініціативи (далі – ЦЄІ) щодо підтримки набуття членства в цій організації. Варто зазначити, що таку ініціативу України підтримали Австрія, Словаччина, Чехія та Хорватія, тоді як Угорщина і Словенія зайняли досить стриману позицію щодо перспективи подальшого розширення ЦЄІ [5, арк. 49]. Така ситуація пояснювалась тим, що залучення України до розширення розглядалась кандидатами на вступ до ЄС як загроза швидким темпам євроінтеграції. Експерти зазначають, що, певною мірою цим країнам вигідне збереження іміджу України як антитези до розширення: саме штучно негативне реноме Києва дозволяє краще виглядати досягненням цих країн на шляху до інтеграції з ЄС, зокрема у західноєвропейській громадській та

політичній свідомості [6, арк. 124]. І хоча Україні таки вдалось 31 травня 1996 р. стати повноправним членом ЦЄІ, вищезгадана мотивація наших західних сусідів простежується на подальших етапах реалізації європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України.

В умовах становлення постбіполярної системи міжнародних відносин та для уникнення конфронтації з РФ ЄС зайняв досить обережну позицію стосовно євроінтеграційних прагнень України. У цьому контексті певними заохоченнями такого курсу стали Заява про визнання ЄС української економіки перехідною (червень 1996 р.) та ухвалення Радою Міністрів ЄС Плану дій щодо України (грудень 1996 р.). Цей документ передбачав підтримку України з боку ЄС у 6 сферах (економічні реформи, трансформація українського суспільства, інтеграція України до архітектури європейської безпеки, підтримка регіонального співробітництва, ратифікація та імплементація УПС, реформування енергетичного сектору. Виокремлені пріоритетні сфери для реформування України не були звичайними деклараціями, оскільки Брюссель пропонував реальний інструментарій їх реалізації, зокрема, в рамках виконання програми ТАСІС на період 1996–1999 р. нашій державі виділялось 538 млн еку [7, с. 140].

Стратегічний курс на членство в ЄС було підтверджено на першому саміті Україна–ЄС, що проходив 5 вересня 1997 р. в Києві. Учасники підтвердили необхідність завершення процедури ратифікації УПС, шляхи подолання наслідків аварії на ЧАЕС та актуальні питання двостороннього співробітництва. Реальним практичним заходом зі сторони України після цього саміту стало одностороннє введення Україною безвізового режиму для власників дипломатичних паспортів країн-членів ЄС.

Набуття чинності УПС 1 березня 1998 р. передбачало дію інституціонального механізму двостороннього співробітництва Україна–ЄС, який повинен забезпечити імплементацію всіх положень цієї Угоди. Основою цього механізму стали Рада з питань співробітництва між Україною і ЄС, Комітет з питань співробітництва між Україною і ЄС та Комітет з парламентського співробітництва.

Важлива роль у безпосередній реалізації європейсько-атлантичного вектора належить першому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною і ЄС у рамках УПС, яке відбулось 8–9 червня 1998 р. Саме тоді Прем'єр-міністр В. Пустовойтенко заявив про прагнення України набути асоційованого членства в Євросоюзі. А вже 11 червня 1998 р. українська сторона зважилась на справді революційний крок – бо Президент Л. Кучма Указом затвердив “Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу”. Цей документ був дорожньою картою та відзначався амбітністю, набуття Україною повноправного членства визначалось стратегічною метою, а статус асоційованого членства – ключовим зовнішньополітичним пріоритетом держави в середньотерміновому вимірі [8]. Стратегія визначала 9 основних напрямів інтеграційного процесу та визначала інституційне забезпечення співпраці з ЄС, а також сфери внутрішнього забезпечення інтеграції України до ЄС [9].

Ця стратегія значно посилила європейсько-атлантичний вектор та водночас започаткувала декларативну трансформацію зовнішньої політики України. Проте такий форсований курс на зближення України з ЄС, залишався декларацією, а не реальним наміром інтегрувати Україну до ЄС. Адже саме 1997–1998 рр. можна вважати апогеєм реалізації іншої зовнішньополітичної концепції – політики багатовекторності, яка декларувала європейські прагнення України, проте на практиці передбачала взаємовиключну мету – зближення з інтеграційними проектами Москви на пострадянському просторі. Крім цього, ухвалення Стратегії інтеграції України до ЄС та оголошення останнього стратегічним партнером стало важливим передвиборчим заходом Л. Кучми напередодні чергових президентських виборів 1999 р. Загострення внутрішньополітичного становища в Україні, зумовленого формуванням олігархічної моделі управління державою шляхом непрозорої приватизації та зосередження Л. Кучмою усієї повноти влади, курс на зближення з ЄС ставав важливим чинником забезпечення легітимності політичного режиму. Такий стан речей суперечив основним принципам ЄС, що завершував імплементацію Маастрихтського договору та готувався до найбільшого за свою історію розширення.

Варто зазначити, що після чергового розширення ЄС у 1995 р. (приєднання Австрії, Фінляндії і Швеції) Німеччина ініціювала дискусію щодо поділу влади усередині Унії. ФРН закликає малі країни ЄС бути готовими до “пожертви частиною власного нейтралітету” заради стабільності Союзу. Така позиція зумовлювалась побоюваннями Німеччини і Франції, що збільшення членів ЄС порушить баланс влади не на користь великих держав-засновників Унії. Серйозною причиною таких побоювань стала перспектива найбільшого в історії розширення ЄС внаслідок приєднання колишніх соціалістичних держав Центрально-Східної Європи [5, арк 77–78].

Для пострадянських держав, які перебувають у процесі розбудови демократичних інститутів чи імітують його, характерними є різниця між декларованими принципами та практичними. Україна періоду Л. Кучми є яскравим тому підтвердженням. Намагання Києва відігравати роль “моста” між Заходом і Сходом унеможлиблювалось складними внутрішньополітичними процесами, зіткнулось з активною протидією РФ і не знайшло підтримки Заходу.

Підсумуємо, що концепція багатовекторності сприяла певним тактичним перемогам України на західному напрямку, зокрема прийняття ЄС під час саміту у Відні (грудень 1998 р.) рішення про розробку у 1999 р. Спільної стратегії ЄС щодо України. Основними напрямками роботи МЗС та закордонних установ України у стосунках з ЄС визначено максимально можливе врахування у Спільній Стратегії ЄС національних інтересів України, саме тому передбачалась розробка галузевих концепцій стратегії [6, арк. 44–45]. За підсумками роботи саміту відносини Україна–ЄС визначено як унікальне стратегічне партнерство. Важливими здобутками стали готовність ЄС підтримати вступ України до СОТ та розпочати переговори щодо заснування зони вільної торгівлі. Крім того, ЄС підтримав український варіант транзиту каспійської нафти до Західної Європи.

Для збільшення ефективності діяльності українських дипломатичних установ у країнах-членах ЄС 18 травня 1999 р. у Брюсселі відбулась нарада Послів України в країнах-членах ЄС з питань інтеграції України до ЄС. Основним меседжем цієї наради стала необхідність залучення всіх складових елементів ЗМІ,

громадських організації до формування суспільно-громадської та політичної думки країни перебування щодо інтеграції України до ЄС. Головна мета – формування якнайширшої платформи для підтримки в країні перебування лінії України на європейську інтеграцію, усунення упередженого ставлення та розповсюдження односторонньої інформації щодо політики Києва. Дипломати закликали диппредставництва проробити форми контролю реалізації цих кроків [6, арк. 119–123].

Ще однією важливою реакцією на євроінтеграційні прагнення України стало ухвалення під час грудневої сесії Європейської ради у Гельсінкі (1999 р.) Спільної стратегії ЄС щодо України. Цей документ визначав стратегічне партнерство між Україною і ЄС невід’ємним чинником зміцнення миру та процвітання у Європі, акцентувалась увага на унікальному географічному розташуванні нашої держави та її визначальній ролі в регіоні. ЄС визнає європейські прагнення України та її європейський вибір. Основними цілями стратегії визначено підтримку демократизації та економічних реформ; забезпечення стабільності і безпеки; підтримка зміцнення співпраці Україна–ЄС в контексті розширення останнього. Варто зазначити, що ЄС також підтримало активізацію регіональної політики України в контексті створення та розвитку ГУАМу [9]. Слід наголосити, що стратегія передбачає започаткування напрямів співпраці, які виходять за межі УПС. Зокрема, вперше йдеться про готовність ЄС активно залучати Україну до заходів у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС [10, арк. 2–4].

Ухвалення цієї стратегії зумовлювалось майбутнім розширенням ЄС та необхідністю підтримки процесу демократизації та економічних реформ в Україні. Незважаючи на те, що стратегія не визначала за Україною статус країни-кандидата, сам факт її прийняття свідчив про застосування нового інструменту спільної зовнішньої політики щодо пострадянського простору. Варто зазначити, що аналогічну стратегію ухвалила Європейська рада щодо РФ в червні 1999 р. Таким чином, ЄС намагався зберігати паритет на пострадянському просторі, прагнучи нейтралізувати початок нового міжнародного протистояння.

Окрім геополітичних детермінантів ускладнення інтеграції України ЄС (інтравертна фаза ЄС та неготовність до нового протистояння з РФ), звертаємо увагу на серйозні проблеми реформування української економіки та сфери державного управління. Характерною рисою першого десятиліття незалежності стала перманентна економічна криза, яка доповнювалась політичною, що значно послаблювало міжнародне становище України. Проведене в 1998 р. порівняльне дослідження показало, що валовий внутрішній продукт на душу населення в Україні становить 4,4 % порівняно з середнім показником по країнах ЄС. На соціальне забезпечення населення в Україні витрачалось коштів у 31 раз менше, ніж у країнах ЄС, на тисячу жителів припадало в 5 разів менше автомобілів, у 2 рази менше телевізорів. На думку експертів Міжнародного центру перспективних досліджень, незважаючи на те, що керівництво України проголосило вступ до ЄС стратегічною метою зовнішньої політики держави, внутрішня економічна політика з цим була не пов'язана [11, с. 341–342].

Здобувши перемогу на президентських виборах Л. Кучма продовжив реалізацію курсу на зближення з ЄС. Зокрема, 14 вересня 2000 р. Указом Президента України була затверджена конкретна Програма інтеграції України до Європейського Союзу, яка повинна була виконувати функції дорожньої карти виконання Стратегії інтеграції України в ЄС. Документ складається зі 140 розділів, які охоплюють усі сфери суспільного життя держави, а основною метою запропонованих заходів визначено досягнення копенгагенських критеріїв [12].

У березні 2001 р. Європейський Парламент ухвалив резолюцію щодо Спільної Стратегії ЄС до України – European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine [13]. Резолюція визнає, що Україна відіграє ключову роль для збереження миру, стабільності та процвітання в Європі в період після “холодної війни”. Підкреслюється, що наша держава є активним членом Ради Європи та Організації з безпеки та співробітництва в Європі, посідає важливе місце в Центрально-Європейській Ініціативі та співробітництві в Чорноморському регіоні, грає ключову роль у групі ГУУАМ і вибірково бере участь у діяльності СНД [13].

Окремо визнавався важливий внесок України в підтримання миру і стабільності – у відмові від ядерної зброї, пошуках вирішення проблем Придністров'я та проведення миротворчих операцій у колишній Югославії і участь у програмі НАТО “Партнерство заради миру”. На думку Ю. Щербака, ЄС обрав щодо України зважену і обережну стратегію: висунувши ряд умов, без виконання яких неможливе перетворення України на демократичну європейську країну, на цей час ЄС зберігав дистанцію і не надто ангажувався до українських справ [11, с. 349].

Незважаючи на це, у 2002 р. з метою посилення інституційного-правового забезпечення європейсько-атлантичного вектора Указом Президента в Україні створено Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції, на чолі з Президентом. Завданнями Ради є забезпечення ефективної координації і контроль за діяльністю органів державної влади у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, схвалення відповідних рекомендацій цим органам [14]. При Президентові України створено консультативно-дорадчий орган – Національна рада з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [15]. При Міністерстві юстиції з 1998 р. діяла також Міжвідомча координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, яку очолює міністр [16].

У травні цього ж року Л. Кучма презентував Послання Президента України до Верховної Ради “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки”, яке основою стратегії економічного та соціального розвитку України на наступне десятиріччя визначало практичну реалізацію до 2011 року завдань, пов'язаних зі створенням внутрішніх передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС [17].

Було визначено дедлайни виконання основних завдань на шляху євроінтеграції: до 2002–2003 рр. розв'язання комплексу проблем, пов'язаних із вступом України до Світової організації торгівлі; створення не пізніше 2004 р. зони вільної торгівлі з ЄС; створення до 2007 р. Митного союзу України з ЄС; отримання Україною не пізніше кінця 2007 р. статусу асоційованого члена

Євросоюзу; забезпечення поступового впровадження критеріїв вступу України до Валютного союзу ЄС.

Проте друга каденція Президента Кучми принесла двоякість у зовнішньополітичний курс України: з одного боку, задекларовано курс на євроінтеграцію, а з іншого – українська “багатовекторність” у зовнішній політиці поступово трансформується у беззастережну орієнтацію на Росію. Саме 2002 р. був піковим у зовнішньополітичній ізоляції України в особі її президента, пов’язаній з “касетним скандалом” та справою щодо можливого продажу Україною радарних установок “Кольчуга” Іраку.

Оскільки дія спільної стратегії ЄС щодо України завершувалась через чотири роки, то для української влади в умовах фактичної євроатлантичної ізоляції було надзвичайно важливо підвищити свій рівень відносин з Брюсселем в умовах “post-enlargment”. Проте намагання українських дипломатів напередодні чергового саміту Україна-ЄС, що проходив у Копенгагені (липень 2002 р.), заручитись підтримкою окремих країн, зокрема Данії, були безрезультатними. У цілому ЄС зайняв значно обережнішу позицію щодо України, бо замість конкретних заходів підтримки, у переговорах з українськими представниками найпоширенішою залишалась загальна фраза про “важливість України для Європи”. Зокрема, датські дипломати ставили під сумнів реальність набуття асоційованого членства України в ЄС до 2007 р. [18, арк. 50–53].

Окрім цього, українська дипломатія намагалась переконати ЄС у необхідності диференційованого підходу до оцінки євроінтеграційних потенціалів нашої держави та не допустити узалежнення взаємин України і ЄС від відносин Унії з іншими пострадянськими республіками, зокрема Молдови і Білорусі. У такий спосіб Київ намагався повторити алгоритм інтеграції держав ЦСЄ, які оцінювались Брюсселем індивідуально, а не узагальнювались в один блок [18, арк. 95].

Зокрема, під час зустрічі Л. Кучми з Президентом Європейської комісії Р. Проді, яка відбулась 15 травня 2002 р. у Брюсселі, останній висловив ідею розбудови Україною і ЄС Спільного політичного та економічного простору.

Такий формат співпраці, за словами єврочиновника, передбачав більшість переваг членства в Унії, окрім спільних інституцій. Зі свого боку, Президент України заявив, що Київ усвідомлює всі проблеми ЄС і тому потребує лише політичного сигналу про майбутню перспективу членства України в ЄС [18, арк. 97–98].

Незважаючи на це, Європейський Союз проігнорував план українського керівництва і запропонував Україні статус “сусіда”. Крім геополітичних причин такого рішення, варто звернути увагу і на певне розчарування ЄС внутрішньою політикою Л. Кучми, зокрема відсутністю прогресу в детінізації економіки та використанням адміністративного ресурсу на парламентських виборах 2002 р.

З метою адаптації своїх сусідів до найбільшого в історії ЄС розширення, яке відбулось у 2004 р., Європейська комісія 11 березня 2003 р. офіційно розповсюдила Звернення (Комунікацію) до Європейської Ради та Європейського Парламенту “Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з нашими східними та південними сусідами”, а на саміті ЄС в Салоніках у червні 2003 року були схвалені Висновки Ради Євросоюзу щодо “Ширшої Європи”. Очевидно, що ця концепція не виключала майбутньої перспективи членства у ЄС для її нових сусідів, оскільки підтверджувала статтю 49 Угоди про Європейський Союз, визнаючи право кожної європейської держави на членство в Унії [19].

Запропонована Комісією стратегія мала б вдосконалити політику ЄС щодо сусідніх держав, розвиток відносин з якими здійснювався на слабкій нормативно-правовій основі. Очевидно, що важливе місце в ній відводилось пострадянським республікам, які після чергових розширень ЄС ставали його безпосередніми сусідами.

Основною метою Європейської політики сусідства (далі – ЄПС) стала популяризація цінностей ЄС та нейтралізація негативних наслідків його розширення для нових сусідів, тобто унеможливити формування нових ліній розмежування в Європі шляхом залучення нечленів Унії до різних форм співпраці в контексті підтримки розбудови демократичного суспільства та механізмів ринкової економіки. Тобто ЄПС стала основним інструментарієм гарантування безпеки і стабільності на кордонах ЄС.

У контексті реалізації ЄПС пріоритет надавався тим державам, які зможуть забезпечити верховенство права, прозорість державного управління, права людини та розвиток механізмів ринкової економіки. Крім східних сусідів ЄС, ЄПС поширювалась на південні держави, які межують з Унією на суші чи морі. Таким чином, крім 5 пострадянських республік, ЄПС стосувалась держав Північної Африки і Близького Сходу. Зі свого боку, РФ відмовилась увійти у ЄПС, підписавши з ЄС окрему угоду про стратегічне партнерство, яке і стало основою їхнього двостороннього співробітництва.

Для України ЄПС, за словами М. Вахудової, дала змогу ЄС пообіцяти політичну й економічну підтримку, не змушуючи Брюссель підтверджувати або заперечувати перспективу членства нашої держави в Унії [20, с. 13].

Отже, Україні не вдалось вивести співпрацю з ЄС за межі класичної моделі, запропонованої для європейських держав пострадянського простору у контексті ЄПС, та домогтись чіткого меседжу щодо майбутньої перспективи членства. Очевидно, що в тогочасних реаліях міжнародної політики реалізувати таке завдання було надзвичайно складно. Україна в геополітичному контексті продовжувала залишатись невід'ємною частиною пострадянського простору, а отже, питання переорієнтації зовнішньополітичного курсу нашої держави значною мірою залежало від позиції РФ, яка розпочала реалізацію комплексу заходів з метою реінтеграції пострадянського простору під своєю егідою. Однак українська політична еліта на чолі з Л. Кучмою, який заявив про курс на членство в ЄС, так і не змогла акумулювати всіх зусиль і ресурсів, а також консолідувати українське суспільство, щоб досягнути такої амбітної мети. У цьому контексті повністю погоджуємось зі словами С. Віднянського: “Для української влади часів Кучми “європейський вибір”, безумовно, був свідомим. І так само свідомо він залишався декларацією. Цей вибір не впливав на характер розвитку, проте створив привабливу декорацію, став одним з інструментів утвердження самої влади, її багатофункціональним стабілізатором” [21, с. 742–743]. Крім цього, курс на євроінтеграцію реалізовувався Л. Кучмою в контексті політики багатовекторності. У такий спосіб українська дипломатія намагалась поєднати

євроінтеграцію з реінтеграцією в рамках участі в російських політико-економічних проектах (ЄврАзЕС, СЕП), які за своїм змістом і метою передбачали альтернативні шляхи розвитку. За словами Г. Перепелиці, це призвело не лише до кризи у відносинах з ЄС, але й до поразки багатовекторної політики [22, с. 564].

2004 р. започаткував якісно новий етап у відносинах України з ЄС, оскільки вони стали безпосередніми сусідами. Проте основним імперативом, який визначав подальші відносини Україна–ЄС стала Помаранчева революція. Вона сприяла формуванню якісно нового міжнародного іміджу України як держави, яка зуміла мирним шляхом вирішити глибоку політичну кризу та до влади в якій прийшов проєвропейський опозиційний кандидат В. Ющенко. Помаранчева революція сприймалась як перемога європейської орієнтації та демократичних цінностей. Адже, здавалосьь, разом з Ющенком перемиг курс і на євроінтеграцію України та її самоідентифікацію як європейської країни з розвиненими демократичними інститутами.

Аналізуючи європейсько-атлантичний аспект трансформації зовнішньої політики, варто зазначити, що саме з В. Ющенком у 2005 р. ототожнювалась остаточна відмова від багатовекторності та переорієнтації зовнішньої політики на європейсько-атлантичну інтеграцію. Перші візити В. Ющенка до Європи та США були справді тріумфальними: його виступи в Європарламенті й Сенаті США навесні 2005 р. справили позитивне враження деклараціями про наміри України. Проте, як зазначає Г. Касьянов, досить швидко з'ясувалось, що здійснення цих декларацій не завжди в компетентності Глави держави [23, с. 389].

Адже з переходом до парламентсько-президентської форми правління відбулось зміщення всієї виконавчої вертикалі. Тому характерною особливістю діяльності України на міжнародній арені в окреслений період є її пряма залежність від внутрішньополітичного становища. Ця тенденція була характерна і для наступних періодів, але саме в період 2005–2010 рр. вона найчіткіше проявилась.

Першим свою позицію стосовно активізації європейського курсу України висловив Європарламент. У резолюції, ухваленій 13 січня 2005 р., ЄП вітав

подолання політичної кризи в Україні шляхом проведення чесних, демократичних виборів, висловив підтримку євроінтеграційному курсу держави, а також закликав ЄК і Європейську раду переглянути співпрацю з Україною в рамках ЄПС з урахуванням нової політичної ситуації. Зокрема, Європарламент закликав розглянути питання візової лібералізації для України, своєчасне визнання статусу ринкової економіки та підтримку у вступі України до СОТ. До того ж, крім Плану дій у рамках ЄПС, європейські парламентарі закликали надати чітку європейську перспективу Україні шляхом її залучення до інших форм асоціації з ЄС [24].

Проте Європейська комісія та більшість лідерів держав-членів ЄС продовжували будувати свої відносини з Києвом за старою схемою, так, нібито в Україні нічого не відбувалось, хоча, на думку Г. Касьянова, момент потребував зовсім іншої динаміки чи хоча б іншої риторики, значно потужніших сигналів Україні щодо перспектив членства в ЄС [23, с. 390].

Важливим детермінантом такої позиції стала чергова інтравертна фаза самого ЄС, зумовлена адаптацією нових членів. Варто зазначити, що характерною тенденцією функціонування ЄС є те, що етапи розширення супроводжуються зміцненням внутрішньої інтеграції (після приєднання Іспанії і Португалії в 1986 р. розпочалась підготовка запровадження спільної валюти та розробки спільної зовнішньої політики; наслідком чергового розширення в 1995 р. зміцнено співпрацю судових органів, а після розширення в 2004 р. погоджено проект Конституції ЄС) [25, арк.21].

Основою співпраці України і ЄС в рамках ЄПС надалі став трирічний План дій, підписаний 21 лютого 2005 р. та доповнений 10 додатковими пунктами, що передбачали надання українській економіці статусу ринкової, підтримку вступу до СОТ, перспективи створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС та візову лібералізацію. Щодо останнього, то цього ж року Україна в односторонньому порядку скасувала візи для громадян держав ЄС.

На черговому саміті Україна–ЄС, що відбувся 1 грудня 2005 р. в Києві, сторони визначили позитивну тенденцію двосторонніх відносин, які стали “глибшими і потужнішими” [26].

Серйозним викликом для реалізації курсу на євроінтеграцію стала боротьба всередині помаранчевого табору, адже в умовах переходу до парламентсько-президентської форми правління загострилось протистояння Президента і Прем'єр-міністра. З метою нейтралізації його негативних наслідків у вересні відбулись серйозні кадрові зміни: уряд Ю. Тимошенко відправлено у відставку, змінено керівництво секретаріату Президента та РНБО. Проте це лише посилило внутрішньополітичну боротьбу, а отже, послабило консенсус стосовно необхідності реалізації курсу на зближення з ЄС та значно зменшило електоральну підтримку В. Ющенка, адже здебільшого населення України розраховувало на швидкі та кардинальні зміни.

Для ЄС нездатність консолідації української політичної еліти, домінування фракційних інтересів над національними в поєднанні з відсутністю кардинальних реформ стало основою для формування візії “втоми від України”. Про це яскраво свідчать заголовки статей європейської преси, присвячених першій річниці Помаранчевої революції, до прикладу: “Скривджена революція”, “Революція в Україні має кислуватий присмак”, “Гордість і розчарування в Україні”, “Україна: після революції означає перед революцією”, “Помаранчева революція проминула”, “Річниця втраченого шансу”, “Київ: ностальгія і сигнали примирення”, “Ідеї революції не здійснилися” [27, арк. 1–42].

Крім цього, новій українській владі не вдалось розробити чіткої стратегії європейської інтеграції України, і тим більше донести основні її ідеї до населення України, яке здебільшого залишалось доволі інертним. Характерною тенденцією політичної активності українських громадян є те, що протестного потенціалу вистачає лише на зміну влади, як це відбулось у 2004 р., але не на зміну правил гри і перезавантаження самої системи влади. Домінування патерналістських настроїв та радянської ідентичності призвело до неготовності форсованої геополітичної переорієнтації. За результатами загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного Центром ім. О. Разумкова в червні 2007 р., – 50,4 % громадян підтримали ідею вступу України до ЄС [28, с. 272]. Такий результат є досить непоганим, проте він свідчить про відсутність реальних

заходів органів влади в напрямку інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо євроінтеграційного курсу України.

Аналізуючи цю проблему в глобальному контексті, варто акцентувати увагу на тому, що за своїм змістом “українське питання”, яке до 1991 р. зводилось до того чи бути українській незалежності взагалі, після 1991 р. ототожнювалось з геополітичним курсом нашої держави. Протягом історії “українське питання” ніколи не обмежувалось самою Україною, а визначалось глобальним геополітичним контекстом. Після 2004 р. основною причиною неготовності ЄС запропонувати Україні чітку перспективу членства стала позиція РФ, яка розглядала Помаранчеву революцію як геополітичну провокацію на пострадянському просторі, що своєю чергою розглядався Кремлем як сфера виключної геополітичної компетенції РФ. Саме тому з 2005 р. відбувається загострення українсько-російських відносин, яке стало складовою нової геополітичної поляризації між Заходом та Росією.

Підсумовуючи вплив Помаранчевої революції на трансформацію зовнішньої політики України, зауважимо, що сам її факт не може означати остаточної геополітичної переорієнтації на європейсько-атлантичну інтеграцію, оскільки потребує вирішення комплексу питань, пов'язаних із необхідністю кардинальних реформ та врегулювання відносин з РФ. Натомість українська політична еліта, за визначенням Т. Возняка, обрала “вербальний” шлях зближення з ЄС, тобто обмежилась постійним акцентом на свій геополітичний вимір [29].

Початок 2007 р. ознаменувався подальшою інституалізацією ЄПС, зокрема, з 1 січня розпочав своє функціонування Інструмент європейського сусідства і партнерства, який безпосередньо стосувався України. Очевидно, що така форма співпраці не влаштувала нашу державу, оскільки не передбачала перспективи членства. До того ж, інструмент європейської політики партнерства, крім пострадянських країн, поширювався на держави Північної Африки і Близького Сходу.

Саме за таких умов 5 березня 2007 року розпочались переговори між Україною і Європейським Союзом щодо “нової посиленої угоди” – такою була

попередня робоча назва Угоди про асоціацію (далі – УА). Завдяки наполяганням української сторони вона була названа Угодою про асоціацію, що відповідало її справжньому змісту, яка, зокрема, повинна була включати створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ). Обговорення її створення розпочалось у 2008 р.

Можливість такої угоди була визначена у ст. 217 Договору про функціонування ЄС: “Союз може укласти угоди з однією або більше третіми країнами або міжнародними організаціями, що запроваджують асоціацію, включаючи взаємні права та обов’язки, спільні дії та спеціальні процедури” [30].

Укладання угод про асоціацію – важлива форма співпраці ЄС з іншими державами, проте механізми асоціації використовувались Брюсселем з різною метою, враховуючи особливості держав, з якими вони укладались. Угоди про асоціацію з більшістю постсоціалістичних європейських держав мали на меті їхню підготовку до повноправного членства, перспектива якого закріплювалась у такій угоді. Для інших держав, які намагались дотримуватись нейтралітету, такі угоди ставали своєрідною альтернативою повноправному членству. Для неєвропейських держав основна мета полягала в наданні їм допомоги з метою забезпечення стабільності і безпеки на кордонах ЄС.

Тому українська сторона намагалась докласти максимум зусиль для того, аби укладання нової угоди, яка замінить УПС, не стало альтернативою членства, а кроком до нього. В українському законодавстві, починаючи з 1998 р. (Стратегія інтеграції до ЄС), у більшості документів ВДА МЗС, що стосуються цієї проблематики, використовується термін “асоційоване членство”, якого набуде Україна після підписання і ратифікації УА. Очевидно, що таке помилкове твердження не може бути обумовлено необізнаністю українських дипломатів та юристів-міжнародників, а використовувалось з політичною метою демонстрації нового рівня відносин з ЄС в контексті євроінтеграційної політики. Проте, варто зазначити, що статус “асоційованого членства” взагалі непередбачений договорами ЄС. Основною характеристикою асоційованого членства згідно з теорією міжнародних відносин є обмежена участь у діяльності керівних

інституцій організації без вирішального голосу в прийнятті рішень [31, с.125]. Отже, констатуємо, що навіть Польща та інші західні сусіди України, які уклали угоди про асоціацію у 1990-х рр., за своїм правовим статусом не були асоційованими членами ЄС, проте ці угоди визначали перспективу членства.

Зазначимо, що загалом 2008 р. ознаменувався глибокою кризою ЄПС, зумовленою відсутністю консенсусу серед держав-членів ЄС щодо його східної політики, яка доповнювалась загостренням міжнародних відносин через активізацію російської політики, що проводилась з метою зміцнення своїх позицій на пострадянському просторі зокрема та на міжнародній арені загалом. Зокрема, нові члени ЄС, особливо Польща, вимагали переглянути східну політику та ЄПС через відсутність перспективи членства для України. Очевидно, що це зумовлювалось небажанням Польщі залишатись східним флангом ЄС та межувати з Україною, яка залишалась буфером між ЄС і РФ. Така тенденція характерна для політики європейських держав, до прикладу, основним лобістом вступу Польщі до ЄС у 1990-х рр., крім США, виступала ФРН, намагаючись унеможливити тривале зближення східних кордонів ЄС зі своїми. У свою чергу, перегляд ЄПС співпадав з позиціями України, яка прагнула додаткових стимулів і підтримки свого зовнішньополітичного курсу.

Під час внутрішньої дискусії всередині ЄС щодо перегляду східної політики домінували два варіанти її вдосконалення. Перший – польський, що визначав пріоритетом країни Східної Європи, особливо пострадянські республіки, та передбачав їхнє максимальне залучення до різних форм співпраці з ЄС з метою унеможливлення їхнього повернення (збереження) у сфері геополітичного впливу РФ. Другий – німецький, що передбачав активізацію співпраці з Росією як центральним компонентом становлення кооперативного порядку. Суть компромісу полягала у відсутності безпекових питань в контексті співпраці з державами СхП, але виокремлення їх із загальної ЄПС [32, с. 884].

Наслідком дискусії стало компромісне рішення, оформлене польсько-шведською ініціативою “Східне партнерство” (далі – СхП), яке було представлено 26 травня 2008 р. членам Ради ЄС із загальних питань та зовнішніх відносин. У

проекті передбачено участь країн Східної Європи – України, Молдови, Білорусі, Грузії, Вірменії та Азербайджану [33, с. 196–197].

Потужним геополітичним каталізатором необхідності нового формату СхП стала агресія РФ проти Грузії в серпні 2008 р. Аналізуючи цілі та мету проекту “Східне партнерство”, варто відзначити певну їх трансформацію. В. Копійка та В. Манджола наголошують: “Якщо спочатку Східне партнерство запроваджувалося з метою поглиблення відносин із сусідами ЄС на Сході і збалансування Союзу для Середземномор’я, то згодом йому була відведена стратегічна роль. Активізація діяльності Росії з відновлення свого впливу на пострадянському просторі змушувала європейські країни потурбуватися про утримання східних сусідів в орбіті своїх інтересів. Військовий конфлікт між Грузією та Росією і його наслідки помітно вплинули на зміст повідомлення Європейської Комісії від 3 грудня 2008 р. Зокрема стверджувалося, що Східне партнерство сприятиме зміцненню державності та територіальної цілісності запрошених до участі в ньому країн і здійснюватиметься на засадах європейської солідарності” [34, с. 30].

Цілями ініціативи в “Декларації Європейської ради щодо Східного партнерства” 19–20 березня 2009 року визначалися: значне зміцнення політики ЄС щодо його східних партнерів (Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови, України) завдяки прагненню створити необхідні умови для політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції; сприяння стабільності, належному урядуванню та економічному розвитку; формування довіри між країнами-учасницями; сприяння встановленню партнерських стосунків між організаціями громадянського суспільства та урядами держав; підтримка встановлення контактів між людьми за допомогою довгострокової стратегії лібералізації візового режиму; підвищення рівня енергетичної безпеки; підтримка реформ у різних секторах та захист довкілля [35].

Такою була декларована мета, однак реально СхП була створена як відповідь на зростаючі запити щодо європейської інтеграції держав у рамках “Європейської політики сусідства” (ЄПС), потребу їх диференціації від держав, котрі не мали

шансів стати членами ЄС, причому – без обіцянки надання членства. Основним принципом такого формату стала політична асоціація та економічна інтеграція. Тобто, СхП – це процес, а не інструмент, важливим недоліком якого стала відсутність політичної складової, що зробило його концептуально незавершеним та функціонально непривабливим [32, с. 896].

Компромісний характер СхП відіграв вирішальну роль на паризькому саміті Україна–ЄС 2008 р., за підсумками якого українським дипломатам не вдалось добитися поділу тексту нової угоди про співробітництво на дві частини. У політичній частині Київ хотів отримати перспективу вступу до ЄС. Але знову ж таки через загострення внутрішньополітичної кризи в Україні надання перспективи вступу до ЄС було заблоковане. Крім того, Франція та Німеччина не хочуть жертвувати власними економічними відносинами з Росією заради безпеки України та реалізації її курсу на європейську інтеграцію. Західноєвропейські країни де-факто ветують членство України в ЄС, Франція, наприклад, вбачає в розширенні ЄС на схід потенціал для збільшення впливу США всередині ЄС [36, с. 5].

Це призвело до кризи євроінтеграційного курсу та погіршення відносин України з ЄС. Нова українсько-російська газова війна в січні 2009 р. лише поглибила взаємну кризу довіри України та ЄС. Країни Європи були знову без газу, що дало підставу звинувачувати Україну як ненадійного партнера. Голова Європейської комісії Ж. М. Баррозу вимагав від Москви та Києва остаточного відокремлення проблем постачання газу в Європу від конфліктів українсько-російського переговорного процесу [37, с. 33].

Кінець президентства В. Ющенка, який ознаменувався поглибленням внутрішньополітичного протистояння, призвів до кризи і в зовнішній політиці України. Неузгодженість діяльності різних гілок влади призвела до падіння іміджу України як країни з нестабільним політичним та економічним розвитком. А конфлікт між Президентом та Прем'єром вдало використовувався опонентами України.

Прихід до влади В. Януковича в 2010 р. та швидка переорієнтація зовнішньої політики України на Росію не могли не позначитись на відносинах з ЄС. Подальші дії нової української влади, а саме: повернення до Конституції 1996 р., підписання Харківських угод з РФ, згорання свободи слова та політична справа проти Ю. Тимошенко – значно поглибили кризу взаємовідносин Брюсселя та Києва. Крім цього, ЄС заявив про неможливість для України одночасного вступу до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном і створенням зони вільної торгівлі з Європейським Союзом.

Незважаючи на це, у листопаді 2011 р. відбувся двадцять перший завершальний раунд переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію України та ЄС, а 30 березня 2012 р. у Брюсселі глави переговорних делегацій парафували Угоду. Для пришвидшення підписання Угоди була створена спеціальна Моніторингова місія Європарламенту під керівництвом П. Кокса та О. Квасневського. Метою діяльності цієї місії було спостереження за свободою слова в Україні, зокрема за розглядом справи Ю. Тимошенко та Ю. Луценка. Проте загострення суспільно-політичної кризи в Україні та офіційне припинення українською владою підготовки до підписання Угоди про асоціацію призвело до гострої кризи у відносинах з ЄС.

Зростання ролі ЄС не лише в Європі, але у світі зумовило геостратегічну важливість цього інтеграційного об'єднання для України. Після утвердження на міжнародній арені Україна задекларувала курс на вступ до ЄС, проте дуже часто українська влада використовувала євроінтеграційні гасла лише в контексті своїх передвиборчих програм. Геополітичне становище України значно ускладнило процес євроінтеграції, оскільки де-факто лідери ЄС вважають її сферою впливу РФ та не бажають ускладнень відносин з Москвою через можливе зближення з Україною. Проте після розширення ЄС в 2004 та 2007 р., а також перемоги Помаранчевої революції розпочались реальні кроки на досягнення асоційованого членства, що не могло не призвести до загострення відносин з РФ. Незважаючи на згорання євроінтеграційного курсу після приходу до влади В. Януковича, актуальність зближення з ЄС лише зросла, особливо в контексті необхідності

збереження українського суверенітету та територіальної цілісності. Оскільки українсько-російське зближення в 2010 р. було зумовлене насамперед послабленням суверенітету України в міжнародних відносинах та беззастережній орієнтації в зовнішній політиці саме на Росію.

Таким чином, Європейському Союзу від початку становлення незалежності України належить ключове значення, бо саме відносини з ЄС є складовою європейсько-атлантичного вектора української зовнішньої політики. Декларування курсу України на зближення з Європою означало налагодження тісних політичних та торговельно-економічних відносин. Складність геополітичних трансформацій на Європейському континенті, становлення постбіполярної системи міжнародних відносин, перманентна внутрішньополітична криза України значно ускладнили процес активізації відносин Україна–ЄС. Проголошення стратегічного завдання української зовнішньої політики – вступ у ЄС в поєднанні з намаганням зберегти “стратегічне партнерство” з РФ продемонструвало складність геополітичного вибору України. Для української політичної еліти на чолі з Л. Кучмою курс на ЄС став не лише важливою протиположністю зміцненню РФ на пострадянському просторі, але й додатковим політичним козирем на чергових президентських виборах й у зосередженні усієї повноти влади у своїх руках. Багаторічна профанація європейського вибору за президентства Л. Кучми призвела не лише до втрати дорогоцінного часу, але й серйозного погіршення стартових умов “повернення в Європу”.

Помаранчева революція по-новому відкрила Україну для Європи і для світу. У геополітичному контексті це продемонструвало готовність українського населення до виходу з пострадянського простору. Прихід до влади В. Ющенко започаткував якісно новий етап у відносинах з ЄС, який у 2004 р. став безпосереднім сусідом нашої держави. Курс на європейську і атлантичну інтеграцію став одним з ключових напрямків нової влади, європейсько-атлантичний вектор став реальним пріоритетом, а в зовнішньополітичному курсі простежується трансформація від багатовекторності до зближення з Заходом.

Проте конституційна реформа та внутрішні суперечки помаранчевої команди в поєднанні з активізацією РФ на пострадянському просторі нейтралізували основні здобутки помаранчевої революції. Брюссель, зі свого боку, не надав потрібної підтримки українській владі в її європейських прагненнях. Однак реальним здобутком стала активізація діалогу з ЄС, особливо шляхом запровадження нового механізму ЄПС – Східного партнерства, яке стало компромісним варіантом для пострадянських держав.

Прихід до влади В. Януковича призвів до згортання європейсько-атлантичного вектора та повернення до багатовекторності, а на практиці – до зближення з РФ. Проте, навіть у таких умовах, усвідомлюючи загрозу втрати своєї легітимності, нова українська влада не припинила переговори з ЄС щодо підписання УА. І пішла на її парафування для отримання політичних дивідендів на чергових парламентських виборах, але відмовилась від її підписання, що призвело до кардинальних змін не лише для України, але й для всієї міжнародної спільноти.

4. 2. Еволюція парадигми відносин Україна–НАТО

Відносини з Організацією Північноатлантичного договору стали невід’ємною складовою європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України та важливим чинником суб’єктивізації в міжнародних відносинах. Участь України в РПАС і програмі НАТО “Партнерство заради миру” стали основою взаємовідносин нашої держави з Альянсом. Розвиток співпраці з НАТО дозволяв нейтралізувати можливість перетворення України на буферну зону між системою колективної безпеки Альянсу та РФ в умовах інтеграції посткомуністичних держав Центральної і Східної Європи до НАТО.

У 1995 р. започаткований формат співпраці Україна–НАТО за формулою “16+1” (держави-члени НАТО і Україна). 14 вересня цього ж року відбувся перший візит очільника українського МЗС Г. Удовенка для участі у політичних консультаціях у цьому форматі. Під час зустрічі ухвалено Індивідуальну програму

партнерства Україна–НАТО. Саме ця програма стала основним механізмом виконання положень ПЗМ. Тоді ж було оприлюднено Спільну заяву України та НАТО, що проголосила “розширення й поглиблення” відносин Україна–НАТО, які наприкінці 1996 р. дійшли у своїй еволюції до “особливих та ефективних” відносин [38, с. 39–40].

Підтвердженням активізації взаємовідносин України і НАТО стало прийняття документа “Реалізація розширення і поглиблення відносин між Україною і НАТО” в березні 1996 р. Цей документ набув характеру “дорожньої карти” партнерства в політичній, військовій, економічній, науково-технічній та інформаційній сфері. Варто зазначити, що важливим чинником відносин Україна–НАТО стала відмова України від ядерного статусу. Тому Альянс намагався максимально залучити Київ до безпекової співпраці, забезпечуючи режим нерозповсюдження ядерної зброї. Зокрема, у 1996 р. Україна отримала політичну підтримку від РПАС після резонансного рішення російського парламенту щодо суверенітету над Севастополем [39].

У травні 1996 р. з метою забезпечення подальшої співпраці в рамках програми ПЗМ зміцнено нормативно-правову базу співпраці у військовій сфері, зокрема щодо спільних військових навчань і тренувань військовослужбовців ЗСУ та держав-членів Альянсу. Наслідком подальшої інституалізації співпраці України з НАТО стало створення Міжвідомчої робочої групи з питань участі України в ПЗМ 21 травня 1996 р. З квітня 1997 р. ключовою інституцією у співпраці з Альянсом стала новостворена Державна міжвідомча комісія з питань співробітництва України з НАТО. Її основними функціями визначено підготовку та формування пропозицій щодо співпраці з інституціями Альянсу, його членами та державами-партнерами. Загалом комісія повинна була координувати діяльність органів центральної виконавчої влади у сфері відносин з НАТО [40].

Таке інституційно-правове зміцнення взаємин з Організацією Північноатлантичного договору зумовлювалось необхідністю формалізації відносин та активнішого партнерства. З березня 1997 р. розпочались переговори між Україною і НАТО щодо укладання базового договору, який визначив

подальші принципи, пріоритети та завдання співпраці. У контексті проведення цих переговорів Київ 1 травня цього ж року відвідав Генеральний секретар Альянсу Х. Солана, а 29 травня 1997 р. на засіданні очільників зовнішньополітичних відомств держав-членів НАТО в Сінтрі Х. Солана та Г. Удовенко парафували новий базовий документ взаємовідносин України і НАТО Хартію про Особливе партнерство між НАТО і Україною. Новий етап партнерства і співробітництва між Альянсом і Україною започатковано на Мадридському саміті НАТО, під час якого 8 липня 1997 р. відбулось підписання Хартії про особливе партнерство [41].

Хартія про особливе партнерство свідчить про визнання Північноатлантичним альянсом стратегічної та геополітичної ролі України в побудові нової системи європейської безпеки. Документ передбачав розвиток і зміцнення співробітництва і партнерства в різних сферах. Основою безпекової співпраці визначено підтримку суверенітету та територіальної цілісності незалежної України, якій належить ключова роль у підтримці стабільності і безпеки на Європейському континенті. Особливе значення в Хартії відведено денуклеаризації України–НАТО заявило про підтримку надання Україні гарантій безпеки ядерними державами, оформленими Будапештським меморандумом. Хартія визначала ряд механізмів імплементації її положень. Загальна оцінка стану розвитку динаміки відносин покладено на Комісію Україна–НАТО. [41].

У грудні 1997 р. Л. Кучма своїм Указом заснував Місію України при НАТО [42]. Саме цей час мав найбільше здобутків політики багатовекторності, яка сприяла збереженню балансу сил у регіоні та налагодженню відносин із основними геополітичними гравцями. Проте в стратегічній перспективі позаблоковий статус та спроби зберегти “стратегічне партнерство” з РФ значно ускладнювало реалізацію практичних кроків щодо подальшого зближення з НАТО. Варто зазначити, що вагоме значення у відносинах Україна–НАТО належить США як провідній державі цього військово-політичного блоку. Для Вашингтона Україна виступала важливою запорукою стабільності та безпеки в регіоні та своєрідною протизагрою Росії. Саме тому США підтримали спробу

України виступити регіональним лідером, зокрема в рамках ГУАМу (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Економічною основою такого альтернативного російським проектам інтеграційного проекту стала каспійська нафта, а однією з форм активності – будівництво нафтопроводу Баку–Тбілісі–Джейхан – першого на пострадянському просторі, який пройшов в обхід РФ. Це значно зміцнило позиції Києва на пострадянському просторі, який поступово перетворювався на реальну геополітичну альтернативу Москві [43, с. 69].

Таким чином, для Києва ГУАМ став зовнішньополітичним механізмом забезпечення доступу до альтернативних російському джерелам надходження енергоносіїв у вигляді транскавказького нафтового коридору. Як зазначає Г. Перепелиця, акцентування уваги тільки на економічній складовій перспективі співпраці у такому форматі завжди було слабкою стороною українського бачення ГУАМу [44, с. 626]. Це своєю чергою, обумовлювалось небажанням загострювати відносини з РФ, яка розглядала регіональні ініціативи України як загрозу своєму монопольному лідерству на пострадянському просторі.

З метою імплементації Хартії про особливе партнерство з НАТО 4 листопада 1998 р. Л. Кучма затвердив “Державну програму співробітництва України з НАТО на період до 2001 р.”. У цьому документі стратегічною метою України визначено інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур. Для виконання цієї програми було залучено 24 міністерства та відомства [45]. Активізація відносин з Альянсом реалізовувалась у контексті політики багатовекторності та передбачала збереження паритету між Заходом і РФ. Крім того, наближення виборчої кампанії зумовлювало необхідність мобілізації міжнародної підтримки чинної влади в умовах загострення внутрішньополітичного протистояння.

Серйозним випробовуванням для НАТО та міжнародної спільноти став дипломатичний аспект застосування сил Альянсу в Косово в березні 1999 р. Особливо негативно це вплинуло на імідж НАТО на пострадянському просторі, зокрема і Україні, більшість населення якої продовжувало розглядати Альянс у контексті нав’язаних радянською пропагандою стереотипів. Зі свого боку, у квітні

1999 р. Л. Кучма запропонував посередницькі зусилля для врегулювання конфлікту навколо Косово. Основними механізмами цієї ініціативи виступала посередницька місія Генерального секретаря ООН, ОБСЄ, Руху неприєднання, України. Як посередників українська сторона запропонувала яскраві політичні особистості на кшталт Н. Мандели [46, арк. 30–32]. Позиція України щодо конфлікту в Косово полягала в тому, що єдиною легітимною основою здійснення міжнародного військового втручання на територію суверенної держави є мандат РБ ООН. Своєю чергою, Україна усвідомлювала, що рішення НАТО про початок військового втручання було ухвалене в умовах ескалації насилля в Косово, а заблокованість РБ ООН продемонструвала нездатність міжнародних інституцій безпеки виконувати свою основну функцію, що свідчить про необхідність реформи сучасних механізмів європейсько-атлантичної безпеки [46, арк. 37–38].

Така виважена позиція в поєднанні зі спробою відіграти роль у врегулюванні Косовського конфлікту зумовлювалась намаганням української дипломатії заручитись підтримкою НАТО під час першого засідання Комісії Україна–НАТО на Вашингтонському саміті Альянсу, який відбувся 23–25 квітня 1999 р. У резолюції Альянсу, ухваленій за підсумками роботи саміту, держави-члени визнавали важливу роль України у зміцненні безпеки і стабільності в центрально-східному регіоні, а також декларувалась підтримка незалежності, територіальної цілісності й суверенітету нашої держави [47].

Не менш важливе значення належить і ухваленій новій Стратегічній концепції Альянсу, яка визначала основні принципи і завдання НАТО в нових геополітичних умовах. Особливе місце відводилось Україні, незалежність якої розглядалась НАТО як важливий чинник забезпечення безпеки і стабільності в Європі [48].

Це поставило українську владу перед вибором: реальна інтеграція до НАТО чи продовження збереження позаблокового статусу. Ключову роль у цьому плані відігравала РФ, яка докладала максимум зусиль для унеможливлення інтеграції України в НАТО. Зі свого боку Президент Л. Кучма, який здобув перемогу на

виборах у 1999 р. був змушений іти на реальні кроки, спрямовані на подолання глибокої суспільно-політичної кризи в Україні.

Ситуацію ускладнювало ставлення українського населення до НАТО, оскільки переважна більшість громадян мали невиразне уявлення про Альянсу, переважно сформоване ще радянською пропагандою та холодною війною. За соціологічними опитуваннями, 31–36 % респондентів позитивно ставились до ідеї вступу до НАТО. Попри це, зближення з НАТО для України було одним зі способів зближення з Європою та США, легітимізацією країни в міжнародному співтоваристві та засобом балансування між Заходом та Росією [23, с. 114].

Незважаючи на євроізоляцію Президента Л. Кучми, зумовленої “касетним скандалом” та звинуваченням Києва в продажу “кольчуг” Іраку, у травні 2002 р. РНБО узвалила Стратегію України щодо НАТО. У документі було зазначено: “Україна розглядає НАТО як основу майбутньої європейської системи безпеки і підтримує процес її розширення”, а також “виходить з того, що кінцевою метою її політики, спрямованої на євроатлантичну інтеграцію, є вступ до цієї організації як основи загальноєвропейської структури безпеки” [49]. Цікаво, що серед стандартних мотивів, які пояснюють необхідність поглиблення співпраці з Альянсом, боротьбу зі світовим тероризмом, зміну характеру НАТО, зазначалося також зближення НАТО з РФ. Як зазначає Ю. Щербак, рішення про активізацію відносин з Альянсом зумовлювалось виведенням відносин НАТО і РФ на якісно новий рівень, зокрема створення Ради Росія-НАТО [50, с. 460–461]. Отже, курс на зближення з Організацією Північноатлантичного договору продовжував реалізовуватись у контексті багатовекторної політики, українська дипломатія продовжувала працювати у фарватері російської.

Незважаючи на це, ухваленням Стратегії України щодо НАТО Київ намагався посилити свої позиції напередодні Празького саміту Альянсу з метою започаткування Інтенсифікованого діалогу. Проте загострення внутрішньополітичної ситуації всередині України значно ускладнювали досягнення такої мети. Свідченням кризи у відносинах Україна–НАТО став Празький саміт Альянсу, на якому очільників держав розсаджували за

французьким, а не за англійським алфавітом, щоб Президент України не сидів поруч з американським і британським лідером. Проте Україні вдалось отримати План дій Україна–НАТО, у рамках якого повинні реалізовуватись щорічні цільові плани щодо реформ [51].

Важливу роль у налагодженні відносин з НАТО і США стала участь української миротворчої місії у складі коаліційних військ під проводом США в іракській кампанії, оскільки рішення Вашингтона про необхідність інтервенції в Ірак не знайшло достатньої підтримки серед союзників у Європі та стало серйозним випробовуванням для трансатлантичної спільноти. Готовність України взяти участь у кампанії була надзвичайно актуальною для США, які потребували дипломатичної підтримки. Це сприяло частковому виходу України з євроатлантичної ізоляції.

Ухвалений ЗУ “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. закріплював курс України на набуття членства в ЄС і НАТО. Проте реалізація курсу на європейсько-атлантичну інтеграцію згідно із законом повинна включати збереження стратегічного партнерства з РФ та іншими пострадянськими республіками [52].

Конкретизація європейсько-атлантичних прагнень відображалась у новій редакції “Воєнної доктрини України”, що була затверджена Указом Президента від 15 червня 2004 року. У цьому документі Організація Північноатлантичного договору визначена основою загальноєвропейської системи безпеки, а, отже, кінцевою метою України є набуття повноправного членства в ній. Важливе значення відведено і ЄС, який разом з НАТО є гарантами безпеки і стабільності у регіоні. У цьому контексті пріоритетами внутрішньої і зовнішньої політики України визначено реалізацію реформ відповідно до європейських стандартів [53].

Таким чином, у своєму зовнішньополітичному курсі Л. Кучма відводив важливе місце відносинам з НАТО, яке в поєднанні з євроінтеграційним курсом розглядалось як чинник послаблення впливу РФ та унеможливлення перетворення України на буферну зону. У такий спосіб відбувались спроби адаптації до нових

геополітичних реалій постбіполярної системи міжнародних відносин. Однак курс на зближення з Альянсом мав здебільшого декларативний характер, який підтверджувався відмінністю між задекларованою відданістю необхідності реформ та реаліями внутрішньополітичного життя.

Новий етап у відносинах України з Організацією Північноатлантичного договору було започатковано Помаранчевою революцією. Переміг опозиційний кандидат В. Ющенко, який отожднювався з геополітичною переорієнтацією України на Захід та готовністю України до кардинальних реформ та змін правил гри. Уже 22 лютого 2005 р. в рамках Брюссельського саміту НАТО відбулось засідання КУН на найвищому рівні за участі нового Президента України. У своєму виступі В. Ющенко підтвердив курс на європейсько-атлантичну інтеграцію та відмову від багатовекторної моделі зовнішньої політики України, акцентувавши увагу, що стратегічна мета України полягає у повноправному членстві в Альянсі. Першим кроком у цьому контексті мало стати надання Україні ПДЧ, що продемонструвало потужну підтримку та стало б важливим стимулом курсу на реформи. Щодо російського чинника, то В. Ющенко відзначив його важливість у реалізації європейсько-атлантичної інтеграції, зважаючи на стратегічне партнерство України і РФ. Зі свого боку керівники 14 держав-членів привітали курс України на зближення з НАТО та відзначили важливість проведення чесних і демократичних виборів. Лідери Угорщини та Литви заявили про готовність поділитися досвідом європейсько-атлантичної інтеграції. За словами Дж. Буша, Європа повинна включати Україну, а НАТО – забезпечити відкритість дверей неї. Слід відзначити, що лідери Франції Ж. Ширак та ФРН Г. Шредер не взяли участі в дискусії, що свідчило про обережну позицію цих держав до форм і динаміки зближення України і НАТО. Щодо конкретних форм активізації співпраці, то про них заявили лише прем'єр-міністр Нідерландів (Інтенсифікований діалог) і Словенії (ПДЧ) [54, арк. 1–5].

З метою активізації курсу на набуття членства в НАТО в квітні 2005 р. було внесено зміни до воєнної доктрини, яка визначала стратегічну мету України – членство в Альянсі. Першим наслідком поглиблення курсу на атлантичну

інтеграцію стало започаткування Інтенсифікованого діалогу між Україною і НАТО з питань членства та відповідних реформ, яке відбулось за підсумками засідання КУН 21 квітня 2005 р. Основні пріоритети співпраці в контексті Інтенсифікованого діалогу визначались документом “Поглиблення співпраці Україна–НАТО: короткотермінові заходи”, який за своїм змістом став “дорожньою картою” поглиблення співпраці [55]. Крім того, уже в грудні 2005 р. Президент увів у дію рішення РНБО “Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)”. Доручено КМУ створити постійно діючий орган з питань підготовки України до вступу в НАТО. Основною ідеєю цього документа стала реалізація заходів, пов’язаних з наданням Україні ПДЧ [56]. На думку В. Горбуліна: “Входження України до НАТО не є ціллю державної політики, а саме інструментом політики національної безпеки – що може поліпшити умови для вирішення проблем, членство в НАТО як воєнно-політичному союзі сприятиме виходу із постімперського простору та збереженню свободи дій на майбутнє...” [78, с. 3–4].

Проте загострення внутрішньополітичного становища внаслідок розпаду помаранчевої команди призвело до активізації противників євроатлантичної інтеграції України, які навесні-влітку 2006 р. провели добре розрекламовані акції проти НАТО. Основні аргументи проросійських політичних сил зводились до того, що поглиблення відносин з НАТО призведе до втягнення України у воєнні дії Альянсу; до розміщення на території України американських військ; і головний аргумент – це зіпсує відносини з Росією [58, с. 194–195]. До того ж, за даними соціологічних опитувань центру ім. О. Разумкова, з 2002 р. радикально змінилось співвідношення прихильників і супротивників вступу України до НАТО. Якщо в 2002 р. за вступ до НАТО висловлювались 32 % опитаних, то в 2006 – лише 17 %, а кількість противників зросла до 54 % [59, с. 20–22]. Це, своєю чергою, значно ускладнювало зближення України з НАТО, навіть попри готовність вищого керівництва Альянсу йти на поступки Україні.

Незважаючи на це, тогочасна українська влада розпочала активну підготовку до подальшого поглиблення співпраці з Альянсом, заявляючи про готовність скасувати позаблоковий статус України. Проте цього чого без парламентської більшості досягти було просто неможливо. Особливого резонансу набув так званий лист трьох – мова йде про лист з підписами Президента України В. Ющенка, Голови Верховної Ради А. Яценюка та Прем'єр-міністра Ю. Тимошенко до керівництва НАТО щодо надання Україні на Бухарестському саміті в 2008 р. можливості приєднання до Плану дій щодо набуття членства в Альянсі (ПДЧ). Це призвело до тривалого парламентського протистояння з прихильниками та противниками євроатлантичної інтеграції [58, с. 194].

Незважаючи на це, на Бухарестському саміті НАТО 2–4 квітня 2008 р. Росія категорично виступила проти приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО – зрештою Франція та Німеччина відмовились підтримати атлантичну інтеграцію України. Це насамперед пояснюється залежністю цих країн від дешевого російського газу та небажанням посилення впливу США в Центрально-Східній Європі за рахунок України. Натомість у підсумковій декларації НАТО вітався євроатлантичний вибір України і Грузія та констатувалось, що вони стануть членами Альянсу. Проте мова не йшла не лише про конкретні терміни перспективи набуття членства, але й отримання ПДЧ [60].

Питання надання ПДЧ для України і Грузії на Бухарестському саміті стали яскравим свідченням кардинальних змін у міжнародній політиці та поступовій трансформації монополярної системи міжнародних відносин до багатополлярної, що супроводжувались істотним послабленням геополітичного впливу США, внутрішньою фрагментацією всередині ЄС та зміцненням РФ. Ці зміни геополітичних реалій знайшли своє відображення в резонансній промові В. Путіна на мюнхенській безпековій конференції 10 лютого 2007 р. Президент РФ заперечував монополярність у міжнародних відносинах та геополітичне лідерство США, звинувачуючи Захід у розширенні НАТО шляхом інтеграції посткомуністичних держав. Головний меседж полягав в активізації РФ на міжнародній арені з метою відновлення свого геополітичного впливу,

несприйнятті монополярності міжнародного порядку та курс на забезпечення багатополлярності [61]. Цій промові належить ключове значення в загостренні відносин РФ із Заходом. С. Троян, зазначає, що саме вона започаткувала другу холодну війну в міжнародних відносинах [62, с. 53].

На думку С. Толстова, саме фінансова криза 2008 р. стала межею нового перехідного періоду, який можна вважати початковим етапом становлення поліцентричної моделі міжнародних відносин [63, с. 160].

Позицію РФ стосовно євроатлантичних прагнень України чітко висловив В. Путін, який під час закритого засідання ради Росія–НАТО заявив Дж. Бушу, що Україна – це навіть не держава, а у випадку розширення НАТО за її рахунок це може призвести до дезінтеграції [64, с. 75–76].

Неготовність НАТО надати ПДЧ Україні та Грузії було сприйнято Росією як надання їй карт-бланшу на дії в пострадянських республіках, про що яскраво свідчить російська агресія проти Грузії в серпні 2008 р. Саме російсько-грузинська війна вкотре актуалізувала питання геополітичного статусу України та гарантій її територіальної цілісності й суверенітету. Проте поглиблення політичної кризи та посилення протистояння Президента і Прем'єр-міністра, відсутність підтримки парламентської більшості не дозволили скасувати позаблоковий статус України, що створило б необхідні політико-правові передумови для вступу до НАТО.

Важливим здобутком у контексті європейсько-атлантичної інтеграції України стало закріплення стратегічного партнерства нашої держави зі США Хартією про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. США декларували підтримку європейсько-атлантичним прагненням України та її зміцнення як кандидата на членство в НАТО. Документ передбачав активізацію співпраці в економічній, торговельній та енергетичній сфері. [65].

Одним з пріоритетів зовнішньої політики В. Ющенко стало підписання союзного договору зі США, однак Білий дім не підтримав української ініціативи. Підписання цієї хартії зумовлювалось необхідністю для Вашингтона компенсувати відмову Україні у наданні ПДЧ на Бухарестському саміті НАТО.

Водночас цей документ повинен був сприяти збереженню України як пріоритетного напрямку зовнішньої політики нової адміністрації Б. Обама.

Однак прихід до влади у США адміністрації Б. Обама у 2009 р. значно ускладнило європейсько-атлантичний курс України. Американська дипломатія зосередилась на реалізації концепції “перезавантаження” у відносинах з РФ, так Вашингтон у міжнародній політиці повернувся до формули проросійської зовнішньої політики. Як зазначає В. Хандогій, невід’ємною складовою політики “перезавантаження” між Білим домом і Кремлем стала відмова США від підтримки європейсько-атлантичних прагнень України і Грузії в обмін на допомогу РФ в Афганістані та Ірані [66, с. 712].

Отже, період 2005–2010 рр. ознаменувався активізацією курсу на зближення з НАТО, відносини з яким було переведено в якісно новий формат Інтенсифікованого діалогу. Проте поступова трансформація міжнародного порядку від монополярності до багатополлярності значно ускладнила процес отримання ПДЧ, оскільки зумовлювалась зміцненням РФ, фрагментацією ЄС та суттєвим послабленням геополітичного впливу США.

Прихід до влади В. Януковича, який беззастережно в зовнішній політиці орієнтувався на Москву, не міг не позначитись на відносинах з НАТО. Адже вже 2 квітня 2010 р. Президент В. Янукович ліквідував комісію з підготовки вступу України до НАТО. Водночас Київський апеляційний суд заборонив проведення референдуму з питання вступу України до НАТО [67].

Крім цього, 1 липня 2010 р. ВРУ ухвалила Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, у якому наша держава ідентифікувалась як позаблокова європейська держава [68]. Загалом можна констатувати, що цей закон було спрямовано насамперед проти вступу України до НАТО, водночас він заклав основи майбутньої подальшої економічної та політичної інтеграції з Росією.

Таким чином, відносини з НАТО стали невід’ємним аспектом європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України. Від проголошення незалежності України необхідність тісної співпраці з Альянсом зумовлювалась

новою геополітичною реальністю та формуванням нової системи безпеки в Європі. Приєднання України до ПЗМ стало першим серйозним кроком на шляху налагодження та активізації співробітництва, подальша стратегія зближення з НАТО визначалась внутрішньополітичною ситуацією в Україні. Якщо відносини з ЄС розглядались як запорука політично-економічної модернізації України, то з НАТО – необхідністю її безпекової стабільності. Більшість населення України успадкувало радянські міфи стосовно НАТО та скептично ставилось до зближення з Альянсом. Значно ускладнювались практичні кроки щодо співпраці, позаблоковим статусом України та жорсткою позицією РФ, яка докладала максимум зусиль для блокування розширення НАТО внаслідок приєднання пострадянських республік, а особливо України. У цьому контексті погоджуємось з тезою С. Віднянського про те, що позаблоковий статус дозволив Україні дистанціювати від РФ, але дистанція з рештою світу не скоротилась [69, с. 58].

Паралельно з спробами форсувати курс на зближення з ЄС Л. Кучма просував ідею тісної співпраці з Альянсом, шукаючи противаги РФ та легітимізуючи свою владу в Україні. Проте “касетний скандал” та звинувачення України в постачанні Іраку “кольчугами” нівелювали всі спроби української влади домогтись реальних результатів в активізації двостороннього співробітництва. Прихід до влади В. Ющенко, який активно лобіював надання Україні ПДЧ, також не приніс реальних результатів, а маніпулювання ідеєю вступу України до Альянсу стало потужним чинником парламентських виборчих кампаній. Основні європейські члени НАТО Франція та Німеччина не підтримали атлантичних прагнень України, що значно посилило скепсис щодо цього питання всередині українського суспільства.

Зі свого боку, В. Янукович навіть не намагався імітувати курс на зближення з Альянсом, що мало місце щодо ЄС, та повернув позаблоковий статус Україні, демонструючи США і РФ відсутність намірів інтегрувати Україну в НАТО.

Таким чином, атлантичний аспект європейсько-атлантичного вектора відновив свою актуальність для політичної еліти України і її населення лише після агресії РФ, коли очевидним стало те, що за роки незалежності українська

влада не забезпечила жодних реальних механізмів збереження територіальної цілісності та суверенітету.

4. 3. Активізація європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України в контексті асоціації ЄС та протидії збройній агресії Росії

Проросійська багатовекторність у зовнішній політиці України в період президентства В. Януковича продемонструвала кризу східної політики ЄС та зміцнення геополітичного потенціалу РФ на пострадянському просторі. Перспектива участі Києва в реінтеграційних проектах Москви, а, отже, і послаблення впливу Унії на пострадянському просторі зумовили перегляд ЄПС, шляхом підтримки держав Східного партнерства. Суть нового підходу була викладена у Повідомленні про реформу ЄПС “Нова відповідь на зміни у країнах-сусідах”, оприлюдненому 25 травня 2011 р. [70] Очевидно, що Росія розглядала СхП та активізацію підтримки його учасників як виклик своєму монопольному лідерству на пострадянському просторі. Зокрема, ще у 2009 р. виконавчий секретар СНД С. Лебедев заявив, що ЄС не зможе компенсувати учасникам СхП втрат від участі в цьому проекті Унії, акцентуюючи увагу на необхідності вибору між СНД і Східному партнерстві [71]. У цих умовах переговори щодо підписання УА з ЄС залишались важливим чинником збереження легітимності влади В. Януковича та противагою посилення російського впливу на Україну. Таким чином, нове керівництво України намагалось зберегти реалізацію європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики, акцентуючи на важливості зближення з ЄС, мінімізувавши відносини з НАТО.

2013 р. розпочався підтвердженням готовності лідерів ЄС і України підписати Угоду про асоціацію на черговому саміті Україна–ЄС, що проходив у Києві 25 лютого. Ключову роль у підписанні УА Брюссель відводив необхідності лібералізації суспільно-політичного життя всередині нашої держави, особливе занепокоєння ЄС в цьому контексті полягало в ув’язненні колишніх високопосадовців.

Складність геополітичного становища нашої держави зумовлювалась тим, що Україна за визначенням О. Полторацького, стала “спільним простором” зовнішньої безпеки РФ і ЄС та геополітичної конкуренції між ними [32, с. 891]. У новій концепції зовнішньої політики РФ, затвердженій указом В. Путіна 12 лютого 2013 р., пріоритетом визначено розвиток відносин з Україною як з пріоритетним партнером у СНД та сприяння її залученню до інтеграційних процесів [72]. Суть російської зовнішньої політики у східноєвропейському регіоні полягала в реструктуризації геополітичного простору шляхом обмеження суб’єктності України в міжнародних відносинах. Г. Перепелиця виділяє два підходи до реалізації цієї мети – інтеграційний та дезінтеграційний. В умовах перспективи підписання нашою державою УА з ЄС російська дипломатія зосередилась на унеможливленні дистанціювання Києва від Москви шляхом інтеграції України в євразійські геополітичні проекти [73, с. 372–373]. З липня 2013 р. Росія розпочала фактичну торговельну блокаду України, демонструючи можливі економічні та політичні ризики у зв’язку з наближенням саміту Східного партнерства.

У цих умовах українська влада намагалась продовжити балансування між РФ і ЄС та відігравати роль посередника між ними. Зокрема, 25 жовтня 2013 р. В. Янукович на засіданні глав держав СНД запропонував створити консультативний форум “Україна–ЄС–Митний союз”. Очевидно, що українське керівництво не усвідомлювало або не хотіло розуміти, що в умовах активізації інтеграційної політики РФ і ЄС та поліцентричної моделі світового порядку Києву не вистачить зовнішньополітичного потенціалу для досягнення такої амбітної мети. Брюссель не підтримав цю українську ініціативу, оскільки не хотів створювати прецедент у своїй зовнішній політиці, залучаючи третю сторону до переговорного процесу зі своїми сусідами. У свою чергу російська дипломатія запропонувала Києву врегулювати торговельно-економічні відносини у двосторонніх відносинах, зокрема, 27 жовтня і 9 листопада відбулись неформальні зустрічі російського та українського очільників. В. Путін доклав максимум зусиль для переконання В. Януковича в необхідності відмовитись від

підписання Угоди про асоціацію з ЄС. У жовтні 2014 р. у своєму інтерв'ю колишній міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський заявив, що В. Путін пригрозив українському президенту забрати Крим у разі підписання УА [74]. Коментуючи останню зустріч двох президентів, М. Азаров заявив про досягнення домовленостей, які дозволять розблокувати співпрацю України і РФ, не згадуючи питання асоціації з ЄС [75].

Незважаючи на це, за сім днів до початку роботи Вільнюського саміту СхП українське керівництво здійснило різку геополітичну переорієнтацію країни, що, очевидно, стало наслідком переговорів В. Путіна та В. Януковича. 21 листопада 2013 р. КМУ ухвалює постанову “Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони”, яка передбачала призупнення процесу підготовки до укладання УА [76].

Відмова від асоціації з ЄС посилила кризу легітимності української влади, оскільки такі дії суперечили магістральному стратегічному курсу України на зближення з ЄС та де-факто означали переорієнтацію на Росію. Наслідком цього стало започаткування масштабних акцій протесту проти відмови від УА, які отримали назву Євромайдан та продемонстрували відсутність належної комунікації між владою і суспільством, ігнорування керівництвом України європейських цінностей та посилення залежності Києва від Москви.

Незважаючи на це, В. Янукович на Вільнюському саміті СхП, який відбувався 28–29 листопада, не підписав УА. Така позиція стала поразкою української дипломатії та серйозним викликом СхП. Вона продемонструвала серйозну кризу східноєвропейської політики ЄС та посилила РФ у її конкуренції з Унією щодо впливу на європейські пострадянські республіки. Крім України, від підписання УА відмовилась і Вірменія, зовнішня політика якої стала заручницею Нагірнокарабаського конфлікту. В. Горбулін зазначає, що РФ пригрозила надати підтримку Азербайджану у випадку асоціації з ЄС [77, с. 189]. Це своєю чергою свідчить про вірогідність версії Р. Сікорського щодо погроз забрати Крим. Натомість Молдова та Грузія підписали відповідні угоди. Спільна заява учасників

зустрічі констатувала “безпрецедентну громадську підтримку на користь політичної асоціації та економічної інтеграції України з ЄС. ЄС та Україна підтверджують свою відданість підписанню цієї Угоди на основі рішучих дій та відчутного прогресу в трьох сферах, окреслених на Саміті Україна–ЄС в 2013 році” [78]. Однак перспектива асоціації відтерміновувалась та ускладнювалась загостренням геополітичного протистояння між Заходом і РФ.

Спроба силового розгону Євромайдану в ніч на 30 листопада 2013 р. означала не лише остаточну відмову від імітації лібералізації суспільно-політичного життя згідно з європейськими нормами, але й реалізацію курсу на побудову неорадянської форми державного устрою на кшталт РФ і Білорусі. Саме це стало точкою неповернення, переступивши яку, керівництво України на чолі з В. Януковичем перейшло у відкриту фазу конфронтації з українським суспільством та могло розраховувати лише на підтримку РФ. Ще одним важливим свідченням переорієнтації на Росію став т. зв. “борг Януковича”: у грудні 2013 р. російським державним фондом було викуплено євробонди України на суму 3 млрд дол. США. Очевидно, що цей кредит носив не фінансовий, а політичний характер.

Події Революції Гідності стали яскравим свідченням актуальності європейських цінностей та продемонстрували всьому світу, що в період глобалізаційних криз, популярності популістів та євроскептиків українці, залишаючись у пострадянському вимірі, є найбільшими єврооптимістами. Герої Небесної Сотні започаткували нову сторінку в історії держави, віддавши свої життя за вільну європейську Україну.

Зважаючи на всю складність ситуації та розв’язання політичної кризи в Україні шляхом формування нової парламентської коаліції і проведення позачергових президентських виборів міжнародна спільнота заявила про визнання уряду А. Яценюка. Для нового керівництва України європейсько-атлантичний вектор став не просто напрямком зовнішньої політики, але й основним інструментарієм збереження державності та суверенітету в міжнародних відносинах. Таким чином, ключовим імперативом європейсько-атлантичного

аспекту трансформації зовнішньої політики України став суспільний спротив спробам української влади на чолі з В. Януковичем змінити магістральний напрямок цивілізаційного розвитку України від повернення в Європу до участі в реінтеграційних проектах Кремля .

Повалення авторитарного режиму В. Януковича в Україні стало серйозним викликом для Росії, адже це значно ускладнювало реалізацію інтеграційних проектів на пострадянському просторі. Україні, яка за своїм геополітичним потенціалом серед пострадянських держав поступалась лише РФ, належала ключова роль у геополітичних концепіях Москви. Саме неучасть нашої держави в об'єднаннях, непідконтрольних Росії, виступала вагомим чинником забезпечення монопольного лідерства РФ у регіоні. Сам факт альтернативного розвитку України, яка задекларувала курс на європейсько-атлантичну інтеграцію, розпочала реалізацію серйозних реформ і подолання корупційних схем, зводив нанівець усі плани Кремля щодо реінтеграції СРСР в оновленому Митному союзі. Геополітичне дистанціювання Києва від Москви унеможливило політику РФ на формування поліцентричної моделі міжнародного устрою. Особливе занепокоєння Москви викликав євроінтеграційний курс нової української влади, яка розпочала підготовку до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, а відтак і імплементації її основних положень. Перспектива європейсько-атлантичної інтеграції України означала модернізацію української економіки, позбавлення її енергетичної залежності від Газпрому, а, отже, і послаблення політичного тиску. У підсумку це все сприяло виведенню України з геополітичної сфери РФ, а також унеможливило подолання “головної геополітичної катастрофи ХХ ст.” російською владою на чолі з В. Путіним.

Це все зумовило перехід РФ до реалізації дезінтеграційного плану збереження України у своїй геополітичній сфері, яка ознаменувалась збройною агресією проти нашої держави. Варто зазначити, що проти України була розв'язана гібридна війна, що передбачала поєднання принципово різних типів і способів ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення

спільних цілей. Особливу роль у цьому контексті відіграє інформаційна складова [79, с. 47].

Слід наголосити, що російська агресія розпочалась ще до втечі В. Януковича, зокрема під час рострілів на Майдані незалежності. Саме 20 лютого 2014 р. зафіксовано перші випадки порушення російськими військами порядку перетину державного кордону в районі Керченської протоки та блокування збройними силами РФ військових частин України в Криму [80]. Перемога Євромайдану започаткувала активну фазу російської агресії, яка полягала у блокуванні ВМС України та захопленні ВР АРК. У цій ситуації лідер партії “Русское единство” Сергій Аксьонов у незаконний спосіб проголосив себе головою Ради Міністрів Автономної Республіки Крим та закликав президента РФ “забезпечити мир і спокій в Криму”. У відповідь на цей заклик останній звернувся до Ради Федерацій Російської Федерації, яка своєю постановою від 1 березня 2014 року надала згоду на використання на території України Збройних Сил Російської Федерації, що призвело до збройного захоплення і воєнної окупації невід’ємної частини України – Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [80]. Дії Кремля активно коментувала російська пропаганда, яка зображувала вторгнення в Україну як “захист російськомовного населення Криму від радикальних націоналістів, які здійснили державний переворот в Києві”.

Такі дії Москви згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) “Про визначення агресії” від 14 грудня 1974 року кваліфікуються як агресія. Встановлено, що незалежно від того, оголошено війну чи ні, актом агресії серед інших дій, кваліфікованих як агресія, є: “засилка державою чи від імені держави озброєних банд, груп, іррегулярних сил чи найманців, які застосовують збройну силу проти іншої держави...” [81].

Порушення територіальної цілісності та суверенітету України внаслідок російської агресії та окупації Криму актуалізувало значення діяльності української дипломатії. Адже такі дії РФ порушили не лише двосторонні договори між Україною та РФ, Меморандум про гарантії безпеки у зв’язку з приєднанням України до ДНЯЗ, але стали серйозним викликом для всієї системи

міжнародних відносин, зокрема, було порушено принцип недоторканності кордонів, ключовий у міжнародних відносинах з 1975 р. Анексія Криму започаткувала нову геополітичну реальність, оскільки було створено серйозний прецедент у міжнародних відносинах, що значно порушило безпековий баланс сил на Європейському континенті.

У цих умовах європейсько-атлантичний вектор зовнішньої політики України перетворився на безальтернативний інструментарій збереження української державності та суб'єктності нашої держави в міжнародних відносинах. Від самого початку російського вторгнення МЗС України звернувся до міжнародної спільноти з вимогою засудити незаконні дії РФ. Особливо важливе значення в цьому контексті належить візиту Прем'єр-міністра України до США, який відбувся 13 березня 2014 р. Під час цього візиту Голова українського уряду зустрівся з президентом Б. Обамою, який наголосив, що США з самого початку кризи вважають вторгнення Росії до Криму порушенням міжнародного права й міжнародних угод, учасницею яких є Росія, і порушенням територіальної цілісності й суверенітету України. Незважаючи на відсутність реальних дій зі сторони держав-гарантів національної безпеки України, Києву вдалось максимально інтернаціоналізувати російське вторгнення в Україну. Вирішення питання російської агресії через Раду Безпеки ООН блокувалось Росією, яка використовувала своє право вето на будь-яку резолюцію, спрямовану на підтримку територіальної цілісності України. Це вкотре продемонструвало недієздатність цього органу вирішувати конфліктні ситуації та потребу в реформуванні.

Важливим інструментом стримування російської агресії стали міжнародні санкції проти РФ. Зокрема, 6 березня 2014 року ухвалено перший етап санкцій. Також був призупинений процес підготовки до майбутнього саміту G8, у якому мала брати участь Росія. РФ було виключено з "великої вісімки". Вже 17 березня 2014 р. міністри закордонних справ країн-членів ЄС ухвалили рішення перейти до другого етапу санкцій і ввели обмеження у вигляді заборони на в'їзд і

заморожування активів для 21 російських і кримських чиновників. Згодом до цих санкцій приєднались США, Канада та Японія.

Російська дипломатія розгорнула активну діяльність з метою міжнародної ізоляції України. Підтвердженням цього є, зокрема, спроба Кремля нав'язати свій руйнівний для української незалежної державності план “мирного” врегулювання та залучити до його реалізації західні держави. Ще 5 березня 2014 року міністр закордонних справ РФ С. Лавров під час переговорів із державним секретарем США Дж. Керрі виклав основні елементи цього плану, а саме: непідписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС; відмова від вступу до НАТО; перенесення дати президентських виборів з 25 травня 2014-го на пізніший термін; розробка нової української Конституції; федералізація України; надання російській мові статусу другої державної [82, с. 30]. Така позиція Москви стала черговим підтвердженням нашого обґрунтування причин агресії РФ проти України, а саме унеможливлення європейсько-атлантичної інтеграції України.

Винесення питання щодо забезпечення територіальної цілісності України на розгляд Генеральної Асамблеї ООН завершилось ухваленням резолюції “Про підтримку територіальної цілісності України № 68/262”, яка була прийнята 27 березня 2014 р. на 68-й сесій Генеральної Асамблеї ООН. Незважаючи на відсутність у документі засудження російської агресії, у ньому все ж підтверджується визнання територіальної цілісності України в “міжнародно визнаних кордонах”, також заявляється про невизнання кримського референдуму. Проте резолюції Генеральної Асамблеї носять рекомендаційний характер, тому це рішення не могло посприяти у відновленні українського суверенітету над АРК, але продемонструвало загрозу порушення принципу недоторканності кордонів для міжнародної спільноти, адже вперше в повоєнній Європі одна держава окупувала частину іншої та проголосила свій суверенітет над нею [83].

Основним напрямком розвитку європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України стало відновлення роботи щодо підготовки до підписання Угоди про асоціацію. 21 березня 2014 р. Прем'єр-міністр України А. Яценюк у Брюсселі підписав політичну частину Угоди про асоціацію України

та ЄС. Незважаючи на декларативність положень політичної частини Угоди, її підписання стало важливим кроком для євроінтеграційного курсу [84]. Крім того, підписання УА сприяло зміцненню суб'єктності України в міжнародних відносинах та заклало основу формування проукраїнської міжнародної коаліції, метою якої стало протистояння агресивній зовнішній політиці РФ.

З метою дестабілізації ситуації в Україні та унеможливлення її подальшої інтеграції з ЄС і НАТО РФ в квітні 2014 розпочала другу фазу військової агресії проти України. Саме тоді контрольовані, керовані й фінансовані спецслужбами РФ озброєні групи проголосили створення “Донецької народної республіки” (7 квітня 2014 року) та “Луганської народної республіки” (27 квітня 2014 року) [80].

Загроза втрати суверенітету України над Донбасом актуалізувала українське питання на міжнародній арені, проте через потужну діяльність російської пропаганди та дипломатії конфлікт на сході України продовжували сприймати як внутрішньополітичне протистояння. Москва своєю чергою позиціонувала себе як прихильник мирного врегулювання ситуації на сході України. Спроба дипломатичного вирішення конфлікту здійснена 17 квітня 2014 р., коли відбулись чотиристоронні переговори в Женеві у форматі: Україна–ЄС–США–Росія. За результатами переговорів очільниками зовнішньополітичних відомств суб'єктів переговорного процесу було ухвалено спільну заяву. Головні положення документа полягали в зобов'язаннях учасників утриматися від будь-яких форм насильства, залякування або провокаційних дій [85].

Проте відсутність чітких формулювань дозволила кожній стороні по-своєму інтерпретувати досягнуті домовленості. Таким чином, женевські переговори не сприяли деескалації конфлікту, РФ використала ці переговори для заперечення своєї участі в агресії, маскуванні силового нав'язування Україні згубних для її державності умов налагодження конфлікту, руйнації єдності політики західних держав у питанні запровадження і розширення санкцій, легалізації фіктивних квазідержавних утворень “ДНР” і “ЛНР”, уведення в оману світової спільноти щодо природи та причин ситуації, породженої російською агресією. Позитивним

можна вважати сам формат їхнього проведення, адже факт участі США та ЄС свідчив про важливість вирішення конфлікту на сході України для міжнародної спільноти.

17 квітня 2014 р. Європарламент ухвалив резолюцію, у якій засудив спроби дестабілізації України Росією та підтримав територіальну цілісність і суверенітет нашої держави. Крім того, європейські парламентарі закликали вжити санкції проти російських компаній, особливо в енергетичному секторі, та підтримувати Україну в міжнародних структурах з метою відновлення її територіальної цілісності. Також у резолюції акцентується увага, що Угода про асоціацію не є кінцевою метою у відносинах ЄС з державами СхП, які відповідно до ст. 49 Договору про Європейський Союз мають європейську перспективу [86].

Перемога П. Порошенка на президентських виборах сприяла активізації зовнішньополітичної діяльності України. Важливим кроком стало підписання 27 червня 2014 р. економічної частини Угоди про асоціацію України з ЄС [84].

За своїм змістом УА охоплювала значно ширше коло питань, ніж УПС. Майже 90 % від загального обсягу її статей стосуються торговельно-економічної сфери. Важливим здобутком української дипломатії стало включення до угоди положень, які визначають поступове запровадження поглибленої зони всеосяжної торгівлі (ПЗВТ). Варто зазначити, що на відміну від класичних форм ЗВТ, положення ПЗВТ поширюється не лише на промислові товари, але й на сільськогосподарську продукцію, сферу послуг, заснування компаній, руху капіталів і платежів. Як зазначає Т. Анакіна, ПЗВТ між Україною і ЄС містить певні риси, які є характерними для спільного ринку [31, с. 127]. Крім торговельно-економічної сфери, УА регулює відносини у сфері зовнішньої та безпекової політики, військового співробітництва, юстиції та розвитку громадянського суспільства. Не менш важливим здобутком, стало те що УА укладається на невизначений термін [84].

Важливою складовою європейсько-атлантичного напрямку зовнішньої політики України стало отримання летальної зброї від Заходу, проте навіть США відмовились надавати її – адміністрація Б. Обама мотивувала це загрозою

ескалації військового протистояння на Донбасі. Тому Вашингтон і Брюссель зосередились на фінансовій підтримці України. Крім цього, 16 липня 2014 р. США, а наступного дня ЄС ввели перші санкції щодо ключових секторів російської економіки.

Агресія РФ проти України набула глобального масштабу внаслідок збиття російськими терористами 17 липня 2014 р. біля міста Тореза Донецької області Боїнга 777 “Малазійських авіаліній”. Жертвами теракту стали 298 осіб – громадян Нідерландів, Малайзії, Австралії, Індонезії, Великої Британії та ін. Цей теракт продемонстрував міжнародній спільноті реальну загрозу агресивної політики РФ та недовість наявних безпекових інституцій щодо нейтралізації загроз міжнародній безпеці.

Наприкінці серпня 2014 р. розпочалась нова фаза російського вторгнення на територію України, яка зумовлювалась успіхами ЗСУ та можливістю відновлення контролю над державним кордоном нашої держави. Наслідками цього стала одна з найбільших трагедій російсько-української війни – Іловайський котел [82, с. 32]. Це змусило Київ активізувати (з червня 2014 р.) діяльність Тристоронньої контактної групи з мирного врегулювання ситуації на сході нашої держави за участі України, РФ, ОБСЄ та представників проросійських бойовиків. Попри це Москва продовжувала ескалацію конфлікту, розширюючи масштаб участі в бойових діях підрозділів своїх регулярних збройних сил. Напередодні Уельського саміту НАТО 5–6 вересня 2014 р. відбулося чергове повномасштабне вторгнення регулярних військ Росії в Україну, після чого В. Путін запропонував план припинення кровопролиття.

Реалізація мирного плану за сценарієм Кремля давала змогу Москві знизити напруження у відносинах із Заходом, зменшити можливість посилення та закласти основу для скасування санкцій. Водночас початок переговорного процесу мав не допустити остаточного звільнення українських територій і перетворити застосування сили та погрози силою на політичні дивіденди у дипломатичних комбінаціях [87, с. 159].

Перетворення консультацій Тристоронньої контактної групи в Мінську на квінтесенцію мирного врегулювання ситуації на сході України було започатковано 5 вересня 2014 р. Саме тоді було підписано Протокол за результатами консультації Тристоронньої контактної групи щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента РФ В. Путіна. Саме цей документ започаткував політико-правову основу реалізації Мінського процесу. Мирний план Президента України був послаблений “ініціативами” російської сторони. Зокрема, політичні зобов’язання України в цьому документі переважали безпекові зі сторони РФ та представників ОРДіЛО [88].

Мінський протокол за своєю формою та змістом не претендував на статус міжнародного договору, а був політичною домовленістю сторін (України та РФ за посередництва ОБСЄ), які через уповноважених представників підписали цей документ, взяли на себе певні зобов’язання. Проте, окрім представника України — Л. Кучма, РФ — М. Зурабов, ОБСЄ — Х. Тальявіні, свої підписи під документом поставили представники т. зв. ДНР і ЛНР, але без зазначення свого статусу та посад, що вкотре продемонструвало гібридність переговорного процесу та його недостатню правову базу.

Паралельно Київ намагався максимально активізувати європейсько-атлантичний вектор зовнішньої політики. У цьому контексті варто відзначити здобутки української дипломатії у відносинах з НАТО. На Уельському саміті Альянсу, що проходив 5–6 вересня 2014 р., держави-члени у спільній декларації назвали агресію РФ проти України переломним моментом у євроатлантичній безпеці та засудили російське військове втручання в Україну, а також закликали вивести російські війська з української території. Крім того, члени Альянсу заявили, що не визнають анексію Криму та підтримуватимуть санкції ЄС та G7, зумовлені агресією РФ. НАТО розглядає незалежну суверенну Україну як ключ до забезпечення євроатлантичної безпеки, саме тому держави-члени продовжуватимуть спільну підтримку суверенітету та територіальної цілісності нашої держави [89]. Уельська декларація НАТО продемонструвала не лише

високий рівень підтримки України, але й продемонструвала трансатлантичну єдність та готовність до перегляду своєї політики щодо РФ.

Не менш важливою складовою європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України стала асоціація з ЄС. 16 вересня 2014 року Європейський парламент синхронно з Верховною Радою України (у вигляді телемосту за допомогою технології Skype) ратифікував Угоду. За ратифікацію проголосувало 355 депутатів Верховної Ради та 535 депутатів Європарламенту [90]. Цього ж дня українські парламентарі для імплементації Мінських домовленостей протоколу ухвалили обидва закони, передбачені Протоколом, Закон України “Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей [91] і Закон України “Про недопущення переслідування і покарання осіб у зв’язку з подіями, що сталися в окремих районах Донецької і Луганської областей” [92].

Завершення Україною та ЄС усіх необхідних внутрішніх процедур дозволило розпочати з 1 листопада 2014 року тимчасове застосування значної частини Угоди про асоціацію на період до набуття нею чинності в повному обсязі після завершення процесу ратифікації усіма державами-членами ЄС.

17 вересня КМУ затвердив План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки, який за своїм змістом став дорожньою картою для органів державної влади щодо виконання зобов’язань України в контексті УА [93].

Зауважимо, що основним пріоритетом зовнішньої політики України стало відновлення суверенітету над окупованими територіями, яке в умовах протистояння з ядерною державою можна реалізувати політико-дипломатичним шляхом, квінтесенцією якого став мінський процес. Для деталізації та конкретизації імплементації Мінського протоколу 19 вересня 2014 р. ухвалено Меморандум про виконання положень Протоколу за підсумками консультацій Тристоронньої контактної групи щодо кроків, спрямованих на імплементацію

Мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна. Незважаючи на конкретність змісту цього документа стосовно безпекової складової, у ньому не було встановлено ні послідовності, ні часових меж виведення з території України іноземних збройних формувань, військової техніки [94].

Перехід з женевського формату до мінського був справжнім дипломатичним досягненням Москви, адже усував з переговорів США та ЄС і забезпечував домінування Росії у переговорному процесі. Участь представників ОРДІЛО в переговорах дала змогу Кремлю позиціонувати себе не як сторону конфлікту, а як посередника переговорного процесу та гаранта виконання зобов'язання [87, с. 161].

Таким чином, “Мінськ-1” не забезпечив ні припинення застосування зброї проросійськими бойовиками, ні виведення російських військ з території України. Крім того, ініціативи української сторони стосовно імплементації мінських домовленостей були повністю нівельовані не лише грубим перманентним порушенням перемир'я, але й проведенням 2 листопада 2014 р. виборів у ДНР та ЛНР всупереч українському законодавству та Мінському протоколу.

Втрата суверенітету України над АРК та частиною Донбасу продемонструвала відсутність міжнародно-правових механізмів територіальної цілісності нашої держави. У цьому контексті єдиною дієвою міжнародною організацією, яка виконує безпекові зобов'язання щодо своїх членів, є Організація Північноатлантичного договору, тому після російської агресії курс на членство в альянсі є безальтернативним інструментарієм гарантування національної безпеки України. Хоча, очевидно, що війна з РФ унеможливила цей процес у короткостроковій перспективі. Це зумовлювалось не лише неготовністю Альянсу розширюватись внаслідок приєднання України, але й специфікою російсько-української війни. Для усвідомлення масштабів агресії РФ проти України потрібно усвідомлювати її багатовимірність. Оскільки вона розпочиналась як внутрішньополітичне протистояння за активної підтримки РФ, трансформувалась у двосторонній міждержавний збройний конфлікт, але крім цього, у

геополітичному вимірі цей конфлікт носить континентальне (ЄС–РФ) і глобальне (Захід–РФ) протистояння. У силу цього, ЄС і НАТО після російської агресії не поспішали реалізовувати курс на форсовану інтеграцію України до своїх структур, зосередившись на імплементації УА, застосували санкції проти РФ та задекларували свою офіційну підтримку територіальній цілісності і суверенітету України.

Після чергового засідання КУН 2 грудня 2014 р. Генеральний секретар Альянсу заявив, що якщо Україна подасть заявку на вступ, то НАТО розгляне її. Хоча, очевидно, що в короткостроковій перспективі Україні не вдасться досягнути стандартів та принципів НАТО [95].

Проте, зважаючи на загрозу подальшої втрати суверенітету, ВРУ 23 грудня 2014 р. ухвалила Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови від здійснення політики позаблоковості”, створивши необхідні політико-правові умови для подальшої тіснішої співпраці України з НАТО та приєднання нашої держави до європейської системи колективної безпеки. Зокрема, Україна офіційно переставала бути позаблоковою і нейтральною державою, а головною метою поглиблення співпраці з НАТО ставало досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в Альянсі [96].

Подальше загострення ситуації на сході України в січні – лютому 2015 р., особливо загроза повного оточення українських військ у Дебальцево, реанімувала мінський процес. З метою посилення легітимності мінських переговорів та відповідальність за невиконання зобов’язань мінський процес було введено у нормандський формат за участю лідерів Німеччини, Франції, України та РФ.

Перший та другий саміт лідерів “нормандської четвірки” відбулись протягом 2014 р., але не ознаменувалися конкретними рішеннями. Третя зустріч відбулась 11–12 лютого в Мінську й завершилась підписанням учасниками Тристоронньої контактної групи Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей та ухваленням Декларації лідерів ФРН, Франції, України і РФ про підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей, схваленого у Мінську 12 лютого 2015 року. Участь провідних держав ЄС – ФРН

та Франції, які підтримують територіальну цілісність та суверенітет України, зміцнила позиції Києва в переговорному процесі й сприяла максимальній інтернаціоналізації війни на сході України [97; 98].

З огляду на суттєво гірші умови переговорів для України під час важких боїв за Дебальцеве умови Мінська-2 є менш вигідними для України, оскільки передбачають, що вона поверне повний контроль над кордоном з РФ лише після місцевих виборів в ОРДІЛО. Крім цього, Україна зобов'язувалася забезпечити особливий статус ОРДІЛО шляхом конституційної реформи. На відміну від цього, “Мінськ-1” передбачав створення зони безпеки на російсько-українському кордоні під наглядом ОБСЄ, не містив вимог щодо конституційної реформи в Україні та не визначав послідовності кроків з подолання конфлікту.

Ще однією важливою особливістю “Мінська-2” було встановлення чіткого дедлайну імплементації цих домовленостей – кінець 2015 р. До цього часу мали набрати чинності зміни до Конституції України в частині децентралізації та з урахуванням особливостей ОРДІЛО. Таким чином, політичні зобов'язання України знову домінують над безпековими зі сторони РФ [87, с.162–163].

Та проблема полягає не лише в неготовності Києва приймати нав'язані ззовні зміни до Конституції (адже вони були ухвалені в першому читанні 31 серпня 2015 р.), але й у відмінності поточних позиції Заходу та РФ для забезпечення миру в Європі в середньостроковій перспективі.

Очевидно, що “Мінськ-2” превалує над “Мінськом-1”, оскільки домовленості 2015 р. було підтримано резолюцією № 2202 Ради Безпеки ООН [99]. Крім того, у березні 2015 р. економічні санкції ЄС щодо РФ були прив'язані до виконання Мінських домовленостей.

“Мінськ-2” не привів до політичного врегулювання конфлікту, оскільки ігнорування РФ щодо виконання зобов'язань безпекового блоку нівелювало заходи України в політичній сфері (ухвалення змін до Конституції України в частині децентралізації в першому читанні).

На нашу думку, залучення провідних держав ЄС і НАТО до механізмів політико-дипломатичного відновлення територіальної цілісності зміцнило позиції

України та засвідчило те, що наша держава залишається сферою інтересів Євросоюзу. Очевидно, що відсутність прямої участі США в переговорному процесі є вигідним РФ і тому питання про розширення нормандського формату залишається відкритим. Отже, мінський процес попри відсутність результату зберігає свою легітимність завдяки самітам у нормандському форматі й безпосередньо залежить від політичних рейтингів лідерів України, ФРН, Франції та РФ.

27 квітня 2015 р. в Києві проходив щорічний саміт Україна–ЄС, який став першим після підписання УА. Головною темою зустрічі стала російська агресія та реформи в Україні в контексті імплементації Угоди про асоціацію. Лідери ЄС підтвердили незмінність політики в питанні санкцій проти РФ, детермінувавши їх виконання Мінських домовленостей [100]. Проте, очевидно, що українська політична еліта розраховувала на більшу підтримку, зокрема, лідери ЄС уникали декларації стосовно майбутніх перспектив повноцінного членства України в ЄС.

Однак, це не призвело до кризи європейсько-атлантичного вектора, оскільки він зумовлюється необхідністю збереження суверенітету України та є запорукою відновлення територіальної цілісності України. Саме тому основним аспектом над яким зосередилась українська сторона у співпраці з ЄС, стало виконання зобов'язань у рамках УА та отримання максимальних преференцій від нього, зокрема ЗВТ та безвізовий режим.

Важливим пріоритетом України в контексті євроінтеграції стала спроба досягнути диференційованого підходу ЄС до держав учасників Східного партнерства. Треба зазначити, що ускладнення геополітичного становища України зумовило необхідність перегляду східної політики Євросоюзу. Напередодні чергового саміту СхП Міністр закордонних справ Латвії Е. Рінкевичс запропонував врахувати позиції учасників проекту у підсумковій декларації саміту. Пріоритетом України в реформуванні Східного партнерства стало отримання статусу кандидата або потенційного кандидата на вступ. Однак латвійська ініціатива реформування підходів до оцінки держав-учасників Партнерства не знайшла підтримки серед інших європейських держав. Як

ззначає С. Толстов, це зумовлювалось необхідністю збереження перспективи укладання угод про асоціацію з Вірменією та Азербайджаном [101, с. 80]. На наш погляд, Брюссель відмовився від перегляду ЄПС, оскільки це означало б можливість надання Україні перспективи членства та призвело б до чергового загострення у відносинах з РФ. Головними здобутками України за підсумками Ризького саміту СхП стало отримання макрофінансової допомоги в розмірі 1,8 млрд євро.

Окрім активізації української дипломатії щодо необхідності реформування ЄПС, реалізовувались необхідні заходи з метою наближення України до стандартів НАТО. 26 травня 2015 р. було ухвалено Стратегію національної безпеки України, а 24 вересня цього ж року – нову воєнну доктрину. Ці документи підтверджували стратегічну мету – набуття повноправного членства в НАТО та створювали необхідну правову основу співпраці з державами Альянсу у сфері національної безпеки та оборони [102; 103]

Варто зазначити, що активізація європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики в контексті асоціації з ЄС та протистояння російській агресії відбувалась в умовах глобальної кризи міжнародних відносин. Окрім агресивної політики щодо України, РФ активізувалась і на Близькому Сході. У листопаді 2015 р. розпочалась інтервенція Росії в Сирію з метою підтримки режиму свого сателіта Б. Асада у протистоянні з опозицією, яку підтримували США. Це призвело до загострення військового протистояння на Близькому Сході, наслідком чого стала міграційна криза ЄС, яка значно посилила фрагментацію серед його членів. Перед українською дипломатією постало серйозне завдання, яке полягає в унеможливленні поступок Заходу в українському питанні в обмін на вирішення сирійської кризи. У цьому контексті поділяємо думку українського дипломата Р. Безсмертного, що українське питання не стоїть на шальках терезів по той бік від сирійського. Адже це складові глобальної безпекової кризи.

Таким чином, 2014–2015 рр. ознаменувались кардинальними геополітичними трансформаціями. Революція Гідності і як наслідок російське вторгнення в Україну призвели до глибокої кризи міжнародних відносин. Саме ця криза

продемонструвала неефективність ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин та інструментаріїв збереження статусу кво у світі, оскільки виявилось, що реальних механізмів їхнього застосування не існує. Постбіполярності у міжнародному порядку було кинуте серйозний виклик з метою її ревізії, а саме повернення до полі- чи біполярності, а в міжнародному праві Росія добила серйозного прецеденту – уникнула серйозного покарання за окупацію частини суверенної держави. Україна вкотре опинилась в епіцентрі нової активної фази глобального конфлікту, який призвів до порушення її територіальної цілісності. У таких умовах європейсько-атлантичний вектор став безальтернативним курсом України, оскільки концепції багатовекторності чи позаблоковості уже не вписувались в активну діяльність РФ з ревізії світового порядку.

В умовах військового конфлікту курс на зближення з ЄС і НАТО став однією зі складових збереження державності України, але водночас значно ускладнив, якщо і не унеможливив, євроатлантичну інтеграцію України в короткостроковій перспективі. Проте саме те, що трансформація зовнішньої політики України синхронізувалась у часі з геополітичними трансформаціями стало яскравим свідченням, що процес суб'єктивізації України в міжнародних відносинах не завершився, а триває. І водночас європейсько-атлантичний вектор став основним інструментарієм завершення цього процесу.

Висновки до розділу 4

Складність процесу суб'єктивізації України на міжнародній арені зумовлювалась нестабільністю постбіполярної системи міжнародних відносин, характерною рисою якої стало коливання між моно- та багатополарністю. Для України ефективним механізмом реалізації стратегії суб'єктності в міжнародних відносинах стала політика багатовекторності. Такий підхід залишався ефективним за умови, що ні Схід, ні Захід не прагнуть розширення своєї зони впливу, проте початок XXI ст. відзначається саме такою тенденцією – розширенням ЄС та активізацією РФ з метою ревізії системи міжнародних відносин. Для унеможливлення перетворення України на сіру буферну зону Київ активізовує європейсько-атлантичний вектор зовнішньої політики, декларуючи курс на

членство в ЄС і НАТО, паралельно докладаючи максимум зусиль для збереження “стратегічного партнерства” з РФ. Трансформація зовнішньої політики України до європейсько-атлантичного інтеграційного процесу зумовлювалась необхідністю збереження територіальної цілісності й суверенітету та міжнародної суб’єктності. Проте визначальний вплив на неї здійснювався геополітичним трикутником США–ЄС–РФ, адже Україна в глобальному контексті виступала контр-балансиром у їхніх відносинах. Як зазначає Г. Перепелиця, суть цього контр-балансиру полягала не в інтеграції як процесі, а саме намірі інтегруватись чи відмовитись від неї з ЄС і НАТО чи пострадянськими проектами Москви [23, с. 566].

Крім цього, домінантною установкою зовнішньої політики України до 2004 р. залишалась неучасть України в жодних об’єднаннях, які можуть протистояти РФ або не знаходитись у сфері її впливу, адже це могло порушити баланс інтересів у посткомуністичній системі міжнародних відносин.

Помаранчева революція значно посилила європейсько-атлантичний вектор зовнішньої політики України та сприяла виведенню відносин з ЄС і НАТО на новий рівень. Однак подальша трансформація системи міжнародних відносин у бік багатополлярності, характерною ознакою якої стало зміцнення РФ та фрагментація ЄС, унеможливили цей процес. Україна так і не змогла здобути чітку перспективу членства в ЄС і отримати ПДЧ.

Спроба різкої геополітичної переорієнтації України В. Януковичем призвела до глибокої суспільно-політичної кризи всередині держави, яка згодом трансформувалась у глобальну кризу міжнародних відносин, зумовлену агресією РФ проти України. Підписання Угоди про асоціацію України з ЄС не могло компенсувати втраченого балансу в міжнародних відносинах та призвело до чергового загострення у відносинах Заходу і РФ. У таких складних геополітичних умовах європейсько-атлантичний вектор став безальтернативним інструментарієм відновлення територіальної цілісності і суверенітету України та подальшої суб’єктивізації в міжнародних відносинах, остаточно вивівши її з геополітичного впливу РФ.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Official Journal of the European Union, 1995. L311/2. URL: <http://eurlex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:1995:311:SOM:EN:HTML> (дата звернення: 9. 01. 2018).
2. Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Віче. 2013. № 8. С. 12–18.
3. Войтенко Ю. Взаємовідносини України з Європейським Союзом: історичні нариси // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди”. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28(2). С. 482–487.
4. Ляшенко О. Співробітництво України із структурами ОБСЄ та Ради Європи // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 6. С. 81–85.
5. Взаємовідносини з Євросоюзом // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/1. 78 арк.
6. Взаємовідносини з Євросоюзом. (Галузеві концепції та Національна програма інтеграції України до ЄС) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 10091. 168 арк.
7. Мадісон В. В., Шахов В. А. Сучасна українська геополітика: навч. посібник. К., 2003. 176 с.
8. Указ Президента України Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98> (дата звернення: 21. 04. 2018 р.)
9. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492 (дата звернення: 21. 04. 2018 р.)
10. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 600/2. 92 арк.

11. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. К.: Дух і літера, 2003. 578 с.
12. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00> (дата звернення: 7. 06. 2018 р.).
13. European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (C5-0208/2000-2000/2116, COS). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P5-TA-2001-0150> (дата звернення: 7. 06. 2018 р.).
14. Указ Президента України Про Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791/2002> (дата звернення: 11. 06. 2018 р.).
15. Указ Президента України Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/200> (дата звернення: 12. 06. 2018 р.).
16. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-%D0%BF> (дата звернення: 12. 06. 2018 р.).
17. Послання Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02> (дата звернення: 12. 06. 2018 р.).
18. Політичний діалог Україна–ЄС на найвищому рівні// ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/2. 198 арк.
19. Комюніке Комісії Ради та Європейського Парламенту “Розширена Європа – Нові сусіди: Нова система стосунків з нашими східними та південними сусідами”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_495 (дата звернення: 22. 07. 2018 р.).

20. Вахудова М. А. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Тараса Цимбала. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. 379 с.
21. Віднянський С. В. Україна в європейському геополітичному просторі: проблеми та перспективи інтеграції // Україна дипломатична. Науковий підручник. 2009. Вип. 10. С. 739–748.
22. Перепелиця Г. Україна поміж Європою та РФ: дилеми вибору зовнішньополітичних пріоритетів // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2012. Вип. 13. С. 565–580.
23. Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.
24. European Parliament resolution on the results of the Ukraine elections. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0009+0+DOC+XML+V0//EN> (дата звернення: 14. 07. 2018 р.).
25. Розширення ЄС та його наслідки для України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/3. 168 арк.
26. Саміт ЄС–Україна Київ, 1 грудня 2005 року. Спільна заява. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/806>. (15. 06/ 2018 р.) (дата звернення: 21. 07. 2018 р.).
27. Міжнародні політичні конференції за участю України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110. 179 арк.
28. Киридон А. М. Євроінтеграційний курс України: адекватність реалії зовнішньополітичного вибору // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2008. Вип. 1. С. 270–278.
29. Возняк Т. Стосунки Україна–ЄС: перезавантаження // Ретроспективна політологія. Епоха Ющенка. Довга прелюдія. Львів “І”, 2010. 264 с.
30. Консолідовані версії договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев’ятсот дев’яносто другого року) та договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять

п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 16. 07. 2018 р.).

31. Анакіна Т. М. Порівняльно-правова характеристика Угоди про асоціацію та Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. Харків, 2013. № 4. С. 123–132.

32. Полторацький О. Відносини Україна – ЄС у контексті “Східного партнерства” // Україна дипломатична. 2012. Вип. 13. С. 882–914 .

33. Добржанська О. Від європейської політики сусідства до східного партнерства // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2010. Вип. 514–515. С. 196–199.

34. Копійка В. В., Манжола В. А, Весела Н. М. Україна та Європейський Союз [Текст] : [навч. посіб.]. Весела. К.: Знання, 2012. 78 с.

35. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Eastern Partnership. URL: [http://www.epgencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/668e28f3-9e29-4a41-b376-43acaeff76ec/EaP_COM\(2008\)823.pdf](http://www.epgencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/668e28f3-9e29-4a41-b376-43acaeff76ec/EaP_COM(2008)823.pdf) (дата звернення: 22. 07. 2018 р.).

36. Новакова Н. Геополітичний вимір відносин України та ЄС // Віче. №2. 2011. С. 4–5.

37. Віднянський С. В. Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2011. Вип. 6–7. С. 24–38.

38. Томашевич О. П. Участь України в програмах партнерства НАТО // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2002. Вип. 6. С. 39–46.

39. Тодоров І. Історичні, геополітичні та політико-правові засади співробітництва України та НАТО. URL: http://www.ji.lviv.ua/n77texts/Zasady_spivrobitnytva.htm (дата звернення: 18 .07. 2018 р.).

40. Указ Президента України Про Державну міжвідомчу комісію з питань співробітництва України з НАТО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/292/97> (дата звернення: 18 .07. 2018 р.).

41. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 (дата звернення: 20 .07. 2018 р.).
42. Указ Президента України Про заснування Місії України при НАТО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333/97> (дата звернення: 20 .07. 2018 р.).
43. Магда Є. Шостий. Спогади про майбутнє Харків: Книжковий Клуб “КСД”, 2017. 208 с.
44. Перепелиця Г. Україна та ГУАМ у новій архітектурі регіональної безпеки // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2005. Вип. 6. С. 623–635.
45. Указ Президента України Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98> (дата звернення: 20 .07. 2018 р.).
46. Співробітництво з НАТО. Том №4 // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 185. 129 арк.
47. Washington Summit Communiqu. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. on 24th April 1999. URL: <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm> (дата звернення: 20 .07. 2018 р.).
48. The Alliance’s Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_27433.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 21 .07. 2018 р.).
49. Рішення РНБО від 23 травня 2002 р. Про стратегію України щодо НАТО. URL: <https://archives.gov.ua/International/Strategia.pdf> (дата звернення: 21 .07. 2018 р.).
50. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. К.: Дух і літера, 2003. 578 с.
51. Prague Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague, Czech Republic.

URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm (дата звернення: 20. 12. 2017 р.).

52. Закон України Про основи національної безпеки України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст. 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 27. 12. 2016 р.).

53. Воєнна доктрина України. Затверджено Указом Президента України від 15 червня 2004 року № 648. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (дата звернення: 4. 04. 2017 р.).

54. Засідання Комісії Україна–НАТО та РСАП на рівні міністрів закордонних справ та оборони // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 185/3. 107 арк.

55. Поглиблення співпраці Україна–НАТО: короткотермінові заходи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_012 (дата звернення: 28. 07. 2017 р.).

56. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 року “Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861/2005> (дата звернення: 28. 07. 2017 р.).

57. Горбулін В. Внутрішні трансформації та зовнішні загрози. Євроатлантична інтеграція як інструмент політики національної безпеки України // День. 2008. №116. С. 3–4.

58. Макар Ю. І. Зовнішня політика України: наміри та реалії // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини 2008. Вип. 1. С. 189–198.

59. Биченко А. Громадська думка про НАТО і приєднання до нього України // Національна безпека і оборона. 2006. №9. С. 20–38.

60. Bucharest Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008. URL: https://www.nato.int/cps/us/natohq/official_texts_8443.htm (дата звернення: 4. 01. 2018 р.).

61. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата звернення: 4. 01. 2018 р.).
62. Троян С. С. США в системі міжнародних відносин після 1991 року: концептуалізація проблеми // Уманська старовина. 2017. Вип. 3. С. 49–55.
63. Толстов С. В. Еволюція статусу та ролі США і євроатлантичної спільноти в сучасній системі міжнародних відносин // Стратегічні пріоритети. 2013. № 4. С. 158–164.
64. Stephen J. Blank. PERSPECTIVES ON RUSSIAN FOREIGN POLICY. URL: <https://ssi.armywarcollege.edu/pdf/files/pub1115.pdf> (дата звернення 21.04. 2017).
65. Хартія Україна-США про стратегічне партнерство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_140 (дата звернення 30.05. 2017).
66. Хандогій В. Україна–США: 20 років стратегічного партнерства (1996–2016) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2016. Вип. 17. С. 708–716.
67. Указ Президента України Про ліквідацію Міжвідомчої комісії з питань підготовки України до вступу в НАТО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/496/2010> (дата звернення 6.14. 2017).
68. Закон України Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 30. 05. 2016 р.).
69. Віднянський С. У пошуках оптимальної зовнішньополітичної парадигми України // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2006. Вип. 7. С. 54– 68.
70. A new response to a changing Neighbourhood: A review of European Neighbourhood Policy / European Commission ; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy: Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/com_2011_303.pdf (дата звернення: 6. 09. 2018 р.).

71. Странам-участницям “Восточного партнерства” придется выбирать между Евросоюзом и СНГ. URL: <https://belaruspartisan.by/m/politic/138875/> (дата звернення: 11. 09. 2018 р.).
72. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г.). URL: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkV6BZ29/content/id/122186 (дата звернення: 11. 09. 2018 р.).
73. Перепелиця Г. Російська воєнна агресія проти України: міжнародний та внутрішньополітичний контекст // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2014. Вип. 15. С. 370–387.
74. Сікорський: Путін погрожував Януковичу забрати Крим, якщо він підпише асоціацію з ЄС. URL: <https://www.unian.ua/politics/998312-sikorskiy-putin-pogrojuvav-yanukovichu-zabrati-krim-yakscho-vin-pidpishe-asotsiatsiyu-z-es.html> (дата звернення: 13. 09. 2018 р.).
75. Про що домовилися Путін і Янукович у Москві – версія Азарова. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/312839/pro-shho-domovylysyia-putin-i-yanukovych-u-moskvi-versiya-azarova> (дата звернення: 13. 09. 2018 р.).
76. Розпорядження КМУ Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/905-2013-%D1%80> (дата звернення: 13. 09. 2018 р.).
77. Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2017. 496 с.
78. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28-29 November 2013. Eastern Partnership: the way ahead / Council of European Union. 23 p. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/31799/2013_eap-11-28-joint-declaration.pdf (дата звернення: 13. 09. 2018 р.).

79. Ткаченко В., Дорошенко Н. “Гибридная война: истоки и политические последствия // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2014. Вип. 14. С. 41–58.
80. Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України “Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків”. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/337-19> (дата звернення: 22. 09. 2018 р.).
81. Резолюція 3314 Генассамблеї ООН от 14 декабря 1974 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 22. 09. 2018 р.).
82. Василенко В. Війна 2014 року: спроба системного аналізу // Український тиждень. 2014. 42. С. 27–42.
83. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 68/262. Territorial integrity of Ukraine. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262 (дата звернення: 22. 09. 2018 р.).
84. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 5. 01. 2017 р.).
85. Женевська заява від 17 квітня 2014 року. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3351183-zhenevska-zaiava-vid-17-kvitnia-2014-roku> (дата звернення: 23. 09. 2018 р.).
86. European Parliament resolution of 17 April 2014 on Russian pressure on Eastern Partnership countries and in particular destabilisation of eastern Ukraine. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2014-0457&language=EN> (дата звернення: 23. 09. 2018 р.).
87. Прийдун С. В. Політико-правова основа реалізації мінського процесу 2014–2015 рр.: деякі особливості та проблеми // Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської молодіжної наукової конференції, 10 березня 2017 р., м. Київ; ред. кол.:

Салата О. О., Саган Г. В., Куцик Р. Р. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. С. 157–165.

88. Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина. URL: <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true> (дата звернення: 23. 02. 2017 р.).

89. Wales Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales URL: https://www.nato.int/cps/ic/natohq/official_texts_112964.htm (дата звернення: 21. 06. 2018 р.).

90. Закон України Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18> (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).

91. Закон України Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, №45, ст. 125. URL: Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>. (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).

92. Закон України Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 12, ст. 186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-18> (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).

93. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80> (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).

94. Меморандум про виконання положень Протоколу за підсумками консультативної Тристоронньої контактної групи щодо кроків, спрямованих на імплементацию Мирного плану Президента України П. Порошенко та ініціатив Президента Росії

В. Путіна. URL: http://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/11/16/c63638d46e4b0be5856dda91287bf779_1444898196.pdf. (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).

95. Генеральний секретар Альянсу заявив, що якщо Україна подасть заявку на вступ, то НАТО розгляне її. URL: https://zaxid.net/nato_rozglyane_zayavku_pro_vstup_ukrayini__gensek_nato_n1332241 (дата звернення: 7. 10. 2018 р.).

96. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 4, ст.13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19> (дата звернення: 7. 10. 2018 р.).

97. Комплекс мер по выполнению Минских соглашений. URL: http://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/11/17/09e4e9749cfb97d84a8059c09db04ae8_1444898362.pdf (Дата звернення: 12. 10. 2018 р.).

98. Декларация Президента Российской Федерации, Президента Украины, Президента Французской Республики и Канцлера Федеративной Республики Германия про підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей, схваленого у Мінську 12 лютого 2015 року. URL: <http://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-prezidenta-rosijskoyi-federaciyi-prezidenta-ukra-34695> (дата звернення: 12. 10. 2018 р.).

99. Резолюция СБ ООН № 2202 (2015) по Украине (17.02). URL: <http://www.analitik.org.ua/current-comment/ext/54ec7c2e69b97/> (дата звернення: 12. 10. 2018 р.).

100. Спільна заява за результатами 17-го Саміту Україна–Європейський Союз. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-17-go-samitu-ukrayina-uevropеjs-35218> (дата звернення: 15. 10. 2018 р.).

101. Толстов С. В. Становлення та розвиток політики ЄС у східноєвропейському регіоні // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2015. Т. 173. С. 72–82.

102. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 20. 10. 2018 р.).

103. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення: 20. 10. 2018 р.).

ВИСНОВКИ

Становлення незалежності України, а отже, і реалізація стратегії суб'єктності в міжнародних відносинах синхронізувалась у часі з кардинальними геополітичними трансформаціями, зумовленими дезінтеграцією СРСР та закінченням “холодної війни”. Перманентний процес українського державотворення та особливість геополітичного становища, розташування на цивілізаційному розломі між Заходом і Сходом сприяли активній участі українських державних утворень у міжнародних процесах та формуванню українських дипломатичних традицій. Проте відсутність власної державності протягом тривалого періоду та складність геополітичного розташування значно ускладнили процес формування та реалізації зовнішньополітичного курсу нашої держави. Складність процесу суб'єктивізації України в міжнародних відносинах зумовлювалась зовнішніми і внутрішніми чинниками, з якими зіткнулась українська політична еліта після 24 серпня 1991 р.

Після проголошення незалежності Україна успадкувала третій ядерний потенціал у світі. Очевидно, що Київ намагався конвертувати відмову від ядерного статусу в політичні, безпекові та фінансові дивіденди. Така позиція повністю суперечила пріоритам США і західноєвропейських країн, які намагались нейтралізувати негативні наслідки дезінтеграції СРСР, найважливішим з яких стала загроза поширення ядерної зброї. Курс на збереження єдиної ядерної держави став основою у формуванні пострадянської зовнішньої політики США, які в цьому контексті отримали підтримку західноєвропейських держав.

Важливою проблемою суб'єктивізації України в міжнародних відносинах була позиція РФ, яка розглядала незалежність України як тимчасове явище та розпочала курс на інституалізацію СНД з метою збереження монопольного лідерства на пострадянському просторі. Максимально дистанціюючи від геополітичних проєктів Кремля, Київ зосередився на збереженні та розвитку торговельно-економічних відносин з Москвою, що суперечило планам останньої. Вирішення проблеми кордонів та розподілу радянського спадку стали найскладнішими в двосторонніх міждержавних відносинах. Ключове значення

належить розподілу ЧФ СРСР, який забезпечував контроль над Кримським півостровом, зокрема північною частиною екваторії Чорного та Азовського морів. Варто зазначити, що проблема розподілу ЧФ і ядерного роззброєння України є складовими єдиного комплексу складних геополітичних питань, які зумовлювались розпадом СРСР та формуванням нової системи міжнародних відносин.

Активна участь США в переговорному процесі щодо цих проблем свідчить про їхню важливість, і якщо пріоритетом для США стало форсоване ядерне роззброєння України та відсутність особливого інтересу щодо принципів розподілу ЧФ, то для РФ – забезпечення власності над лівовою часткою флоту. Така пріоритетність зумовила посередницьку позицію США, яка надала певні політичні, безпекові й фінансові гарантії Україні, остання ж відмовилась від своєї частки флоту на користь Росії. Компроміс було закріплено збереженням формули “Крим – за Кремль”, РФ де-юре визнала суверенітет України над Кримом і Севастополем, але забезпечила собі мілітарну і гуманітарну присутність на цих територіях. Л. Кравчук, а згодом і Л. Кучма, забезпечили політичну підтримку Б. Єльцину в протистоянні з комуністами.

Вагомим внутрішньополітичним чинником, який значно ускладнив суб’єктивізацію України в міжнародних відносинах, стала особливість транзиту УРСР в незалежну Україну шляхом серії неформальних компромісів між колишніми комуністами та націонал-демократами. Це призвело до збереження радянських методів та форм державного управління, а в зовнішньополітичному плані заклало основу політики багатовекторності.

Багатовекторна зовнішня політика протягом 1990-х рр. виявилась ефективним тактичним інструментарієм в адаптації України до нових геополітичних реалій, оскільки дозволила врегулювати відносини з ключовими геополітичними гравцями. Але перетворення багатовекторності в довготривалу стратегію не забезпечило міжнародних гарантій територіальній цілісності й суверенітету України за умови активізації РФ на міжнародній арені, метою якої

стало забезпечення монопольного лідерства на пострадянському просторі та у Східній Європі.

У цьому контексті відносини з ЄС, США і НАТО стали реальною альтернативою збереження України в геополітичній орбіті Москви. Започаткування співробітництва відбулось на початку 1990-х рр. та зумовлювалось необхідністю політичних і безпекових гарантій, а також розглядалось як противага впливу РФ.

Початок ХХІ ст. ознаменувався найбільшим в історії ЄС розширенням унаслідок приєднання колишніх членів соціалістичного табору. Держави-сусіди України стали повноправними членами ЄС. Це призвело до активізації політики РФ щодо унеможливлення подальшого розширення євроатлантичних структур.

Зауважимо, що Помаранчева революція стала потужним чинником активізації відносин з ЄС і НАТО, але дуже швидко виявилось, що здебільшого співробітництво обмежилось політичними деклараціями та активізацією економічної співпраці. Оскільки ні ЄС, ні НАТО не були готовими до відкритої конфронтації до РФ та зосередились на адаптації своїх нових членів до участі в структурах ЄС і НАТО. Започаткована в цей період переорієнтація на Захід значно ускладнювалась і внутрішньополітичною кризою в Україні, зумовленою переходом до парламентсько-президентської моделі республіки. Не отримавши реальних перспектив щодо членства в ЄС і НАТО, особливо через позицію ФРН і Франції, та не зумівши консолідувати суспільство щодо пріоритетності зовнішньополітичного курсу, помаранчева команда зазнала поразки в 2010 р., що означало і крах переорієнтації на європейсько-атлантичну інтеграцію.

Прихід до влади В. Януковича започаткував відновлення багатовекторності в зовнішній політиці, але геополітичне зміцнення РФ вже не дозволяло балансувати між Заходом і Сходом. Тому багатовекторність 2010–2014 рр. за своїм змістом була проросійською, хоча переговори щодо підписання Угоди про асоціацію тривали. Європейсько-атлантичний вектор зовнішньої політики цього періоду зумовлювався необхідністю додаткових політичних бонусів на парламентських виборах 2012 р. і майбутніх президентських.

Лише після глибокої суспільно-політичної кризи 2013–2014 рр., зумовленої відмовою від підписання УА та побиттям студентів, започаткували остаточну трансформацію зовнішньої політики до європейсько-атлантичного інтеграційного процесу. Збройна агресія РФ проти України, втрата суверенітету над Кримом і частиною Донбасу продемонструвала хибність зовнішньополітичного курсу, адже за понад 20 років незалежності політична еліта України не зуміла створити міжнародні механізми забезпечення територіальної цілісності і суверенітету. Саме тому з 2014 р. європейсько-атлантичний вектор став основним інструментарієм протистояння російській агресії та квінтесенцією зовнішньополітичного курсу нашої держави.

Очевидно, що збройний конфлікт на сході України унеможлиблює її інтеграцію до ЄС і НАТО в короткостроковій перспективі. Все ж після 2014 р. відбувся крах радянської (пострадянської) ідентичності більшості українців, яка об'єднувала Україну і РФ, а міф “про дружбу двох братніх народів” було остаточно спростовано російськими танками і градами.

Підписання УА започаткувало якісно новий етап у зовнішній політиці України. Імплементація положень цієї угоди сприяє лібералізації суспільно-політичного життя України та модернізації українського суспільства. Першими важливими наслідками такої співпраці став безвіз із державами ЄС і ЗВТ.

Активізація співпраці з НАТО та курс на отримання ПДЧ стали запорукою реформування та зміцнення сектору національної безпеки України. У деклараціях НАТО однозначно підтримує територіальну цілісність нашої держави та засуджує російське вторгнення. А ключовий учасник Альянсу – США постачають ЗСУ летальну зброю.

Таким чином, європейсько-атлантичний вектор на сьогодні залишається ключовим та безальтернативним у зовнішньополітичному курсі нашої держави. Оскільки сучасна глибока криза міжнародних відносин унеможлиблює подальше балансування у геополітичному трикутнику США–ЄС–РФ, повернення України до геополітичної орбіти Москви, своєю чергою, означало б остаточну втрату суверенітету в міжнародних відносинах та політичної незалежності.

Для зміцнення позицій України на міжнародній арені українській дипломатії необхідно активізувати свою регіональну політику в контексті ГУАМу та Східного партнерства. Наша держава залишається лідером Організації за демократію і розвиток, проте українська влада зосереджувалась на економічній та енергетичній співпраці, обмежуючи політико-дипломатичне і безпекове співробітництво. До 2005 р. це зумовлювалось небажанням загострення відносин з РФ, яка розглядала ГУАМ як інтеграційну альтернативу геополітичним проектам. Актуальність такої співпраці актуалізується спільними пріоритетами держав ГУАМу, які намагаються дистанціюватись від Москви шляхом активізації курсу на зближення з ЄС і НАТО. Крім цього, спільним для Грузії, України, Азербайджану і Молдови є те, що вони є активними учасниками Східного Партнерства, лідером якого за потенціалом та інтенсивністю відносин з ЄС залишається наша держава. Активізація та поєднання концепту ГУАМу зі Східним партнерством не лише сприяли перетворенню України на регіонального лідера, але й її європейсько-атлантичній інтеграції. Очевидно, що найбільше підтримки така ініціатива знайшла б у США, які сприяли економічній основі ГУАМу нафтопроводу Баку–Тбілісі–Джейхан, що став першим енергетичним проектом на пострадянському просторі без участі РФ. Не менш важливим є започаткування консультацій та координації у сфері політики безпеки, оскільки кожна з перелічених країн ставала жертвою агресії Росії, яка розпалювала та підтримувала сепаратистські настрої всередині них, а у випадку України і Грузії – відкритого військового вторгнення (Придністров'я, Абхазія, Північна Осетія, Нагорний Карабах, Крим, Донбас). Саме це стало основним інструментарієм тиску на ці держави з метою унеможливлення їхнього дистанціювання від геополітичних проектів Кремля.

Наявність спільних проблем та пріоритетів може виступити потужним стимулом подальшої інституалізації співпраці України, Грузії, Азербайджану та Молдови, що за підтримки США і ЄС значно обмежило надалі агресивну політику РФ. За своєю метою співпраця в такому форматі могла б стати тим, чим

Вишеградська четвірка – для Польщі, Чехії, Словаччини і Угорщини. Адже їх об'єднувало не лише спільне минуле, але й прагнення до спільного майбутнього.

Зміцнення України як регіонального лідера в умовах трансформації системи міжнародних відносин до багатополлярності забезпечило б європейсько-атлантичну інтеграцію нашої держави. Така політика продемонструвала б Заходу наявність в Україні реальної стратегії інтеграції та готовності забезпечити стабільність і безпеку на пострадянському просторі. Важливим пріоритетом української дипломатії в цьому контексті є консолідації членів ЄС щодо необхідності реформування Східного партнерства, посилення його політичної і безпекової складової і перетворення на механізм вибіркового поглиблення інтеграції держав-партнерів та надання провідним учасникам перспективи членства в ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Касьянов Г. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування // Український історичний журнал. 2006. №4. С. 4–15.
2. Алексієвець Л., Прийдун С. Теоретико-методологічні основи дослідження трансформації зовнішньої політики України до європейсько-атлантичного процесу (1991–2015) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2018. Вип. 21: 25-й річниці історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка присвячено. С. 207–2015.
3. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ: Генеза, 2004. 496 с.
4. Теоретичні засади, принципи та завдання зовнішньої політики сучасної України. URL: http://studies.in.ua/mvidn_seminar/765-zovnshnya-poltiki-derzhavi.html (дата звернення: 6. 03. 2017 р.).
5. Віднянський С. В. , Мартинов А. Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації // Український історичний журнал. 2011. №4. С. 55–76.
6. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи реалізації // Український історичний журнал. 2001. №4. С. 41–57.
7. Віднянський С. В. Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2011. Вип. 6–7. С. 24–38.
8. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. К.: “РІЦ УАННП”, 1997.
9. Кудряченко А. І. Європейський вибір України: сучасний етап реалізації курсу // Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010, С. 76–88.
10. Зленко, А. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму : виступи. Промови. Інтерв'ю. Статті / Упоряд. К. П. Єлісеєв. К.: Преса України, 2001. 370 с.

11. Макар Ю. І. Зовнішня політика України: наміри та реалії // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2008. Вип. 1. С. 189–198.
12. Троян С. С. Сучасні проблеми дослідження міжнародних відносин, зовнішньої політики та національної безпеки України // Зовнішні справи (UA Foreign Affairs). 2014. № 1. С. 6–11.
13. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підручник. К.: Либідь, 2006. 711 с.
14. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підручник. К.: Кондор, 2011. 290 с.
15. Алексієвець М., Секо Я. Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. С. 34–49.
16. Алексієвець М. М., Секо Я. П. Цивілізаційний аспект еволюції української зовнішньої політики в період незалежності // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2009. Вип. 3. С. 11–24.
17. Суботін А. Зовнішня політика України // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин ; [редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.]. Т. 1. Київ : Знання України, 2004. 760 с.
18. Удовенко Г. П., Кавка Д. П., Черниш О. М. Зовнішня політика // Політологічний енциклопедичний словник / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (ред.) та ін.; НАНУ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Укр. асоціація політологів. К. Генеза, 2004. 736 с.
19. Суботін А. Міжнародні відносини // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 453.

20. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
21. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади. Львів: Літопис, 2012. 168 с.
22. Бжезінський З. Вибір світове панування чи світове лідерство. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. 203 с.
23. Бжезінський З. К. Україна в геостратегічному контексті К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2006. 101 с.
24. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: Издательство АСТ, 2016. 640 с.
25. Голдгейгер Дж., Макфол М. Цель и средства. Политика США в отношении России после холодной войны. М.: Международные отношения, 2009. 520 с.
26. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. К.: Основни, 2014. 1464 с.: іл..
27. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика. К: Дух і Літера, 2011. 464 с.
28. Popescu N. EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts: Stealth Intervention. London: Routledge, 2010. 176 p.
29. Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу. К.: Темпора, 2009. 488 с.
30. Stephen J. Blank. PERSPECTIVES ON RUSSIAN FOREIGN POLICY. URL: <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/pub1115.pdf> (дата звернення 21.04. 2017).
31. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. К.: Брайт Букс, 2018. 184 с.
32. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Наш формат, 2017. 320 с.
33. Вахудова М. А. Нерозділена Європа: Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму. К. : Вид-во КМА, 2009. 377 с.

34. Lupu M. R. External democracy promotion in Ukraine and Moldova: the impact of the European Union. URL: <https://www.diis.dk/files/media/publications/import/wp2010-21-external-democracy-promotion-ukraine-moldova.pdf> (Дата звернення 27. 04. 2017).
35. Democratisation in the European neighbourhood / eds. M. Emerson, S. Aydın-Düzgit. – Brussels: Centre for European Policy Studies, 2005. 231 p.
36. Making EU foreign policy: national preferences, European norms and common policies / edited by Daniel C. Thomas, 221. 240 p.
37. The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World / Federiga Bindi editor. 2010. 367 p.
38. Kuzio T. Ukraine's Relations with the West: Disinterest, Partnership, Disillusionment // *European Security*. Vol.12. № 2 (Summer 2003). London : Frank Cass. Pp. 21–44.
39. Taras Kuzio. Ukraine's relations with the West since the Orange Revolution. URL http://shron1.chtyvo.org.ua/Taras_Kuzio/Ukraines_relations_with_the_West_since_the_Orange_Revolution.pdf. (Дата звернення 30. 11. 2016).
40. Kuzio T. Prospects for the Political and Economic Development of Ukraine // Hamilton D, Mangott, G. eds. / *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova*. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations. 2007. P. 25–53.
41. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? // *Politics*. 2001. Vol. 21. №3. P. 168–177.
42. Kuzio T. Ukraine: Coming to terms with the Soviet legacy // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 1998. Vol. 14. №4. P. 1–27.
43. Motyl A. The Conceptual President: Leonid Kravchuk and the Politics of Surrealism / A. Motyl, J. Timothy Colton, R. C. Tucker (eds) // Boulder Co: Westview. 1995. P. 103–121.
44. Вільсон Е. Українці: несподівана нація. К.: “К. І. С.”, 2004. 552 с.
45. Голслах Й. Сила раю. Як Європа може бути попереду в азійському сторіччі. К.: Темпора, 2016. 354 с.
46. Аржаковський А. Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке. Погляд з Європи. Х.: Віват, 2015. 256 с.

47. Бойко О. Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень–грудень 1991 р.): Монографія. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. 224 с.
48. Гринев В., Гугель А. Потерянное десятилетие – контуры новейшей политической и экономической истории Украины. К.: МАУП, 2001. 432 с.
49. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
50. Гайдуков Л. Ф. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 рр.): Підручник. К.: Либідь, 2001. 622 с.
51. Сивак О. В. Формування та здійснення зовнішньої політики України (1990–1999 рр.) [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.04; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. К., 2000. 208 с.
52. Нариси з історії дипломатії України / За заг. ред. В. А. Смолія. К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. 736 с.
53. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: (Кол. моногр.) / За ред. Ф. М. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
54. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
55. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: Відродження, 2004. 488 с.
56. Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 340 с.
57. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. К.: Дух і літера, 2003. 578 с.
58. Україна в міжнародних відносинах ХХ ст. / За ред. професора Малика Я. Й. Львів: Світ, 2004. 468 с.
59. Дорошко М. С. Шпакова Н. В. Геополітичне становище та геополітична орієнтація країн СНД. К.: Центр учбової літератури, 2011. 204 с.

60. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / Відп. ред. С. В. Віднянський. К.: Генеза, 2004. 616 с.
61. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. Монографія. Донецьк, 2006. 268 с.
62. Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.
63. Горбулін В. Через роки, через відстані... Держава та особистість. К.: “Саміт-книга”, 2006. 306 с.
64. Вступ до НАТО – стратегічний вибір України / За загальною ред. О. І. Соскіна. К.: Вид-во “Інститут трансформації суспільства”, 2008. 192 с.
65. Задорожній О. В. Генеза міжнародної правосуб’єктності України: монографія; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ, нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2014. 688 с.
66. Задорожній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991 - 2014 рр.: монографія; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ, нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2014. 960 с.
67. Задорожній О. В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ, нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2015. 712 с.
68. Задорожній О. В. Российская доктрина международного права после аннексии Крыма : монография / А. В. Задорожний, Укр. асоц. междунар. права, Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко. Ин-т междунар. отношений. – Киев : К.И.С., 2015. 143 с.
69. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки “гібридної війни”. К.: Брайт Стар паблішинг, 2015. 392 с.
70. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: Віват, 2015. 304 с.

71. Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2017. 496 с.
72. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. К.: Ярославів Вал, 2015. 464 с.
73. Ложкін Б. Є. Четверта республіка: Чому Європі потрібна Україна, а Україні – Європа. Харків: Фоліо, 2016. 252 с.
74. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Україна в постмодерній системі міжнародних відносин // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2001. Вип. 5. С. 140–148.
75. Віднянський С. У пошуках оптимальної зовнішньополітичної парадигми України // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск 7. К., 2006. С. 54–68.
76. Віднянський С. В. Україна в європейському геополітичному просторі: проблеми та перспективи інтеграції // Україна дипломатична. Науковий підручник. К., 2009. Вип. 10. С. 739–748.
77. Віднянський С., Мартинов А. Угода про асоціацію з Європейським Союзом як цивілізаційний вибір України // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск 15. К., 2014. С. 358–368.
78. Мартинов А. Відносини Євросоюзу і НАТО: історичні уроки // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 191–201.
79. Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 43–61.
80. Мартинов А. “Нова холодна війна” як прояв кризи постбіполярної системи міжнародних відносин // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17. С. 237–244.
81. Алексієвець Л., Прийдун С. Україна в системі міжнародних відносин: деякі особливості й проблеми (1991–2011) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 10. С. 179–183.

82. Кудряченко А. Геополітичні дилеми сучасної України // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск 7. К., 2006 . С. 502–523
83. Кудряченко А. Євроатлантичний поступ України та її відносини з Росією // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск 10. К., 2009 С. 772–786.
84. Зленко А. М. Україна – невід’ємна частина євроатлантичної спільноти // Національна безпека та оборона. 2003. №7. С. 2–3.
85. Зленко А. М. Формування та еволюція зовнішньополітичної стратегії України (1991–2004 рр.): автореф. дис. ... канд. політ. наук; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 34 с.
86. Зленко А. М. Формування та реалізація концептуальних засад зовнішньої політики України // Україна дипломатична 2007. Вип. 8. Київ, 2008. С. 608–623.
87. Зленко А. М. Нейтралітет чи позаблоковість: чи це в інтересах України? // Віче. 2009. №8. С. 12–13.
88. Зленко А. М. Українська дипломатія та політика: вчора, сьогодні, завтра // Зовнішні справи. 2013. №8. С. 8–9.
89. Гурін К. Будапештський меморандум 1994 р.: договір чи домовленість? // Публічне право. 2016. № 2. С. 182–188.
90. Святун О. Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження зброї // Віче. 2014. №20. С. 15–20.
91. Лоссовський І. Будапештський меморандум як міжнародний договір, обов’язковий для виконання його гарантами // Віче. 2015. № 14. С. 28–31.
92. Стешенко В. М. Міжнародно-правова характеристика Будапештського меморандуму 1994 року // Юридичний науковий електронний журнал. 2016. №6. С. 251–254.
93. Потехін О. В. Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ // Агора. Вип. 16. С. 16–19.
94. Гай-Нижник. П. Кримський вузол і питання Чорноморського флоту РФ у російсько-українських воєнно-політичних взаєминах (1991–2013 рр.) // Гілея. 2017. Вип.117 (№2). С.77–90.

95. Гай-Нижник П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України // Гілея. 2016. Вип.114 (№11). С. 366–378.
96. Адамович С. Фактор Чорноморського флоту Російської Федерації в суспільно-політичному житті України (1991–2012 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2012. Вип. 22. С. 65–75.
97. Рибак Н. Б. Кримська проблема в українсько-російських міждержавних відносинах 1990-х рр. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. 2014. № 809. С. 89–97.
98. Перепелиця Г. Російсько-українські відносини в контексті європейської безпеки // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2007. Вип. 8 С. 633–640.
99. Перепелиця Г. Україна та ГУАМ у новій архітектурі регіональної безпеки // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2005. Вип.6. С. 623–635.
100. Перепелиця Г. До якої системи колективної безпеки може долучитись Україна // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2008. Вип. 9. С. 287–293.
101. Перепелиця Г. Україна і нові виклики у сфері безпеки // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2009. Вип.10. С. 681–702.
102. Перепелиця Г. Україна поміж Європою та РФ: дилеми вибору зовнішньополітичних пріоритетів // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2012. Вип. 13. С. 565–580.
103. Горбулін В. Внутрішні трансформації та зовнішні загрози. Євроатлантична інтеграція як інструмент політики національної безпеки України // День. 2008. №116. С. 3–4.
104. Тодоров І. Я. Європейська інтеграція України: сучасні виклики та перспективи // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 100(1). С. 25–30.
105. Тодоров І. Я. Регіональний вимір ініціативи ЄС “Східне партнерство” в Україні // Чорноморський літопис. 2013. Вип. 8. С. 38–42.

106. Толстов С. В. Еволюція статусу та ролі США і євроатлантичної спільноти в сучасній системі міжнародних відносин // Стратегічні пріоритети. 2013. № 4. С. 158–164.
107. Толстов С. Міжнародна система початку ХХІ століття // Зовнішні справи. 2013. № 10. С. 8–13.
108. Толстов С. Міжнародна система початку ХХІ століття // Зовнішні справи. 2013. № 11. С. 12–17.
109. Толстов С. Міжнародна система початку ХХІ століття // Зовнішні справи. 2013. № 9. С. 8–11.
110. Толстов С. Дікарев О. Європейський Союз як суб'єкт міжнародних відносин // Науковий збірник МАУП. 2013. № 3 (38). С. 60–73.
111. Толстов С. В. Становлення та розвиток політики ЄС у східноєвропейському регіоні // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2015. Т. 173. С. 72–82.
112. Толстов С. Політика ЄС щодо Росії: основні проблеми та тенденції // Історико-політичні студії. Зб. наук. праць. К., 2015. № 2 (4). С. 97–111.
113. Троян С. С. Сучасні системи міжнародних відносин: основні тенденції еволюції . URL: http://vmv.kyumu.edu.ua/v/08/troyan_ss.htm (дата звернення: 14. 11. 2016)
114. Троян С. С. Українсько-російські відносини в контексті інтеграційних процесів на пострадянському просторі // Зовнішні справи. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ukrajinsko-rosiiski-vidnosini-v-konteksti-integraci/> (дата звернення: 07. 12. 2016)
115. Троян С. С. США в системі міжнародних відносин після 1991 року: концептуалізація проблеми // Уманська старовина. 2017. Вип. 3. С. 49–55.
116. Шеретюк О. М. Політичні імперативи євроінтеграційного курсу України. Дис. на здоб наук. ст. канд. політ.: спец. 23.00.04. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Рівне, 2008. 222 с.
117. Добржанська О. Від європейської політики сусідства до східного партнерства // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2010. Вип. 514–515. С. 196–199.

118. Добржанська О. Результати імплементації ініціативи “Східне партнерство” Україною станом на кінець 2013 року // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2014. Вип. 702–703. С. 114–119.
119. Чекаленко Л. Камо грядеш? (Стратегічний вибір України) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2008. Вип. 9. С. 488–507.
120. Чекаленко Л. Становлення системи безпеки європейської інтеграції (етапи, механізм реалізації, залучення України) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2009. Вип.10. С. 647–670.
121. Чекаленко Л, Будко О. Європейська безпека через призму інтеграції // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2012. Випуск 13. С. 581–606.
122. Юрчак М. 25 років співпраці: фактор НАТО у відносинах України та Європейського союзу // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць.Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17. С. 50–57.
123. Юрчак М. Вплив Помаранчевої революції на політику Європейського Союзу щодо України в 2004–2005 рр. // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць.Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 16(1). С. 118–125.
124. Кияк Т. Євроінтеграція України очима ЄС // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2002. Вип. 3. С. 567–576.
125. Веселовський А. Україна та Європейський Союз: 2008 рік і далі // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2008. Випуск 9. С. 272–279.
126. Огрязко В. Українська дипломатія 2008 року: крізь турбулентність до вагомих результатів // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2009. Вип. 10. С. 78–106.
127. Огрязко В. Заручниця некомпетентності, приватних інтересів та малоросійства (несвяткові роздуми з нагоди 25-річчя дипломатії незалежної України) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2016. Вип. 17. С. 76–87.

128. Хандогій В. Д. Зовнішня політика України: досягнення, проблеми, перспективи. // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 1998. Вип. 1. С. 13–25.
129. Хандогій В. Україна–США: 20 років стратегічного партнерства (1996–2016) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2016. Випуск 17. С. 708–716.
130. Шкляр. Л. Криза євроінтеграційного проекту // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 10. С. 727–737.
131. Дацків І., Ляшенко О. Актуальні питання протиріч інтеграції України до Європейського союзу: історичний аспект // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. С. 58–65.
132. Ткаченко В., Дорошенко Н. // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини. 2014. Вип. 14. С. 41–57.
133. Ткаченко В. Украина: испытание Майданом // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2014. Вип. 13. С. 127–151.
134. Городня Н. Причини міжнародної “української кризи” у західному науковому дискурсі // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 264–274.
135. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. С. 106–114.
136. Прийдун С. Інституційно-правове забезпечення реалізації зовнішньої політики України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 18.: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. С. 99–106.
137. Прийдун С. В. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України // Україна–Європа–Світ.

Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини 2017. Вип. 19. С. 79–90.

138. Прийдун С. В. Особливості та проблеми становлення України як суб'єкта нової системи міжнародних відносин // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 51. С. 65–73.

139. Прийдун С. Проблема розподілу Чорноморського флоту СРСР у зовнішній політиці України (1991–1997 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 113–120.

140. Прийдун С. В. Формування та реалізація зовнішньополітичного курсу України 1990–1991 рр. // Шевченківська весна – 2016: історія: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. К., 2016. С. 255–258.

141. Прийдун С. В. Становлення та розвиток політико-дипломатичних відносин України та НАТО: 1992–1994 рр. // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 69-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 29 квітня 2016 р.). Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 141–142.

142. Прийдун С. В. Роль України в інституалізації Співдружності Незалежних Держав // Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 154–163.

143. Прийдун С. В. Політико-правова основа реалізації мінського процесу 2014–2015 рр.: деякі особливості та проблеми // Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської молодіжної наукової конференції, 10 березня 2017 р., м. Київ; ред. кол.: Салата О. О., Саган Г. В., Куцик Р. Р. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. С. 157–165.

144. Прийдун С. Концепція багатовекторності у зовнішній політиці України: основні здобутки та прорахунки української дипломатії // Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. С. 14–18.

145. Прийдун С. Особливості транзиту УРСР в незалежну Україну // Проблеми та перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації: матеріали I Всеукраїнської наукової конференції, Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 131–138.
146. Арбатов А. Ядерные вооружения и республиканский суверенитет. М.: “Международ. отношения”, 1992. 86 с.
147. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века. М: Издатель Соловьев; Алгоритм, 2001. 480 с.
148. Аладьина Н. В. Приоритеты внешней политики Украины 1991–2008 гг.: дисс. на на соиск. уч. степени канд. по. Наук : спец. 07. 00 15. История международных отношений и внешней политики. М.: 2008. 265 с.
149. Усова Л. С. Политика евроатлантической интеграции Украины в контексте российско-украинских отношений: конец XX-начало XXI вв.: автореф. дис. ... канд. истор. наук; МГУ им. М. В. Ломоносова. М., 2011. 22 с.
150. Візит до США Міністра закордонних справ України А. М. Зленка 23–25 березня 1993 р. // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 6974. 38 арк.
151. Концепція національної безпеки і воєнна доктрина України. Офіційні документи і заяви з питань забезпечення національної безпеки, воєнної політики України та роззброєння // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7045. 63 арк.
152. Подальше скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Гарантії безпеки // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7067. 68 арк.
153. Політичні питання (а). Саміт щодо безпеки та співробітництва в Європі 4–6 грудня 1994 р., Будапешт // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7309. 109 арк.
154. Ситуація в українсько-російських відносинах (переговори щодо розподілу ЧФ, питання про Севастополь). Стан в Криму // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 9293. 9 арк.

155. Концепція національної безпеки і воєнна доктрина України. Офіційні документи і заяви з питань забезпечення національної безпеки, військової політики України та контролю над роззброєнням // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 10413. 250 арк.
156. Міжнародні політичні конференції за участю України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 183. 142 арк.
157. Питання правонаступництва України щодо договорів колишнього СРСР // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 600/1. 70 арк.
158. Співробітництво з НАТО. Том №4 // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 185. 129 арк.
159. Засідання Комісії Україна–НАТО та РЄАП на рівні міністрів закордонних справ та оборони // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 185/3. 107 арк.
160. Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 185/4. 137 арк.
161. Співробітництво міністерств і відомств України з НАТО в рамках річного Цільового плану (поточна інформація) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 11956. 11 арк.
162. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 600/2. 92 арк.
163. Взаємовідносини з Євросоюзом // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/1. 78 арк.
164. Політичний діалог Україна – ЄС на найвищому рівні // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/2. 198 арк.
165. Розширення ЄС та його наслідки для України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/3. 168 арк.
166. Міжнародні конфлікти. Посередництво України у врегулюванні міжнародних конфліктів // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 7162. 23 арк.

167. Взаємовідносини з Євросоюзом. (Галузеві концепції та Національна програма інтеграції України до ЄС) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 10091. 168 арк.
168. Питання євроатлантичної безпеки // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 11957. 41 арк.
169. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1990. 31, с. 429. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>. (Дата звернення: 05. 04. 2016 р.).
170. Постанова Верховної Ради Української РСР. Про проголошення незалежності України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 17. 04. 2016 р.).
171. Звернення Верховної Ради України До парламентів і народів світу. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 8, стор. 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1927-12>. (дата звернення: 17. 04. 2016 р.).
172. Постанова Верховної Ради України Про Основні напрями зовнішньої політики України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. 37, с. 379. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>. (Дата звернення: 17. 04. 2016 р.).
173. Заява Про без’ядерний статус України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 51, ст. 742. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12>. (дата звернення: 19. 04. 2016 р.).
174. Закон України Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 30. 05. 2016 р.).
175. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 4, ст.13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19> (дата звернення: 7. 06. 2016 р.).
176. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних

озброєнь 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050 (дата звернення: 4. 07. 2016 р.).

177. Протокол до Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_070 (дата звернення: 4. 07. 2016 р.)

178. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (дата звернення: 10. 10. 2016 р.).

179. Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_015 (дата звернення: 10. 10. 2016 р.).

180. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 (дата звернення: 23. 10. 2016 р.).

181. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006 (дата звернення: 3. 11. 2016 р.).

182. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 5. 01. 2017 р.).

183. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 68/262. Territorial integrity of Ukraine. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262 (дата звернення: 12. 12. 2016 р.).

184. Резолюція 3314 Генассамблеи ООН от 14 декабря 1974 года. URL: <http://www.rb.ru/inform/85707.html> (ата звернення: 19. 12. 2016 р.).

185. Резолюция СБ ООН № 2202 (2015) по Украине (17.02). URL: <http://www.analitik.org.ua/current-comment/ext/54ec7c2e69b97/> (дата звернення: 19. 12. 2016 р.).

186. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492 (дата звернення: 20. 11. 2017 р.).
187. European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (C5-0208/2000-2000/2116, COS). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P5-TA-2001-0150> (дата звернення: 6. 12. 2017 р.).
188. Prague Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague, Czech Republic. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm (дата звернення: 20. 12. 2017 р.).
189. Bucharest Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008. URL: https://www.nato.int/cps/us/natohq/official_texts_8443.htm (дата звернення: 4. 01. 2018 р.).
190. Wales Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales URL: https://www.nato.int/cps/ic/natohq/official_texts_112964.htm (дата звернення: 21. 06. 2018 р.).
191. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К., 2002. 392 с.; іл.
192. Кравчук Леонід Макарович. Останні дні імперії... Перші роки надії : Запис бесіди С. О. Кичигіна. Київ: Довіра, 1994. 230 с.
193. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. 559 с.
194. Ельцин Б. Н. Записки президента: Размышления, воспоминания, впечатления... М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2008. 375 с.: ил.
195. Буш Джордж В. Ключові рішення. К.: Брайт Стар Паблішинг, 2012. 512 с.
196. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті. Харків: Фолио, 2014. 511 с.

197. Послання Президента України до Верховної Ради України. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/> (Дата звернення: 19. 02. 2018 р.).
198. Тристороння заява Президентів України, США та Росії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/998_300 (дата звернення: 9. 01. 2018 р.).
199. Генеральний секретар Альянсу заявив, що якщо Україна подасть заявку на вступ, то НАТО розгляне її. URL: https://zaxid.net/nato_rozglyane_zayavku_pro_vstup_ukrayini__gensek_nato_n133221 (дата звернення: 20. 09. 2018 р.).
200. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том І. К.: Основи, 1994. 554 с.
201. Francis P. Sempa. Spykman's World. URL: <http://www.webcitation.org/6Jd8ko1Qj> (дата звернення 17. 04. 2017).
202. Горбулін В. Національна безпека України та міжнародна безпека // Політична думка, 1997. №1. С. 76–88.
203. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. 518 с.
204. 1654, лютого 17 (27). – Прохання до Олексія Михайловича про підтвердження прав і привілеїв українського народу // Документи Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. / упорядник І. П. Крип'якевич. К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1961. С. 323–325.
205. Гурбик А.О. Раднотський зовнішньополітичний курс гетьмана України Б.Хмельницького (1656–1657 рр.) // Український історичний журнал. 2008. № 6. С. 57–86.
206. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин / За ред. док. іст. н., проф. А. І. Кудряченка. К.: Фенікс, 2011. 632 с.
207. Законопроект про створення Народного секретарства справ міжнародних // Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.):

документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л. В. [та ін.]; редкол.: К. І. Грищенко (голова) [та ін.]. К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. С. 61–62.

208. Текст мирного договору, підписаного в Бресті представниками Української Народної Республіки та Центральних держав // Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л. В. [та ін.]; редкол.: К. І. Грищенко (голова) [та ін.]. К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. С. 84–87.

209. Дещинський Л. Є. Міжнародні зв'язки гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. 2008. № 634: Держава та армія. С. 3–8.

210. Чалий В. Українська держава 1917–1920 років як суб'єкт міжнародного права. URL: http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=4 (дата звернення: 17. 09. 2016 р.)

211. Закон СССР от 1 февраля 1944 г. “О создании войсковых формирований союзных республик и о преобразовании в связи с этим Народного комиссариата обороны из общесоюзного в союзно-республиканский народный комиссариат” (прекратил действие). URL: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946736/> (дата звернення: 18. 09. 2016 р.)

212. Закон СССР от 1 февраля 1944 г. “О предоставлении союзным республикам полномочий в области внешних сношений и о преобразовании в связи с этим Народного комиссариата иностранных дел из общесоюзного в союзно-республиканский народный комиссариат” (прекратил действие). URL: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946734/> (дата звернення: 18. 09. 2016 р.)

213. Кульчицька О. Участь української делегації у роботі конференцій у Сан-Франциско 1945 р. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 2016. Вип. 2(3). С. 35–38.

214. Закон Союзу Радянський Соціалістичних Республік Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90> (дата звернення: 22. 09. 2016 р.)
215. Закон Союзу Радянський Соціалістичних Республік Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб'єктами федерації. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1457400-90> (дата звернення: 22. 09. 2016 р.)
216. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/404-12> (дата звернення: 30. 09. 2016 р.).
217. Секо Я. Феномен “суверен-комуністів” в останні роки перебудови // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2007. Вип. 1. С. 115–122.
218. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) // Український історичний журнал. 2006. №3. С. 32–51.
219. Литвин В. М. Зовнішня політика України 1990–2000 // Віче. 2000. №11. С. 3–48.
220. Віднянський С. Анатолій Зленко і формування зовнішньої політики незалежної України // Зовнішні справи URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/anatolii-zlenko-i-formuvannja-zovnishnoji-politiki-neza/> (дата звернення: 17. 11. 2016 р.).
221. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_011 (дата звернення: 29. 11. 2016 р.).
222. Жильцов С. С. Эволюция внешней политики Украины: современный этап (1991–2013 гг.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2013. Вип. 20(2). С. 13–23.
223. Постанова ВР УРСР Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991,

№ 5, ст. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12> (дата звернення: 17. 11. 2016 р.).

224. Закон України Про правонаступництво України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 46, ст. 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>. (Дата звернення: 7. 12. 2016 р.)

225. Закон України Про дію міжнародних договорів на території України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 10, ст. 137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-12> (дата звернення: 8. 12. 2016 р.).

226. Закон України Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 33, ст. 474. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-12> (дата звернення: 8. 12. 2016 р.).

227. Постанова ВРУ Про воєнну доктрину. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 43, ст. 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-12> (дата звернення: 25. 12. 2016 р.).

228. Закон України Про міжнародні договори. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 10, ст. 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3767-12> (дата звернення: 25. 12. 2016 р.).

229. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 25. 12. 2016 р.).

230. Постанова ВРУ Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 10, ст. 85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27. 12. 2016 р.).

231. Закон України Про основи національної безпеки України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст. 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 27. 12. 2016 р.).

232. Питання структури МЗС України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 940. 47 арк.
233. Указ Президента України Про Положення про дипломатичну службу в Україні. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/267/93> (дата звернення: 3. 01. 2017 р.).
234. Кулеба Д. Міжнародна правосуб’єктність: теорія і її перспективи // Альманах міжнародного права. 2010. Вип. 2. С. 70–83.
235. Результати поіменного голосування щодо прийняття найважливіших рішень Верховної Ради України / Української РСР. Позачергова сесія. 24 серпня 1991 року. / Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. У 2 т. Т. 1. Житомир: Рута, 2011. С. 534–548.
236. Кузьменко Ю. В. Партиїно-радянська номенклатура в умовах суверенізації УРСР (березень 1990 – серпень 1991 рр.) // Український історичний журнал. 2013. №4. С. 26–39.
237. Литвин В. Украина: политика, политики, власть. На фоне политического портрета Л. Кравчука. Киев: Издательский Дом “Альтернативы”, 1997. 335 с.
238. Nordberg M. State and Institution Building in Ukraine / M. Nordberg // In Kuzio T. (ed) Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation. Amornk, NY. London, England, 1998. P. 41–60.
239. Богатчук С. С. Історичне значення всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2012. Вип. 20. С. 159–165.
240. Городня Н. Політика США щодо України за президентства Дж. Г. У. Буша (1989–1993 рр.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2016. Вип. 3. С. 24–29.
241. Щербак Ю. Україна на “шахівниці” Буша-старшого / День. 2004. 21 травня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/ukrayina-na-shahivnici-busha-starshogo> (дата звернення: 3. 07. 2017 р.).
242. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_077 (дата звернення: 6. 05. 2016 р.).

243. Постанова Верховної Ради України Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1958-12> (дата звернення: 10. 05. 2016 р.)
244. Заява Верховної Ради України з приводу укладення Україною Угоди про співдружність незалежних держав. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. 13, с. 180 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2003-12> (дата звернення: 10. 05. 2016 р.).
245. Статут Співдружності Незалежних Держав. URL http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_033 (дата звернення: 11. 05. 2016 р.).
246. Прийдун С. Роль України в інституалізації Співдружності Незалежних Держав // Історія України: сучасні виклики: матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 154–163.
247. Закон України Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 46, ст. 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-12> (дата звернення: 29. 08. 2017 р.).
248. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ. Було потрібно позбутись ядерної зброї // Український тиждень. 2014. – №15. С. 6–10.
249. Угода про спільні заходи щодо ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_086 (дата звернення: 18. 08. 2017 р.).
250. Угода між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_082 (дата звернення: 18. 08. 2017 р.).
251. Єлецьких К. Без'ядерний статус України - добровільний крок або результат міжнародного тиску? URL: <http://nato.pu.if.ua/old/journal/2009/2009-14.pdf> (дата звернення: 21. 08. 2017 р.).
252. Указ Президента України Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209/92> (дата звернення: 21. 08. 2017 р.).

253. Постанова Верховної Ради України Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 29, ст. 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-12> (дата звернення: 27. 08. 2017 р.).
254. Рафеенко Д. Ядерный фактор во внешней политике Украины (1991–1996 гг.) // Белорусский журнал международного права и международных отношений 2004 – № 3. URL: <http://evolutio.info/content/view/701/55/> (дата звернення: 27. 08. 2017 р.).
255. Угода між Україною і Російською Федерацією про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_016 (дата звернення: 27. 08. 2017 р.).
256. Протокол до Угоди між Україною і Російською Федерацією “Про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення” про порядок контролю за знищенням ядерних боєприпасів, що вивозяться з території України, на підприємствах промисловості Російської Федерації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_017 (дата звернення: 30. 08. 2017 р.).
257. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 9 июля 1993 года № 5359-1 “О статусе города Севастополя”. URL: <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/territoriya/5/postanovlenie-vs-rf-ot-09-07-1993--5359-1.html> (дата звернення: 17. 04. 2017 р.).
258. Угода між Україною і Сполученими Штатами Америки щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_007 (дата звернення: 17. 04. 2017 р.).
259. Постанова Верховної Ради України Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у

Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3624-12> (дата звернення: 23. 04. 2017 р.).

260. Кравчук Л. Останні дні імперії... Перші роки надії : Запис бесіди С. О. Кичигіна. Київ: Довіра, 1994. 230 с.

261. Постанова Верховної Ради України Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться в пункті 11 Постанови Верховної Ради України "Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3919-12> (дата звернення: 27. 04. 2017 р.).

262. Закон України Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 9. 05. 2017 р.).

263. Steven Pifer. Ukraine crisis' impact on nuclear weapons. URL: <https://edition.cnn.com/2014/03/04/opinion/pifer-ukraine-budapest-memorandum/index.html> (дата звернення: 7. 06. 2017 р.).

264. Чекаленко Л. Ядерні гарантії Україні: лише на папері // Віче. 2014. № 7. С. 28–29.

265. Постанова Верховної Ради України Про військові формування на Україні. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, ст. 506. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12> (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).

266. Указ Президента Российской Федерации от 07. 04. 1992 г. № 375 О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/1172> (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).

267. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 21 мая 1992 года № 2809-I "О правовой оценке решений высших органов государственной

власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году” Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 21 мая 1992 года № 2809-І “О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году”. URL: <http://base.garant.ru/6314854/> (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).

268. Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_018 (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).

269. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_020 (дата звернення: 12. 02. 2018 р.).

270. Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_046 (дата звернення: 17. 02. 2018 р.).

271. Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_054. (Дата звернення: 17. 04. 2017 р.).

272. Карта Севастополя: триумф президентів, трагедія України (Експертна оцінка. 31.01.1997 р.) / [С. П. Кудряшов, С. О. Одарич, Ю. М. Оробець, М. В. Томенко]. К.: Фонд “Українська перспектива”, 1997. 28 с.

273. Постанова Верховної Ради України Про статус Автономної Республіки Крим відповідно до діючої Конституції та законодавства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4006-12> (дата звернення: 30. 04. 2017 р.).

274. Угода між Україною та Російською Федерацією про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_128 (дата звернення: 30. 04. 2017 р.).

275. Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082 (дата звернення: 30. 04. 2017 р.).

276. Указ Президента Российской Федерации от 14.09.1995 г. № 940 Об утверждении Стратегического курса Российской Федерации с государствами – участниками Содружества Независимых Государств. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/8307> (дата звернення: 1. 05 2017 р.).
277. Olszaski T. Ukraine and Russia: mutual relations and the conditions that determine them // CES studies. Warsaw, 2001. P. 33–50.
278. Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_075 (дата звернення: 1. 05 2017 р.).
279. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076 (дата звернення: 3. 05 2017 р.).
280. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_077 (дата звернення: 3. 05 2017 р.).
281. Волович О. Шляхи і засоби розв'язання проблеми базування Чорноморського флоту РФ у Севастополі. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n61texts/volovych.htm> (дата звернення: 5. 05 2017 р.).
282. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (керівник авт. колективу); Заг. ред-ція.: Є.Бистрицький (розд. 1), В. Полохало (розд. 2), С.Макеєв (розд. 3), О.Дергачов (розд. 4). К.: Політична думка, 1995. 368 с.
283. Скрипнюк О. Правове забезпечення основ зовнішньої політики України на сучасному етапі державотворення // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Вип. 1. К., 2000. С. 351–386.
284. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. К.: Критика, 2005. 528 с.
285. Возняк Т. Україна між трьома політичними потугами / Культурологічний часопис “І”. №39. 2005. Україна як суб'єкт геополітичної гри. С. 178–183.

286. Овчар О, Галаган М. Становлення взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом: шлях до підписання Угоди про асоціацію // Актуальні проблеми державного управління 2011. Вип. 3. С. 109–113.
287. Метельова Т. Європа на обрії: стан і перспективи співробітництва Україна–ЄС // Віче. №16, серпень 2009. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1592/> (дата звернення: 18. 05. 2017 р.).
288. Юрчак М. Б. Еволюція відносин ЄС–Україна у 1993–2014 рр.: історичний аспект. дис. на здоб наук. ст. канд н.: спец. 07. 00. 02. Всесвітня історія. Тернопіль: 2016. 286 с.
289. Сорока С. В., Волчецький Р. В. Еволюція взаємовідносин України з Європейським Союзом // Світова та європейська інтеграція: [навч. посібник]. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. С. 196–215.
290. Римская декларация сессии Совета НАТО о мире и сотрудничестве. Рим, 7–8 ноября 1991 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_011 (дата звернення: 21. 08. 2017 р.).
291. Томашевич О. П. Участь України в програмах Партнерства НАТО // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2002. Вип. 6. С. 39–46.
292. Кордон М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 172 с.
293. Common Position of 28 November 1994 defined by the Council on the basis of Article J.2 of the Treaty on European Union on the objectives and priorities of the European Union towards Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/ALL/?uri=CELEX:31994E0779> (дата звернення: 23. 06. 2017 р.).
294. Долгов І. О. Еволюція партнерства (Україна–НАТО) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2012. Вип. 19. С. 30–39.
295. Official Journal of the European Union, 1995. L311/2. URL: <http://eurlex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:1995:311:SOM:EN:HTML> (дата звернення: 9. 01. 2018).

296. Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Віче. 2013. № 8. С. 12-18.
297. Войтенко Ю. Взаємовідносини України з Європейським Союзом: історичні нариси // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди”. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28(2). С. 482–487.
298. Ляшенко О. Співробітництво України із структурами ОБСЄ та Ради Європи // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 6. С. 81–85.
299. Мадісон В. В., Шахов В. А. Сучасна українська геополітика: навч. посібник. К., 2003. 176 с.
300. Указ Президента України Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98> (дата звернення: 21. 04. 2018 р.)
301. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00> (дата звернення: 7. 06. 2018 р.).
302. Указ Президента України Про Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791/2002> (дата звернення: 11. 06. 2018 р.).
303. Указ Президента України Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/200> (дата звернення: 12. 06. 2018 р.).
304. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-%D0%BF> (дата звернення: 12. 06. 2018 р.).

305. Комюніке Комісії Ради та Європейського Парламенту “Розширена Європа – Нові сусіди: Нова система стосунків з нашими східними та південними сусідами”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_495 (дата звернення: 22. 07. 2018 р.).
306. European Parliament resolution on the results of the Ukraine elections. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0009+0+DOC+XML+V0//EN>. (Дата звернення: 14. 07. 2018 р.).
307. Саміт ЄС–Україна Київ, 1 грудня 2005 року. Спільна заява. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/806>. (15. 06/ 2018 р.) (дата звернення: 21. 07. 2018 р.).
308. Міжнародні політичні конференції за участю України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110. 179 арк.
309. Киридон А. М. Євроінтеграційний курс України: адекватність реалії зовнішньополітичного вибору // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2008. Вип. 1. С. 270–278.
310. Возняк Т. Стосунки Україна-ЕС: перезавантаження // Ретроспективна політологія. Епоха Ющенка. Довга прелюдія. Львів “І”, 2010. 264 с.
311. Консолідовані версії договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев’ятсот дев’яносто другого року) та договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п’ятого дня березня місяця року одна тисяча дев’ятсот п’ятдесят сьомого). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06. (Дата звернення: 16. 07. 2018 р.).
312. Анакіна Т. М. Порівняльно-правова характеристика Угоди про асоціацію та Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. Харків, 2013. № 4. С. 123–132.
313. Полторацький О. Відносини Україна–ЄС у контексті “Східного партнерства” // Україна дипломатична. 2012. Вип. 13. С. 882-914 .
314. Копійка В. В. Україна та Європейський Союз [Текст] : [навч. посіб.] / В. В. Копійка, В. А. Манжола, Н. М. Весела. К. : Знання, 2012. 78 с.

315. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Eastern Partnership. URL: [http://www.epgencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/668e28f3-9e29-4a41-b376-43acaeff76ec/EaP_COM\(2008\)823.pdf](http://www.epgencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/668e28f3-9e29-4a41-b376-43acaeff76ec/EaP_COM(2008)823.pdf) (дата звернення: 22. 07. 2018 р.).
316. Новакова Н. Геополітичний вимір відносин України та ЄС // Віче. №2. 2011. С. 4–5.
317. Годоров І. Історичні, геополітичні та політико-правові засади співробітництва України та НАТО. URL: http://www.ji.lviv.ua/n77texts/Zasady_spivrobotnytstva.htm (дата звернення: 18 .07. 2018 р.).
318. Указ Президента України Про Державну міжвідомчу комісію з питань співробітництва України з НАТО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/292/97> (дата звернення: 18 .07. 2018 р.).
319. Указ Президента України Про заснування Місії України при НАТО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333/97> (дата звернення: 20 .07. 2018 р.).
320. Магда Є. Шостий. Спогади про майбутнє Харків: Книжковий Клуб “КСД”, 2017. 208 с.
321. Указ Президента України Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98> (дата звернення: 20 .07. 2018 р.).
322. Washington Summit Communiqu. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. on 24th April 1999. URL: <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm> (дата звернення: 20 .07. 2018 р.).
323. The Alliance’s Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_27433.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 21 .07. 2018 р.).

324. Рішення РНБО від 23 травня 2002 р. Про стратегію України щодо НАТО. URL: <https://archives.gov.ua/International/Strategia.pdf> (дата звернення: 21 .07. 2018 р.).
325. Воєнна доктрина України. Затверджено Указом Президента України від 15 червня 2004 року № 648. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (дата звернення: 4. 04. 2017 р.).
326. Поглиблення співпраці Україна–НАТО: короткотермінові заходи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_012 (дата звернення: 28. 07. 2017 р.).
327. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 року “Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861/2005> (дата звернення: 28. 07. 2017 р.).
328. Биченко А. Громадська думка про НАТО і приєднання до нього України // Національна безпека і оборона. 2006. №9. С. 20-38.
329. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата звернення: 4. 01. 2018 р.).
330. Хартія Україна-США про стратегічне партнерство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_140. (дата звернення 30.05. 2017).
331. Указ Президента України Про ліквідацію Міжвідомчої комісії з питань підготовки України до вступу в НАТО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/496/2010> (дата звернення 6.14. 2017).
332. A new response to a changing Neighbourhood: A review of European Neighbourhood Policy / European Commission ; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy: Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/com_2011_303.pdf (дата звернення: 6. 09. 2018 р.).

333. Странам-участницям “Восточного партнерства” придется выбирать между Евросоюзом и СНГ. URL: <https://belaruspartisan.by/m/politic/138875/> (дата звернення: 11. 09. 2018 р.).
334. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г.). URL: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkV6BZ29/content/id/122186 (дата звернення: 11. 09. 2018 р.).
335. Перепелиця Г. Російська воєнна агресія проти України: міжнародний та внутрішньополітичний контекст // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 20145. Випуск 15. С. 370–387.
336. Сікорський: Путін погрожував Януковичу забрати Крим, якщо він підпише асоціацію з ЄС. URL: <https://www.unian.ua/politics/998312-sikorskiy-putin-pogrojuvav-yanukovichu-zabrati-krim-yakscho-vin-pidpishe-asotsiatsiyu-z-es.html> (дата звернення: 13. 09. 2018 р.).
337. Про що домовилися Путін і Янукович у Москві – версія Азарова. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/312839/pro-shho-domovylysyia-putin-i-yanukovychu-moskvi-versiya-azarova> (дата звернення: 13. 09. 2018 р.).
338. Розпорядження КМУ Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/905-2013-%D1%80> (дата звернення: 13. 09. 2018 р.).
339. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28–29 November 2013. Eastern Partnership: the way ahead / Council of European Union. 23 p. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/31799/2013_eap-11-28-joint-declaration.pdf (дата звернення: 13. 09. 2018 р.).
340. Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України “Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків”. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/337-19> (дата звернення: 22. 09. 2018 р.).

341. Василенко В. Війна 2014 року: спроба системного аналізу // Український тиждень. 2014. 42. С. 27–42.
342. Женевська заява від 17 квітня 2014 року. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3351183-zhenevska-zaiava-vid-17-kvitnia-2014-roku> (дата звернення: 23. 09. 2018 р.).
343. European Parliament resolution of 17 April 2014 on Russian pressure on Eastern Partnership countries and in particular destabilisation of eastern Ukraine. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2014-0457&language=EN> (дата звернення: 23. 09. 2018 р.).
344. Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина. URL: <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true> (дата звернення: 23. 02. 2017 р.).
345. Закон України Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18> (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).
346. Закон України Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, №45, ст. 125. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).
347. Закон України Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 12, ст. 186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-18> (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).
348. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80> (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).

349. Меморандум про виконання положень Протоколу за підсумками консультацій Тресторонньої контактної групи щодо кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна. URL: http://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/11/16/c63638d46e4b0be5856dda91287bf779_1444898196.pdf (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).
350. Комплекс мер по виконанню Минских соглашений. URL: http://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/11/17/09e4e9749cfb97d84a8059c09db04ae8_1444898362.pdf (дата звернення: 12. 10. 2018 р.).
351. Декларація Президента Російської Федерації, Президента України, Президента Французької Республіки і Канцлера Федеративної Республіки Німеччина про підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей, схваленого у Мінську 12 лютого 2015 року. URL: <http://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-prezidenta-rosijskoji-federaciyi-prezidenta-ukra-34695> (дата звернення: 12. 10. 2018 р.).
352. Спільна заява за результатами 17-го Саміту Україна – Європейський Союз. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-17-go-samitu-ukrayina-uevropajs-35218> (дата звернення: 15. 10. 2018 р.).
353. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 20. 10. 2018 р.).
354. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення: 20. 10. 2018 р.).

ДОДАТКИ

Додаток А
Наукові праці,
в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17: 25-ій річниці Незалежності України присвячено. С. 106–114.
2. Прийдун С. Інституційно-правове забезпечення реалізації зовнішньої політики України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. С. 99–106.
3. Прийдун С. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 79–90.
4. Прийдун С. Особливості та проблеми становлення України як суб'єкта нової системи міжнародних відносин // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 51. С. 65–73.
5. Алексієвець Л., Прийдун С. Теоретико-методологічні основи дослідження трансформації зовнішньої політики України до європейсько-атлантичного процесу (1991–2015) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2018. Вип. 21: 25-ій річниці історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка присвячено. С. 207–215.
6. Прийдун С. Проблема розподілу Чорноморського флоту СРСР у зовнішній політиці України (1991–1997 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 113–120.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Прийдун С. Формування та реалізація зовнішньополітичного курсу України 1990–1991 рр. // Шевченківська весна – 2016: історія: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 6–8 квітня 2016 р.). К., 2016. С. 255–258.
8. Прийдун С. Становлення та розвиток політико-дипломатичних відносин України та НАТО: 1992–1994 рр. // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 69-ї міжнародної наукової конференції (Харків, 29 квітня 2016 р.). Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 141–142.
9. Прийдун С. Роль України в інституалізації Співдружності Незалежних Держав // Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. (Тернопіль, 18 травня 2017 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 154–163.
10. Прийдун С. Політико-правова основа реалізації мінського процесу 2014–2015 рр.: деякі особливості та проблеми // Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської молодіжної наукової конференції. (Київ, 10 березня 2017 р.). К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. С. 157–165.
11. Прийдун С. Концепція багатовекторності у зовнішній політиці України: основні здобутки та прорахунки української дипломатії // Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. (Чернівці, 24 листопада 2017 р.). Чернівці, 2017. С. 14–18.
12. Прийдун С. Особливості транзиту УРСР в незалежну Україну // Проблеми та перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації: матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. (Тернопіль, 3 грудня 2018 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 131–138.

Апробація результатів дисертації

Основні положення роботи викладено та обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня.

Міжнародні науково-практичні конференції:

XIV Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених “Шевченківська весна – 2016: Історія” (Київ, 6–8 квітня 2016 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

69 Міжнародна наукова конференція “Каразінські читання” (історичні науки) (Харків, 29 квітня 2016 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Міжнародна наукова конференція “Європа–Україна–Тернопільщина: міжнародні відносини, співпраця, безпека” (до Дня Європи в Україні) (Тернопіль, 19–20 травня 2017 р., форма участі – усна доповідь);

XI Міжнародна наукова конференція студентів та молодих вчених “Актуальні проблеми зовнішньої політики України” (Чернівці, 24 листопада 2017 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Міжнародна наукова конференція “Історична наука та освіта в Україні: інновації, виклики, перспективи” (Тернопіль, 30 травня 2018 р., форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнські науково-практичні конференції:

II Всеукраїнській науковій конференції “Історія України: сучасні виклики” (Тернопіль, 18 травня 2016 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Всеукраїнська наукова конференції “Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації” (Київ, 10 березня 2017 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

I Всеукраїнська наукова конференції “Проблеми і перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації” (м. Тернопіль, 3 грудня 2018 р., форма участі – усна доповідь, публікація).